

**ODESA
NATIONAL UNIVERSITY
HERALD
*SERIES***

**LIBRARY STUDIES
BIBLIOGRAPHY STUDIES
BIBLIOLOGY**

Volume 24, Issue 1(21) 2019

**ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
*СЕРІЯ***

**БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО
БІБЛІОГРАФІЗНАВСТВО
КНИГОЗНАВСТВО**

Том 24, випуск 1(21) 2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Library studies, Bibliography studies, Bibliology

Scientific journal

Published twice a year

Series founded in October, 2007

Volume 24, Issue 1(21) 2019

Odesa
ONU
2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

*Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство,
книгознавство*

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Серія заснована у жовтні 2007 р.

Том 24, випуск 1(21) 2019

Одеса
ОНУ
2019

Засновник та видавець:

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна рада:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (голова ради), В. О. Іваниця, д-р біол. наук (заступник голови ради), С. М. Андрієвський, д-р фіз.-мат. наук, В. В. Глебов, канд. іст. наук, Л. М. Голубенко, канд. філол. наук, Л. М. Дунаєва, д-р політ. наук, В. В. Заморов, канд. біол. наук, О. В. Запорожченко, канд. біол. наук, О. А. Іванова, д-р наук із соц. комунікацій, В. Є. Круглов, канд. фіз.-мат. наук, В. Г. Кушнір, д-р іст. наук, В. В. Менчук, канд. хім. наук, М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки, Л. М. Солдаткіна, канд. хім. наук, В. І. Труба, канд. юрид. наук, В. М. Хмарський, д-р іст. наук, Є. А. Черкез, д-р геол.-мінерал. наук, Є. М. Черноіваненко, д-р філол. наук.

Редакційна колегія журналу:

О. В. Сминтина, д-р іст. наук (головний редактор); М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки ОНУ (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджі, д-р філософії; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Д. В. Кіосак, канд. іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; М. Д. Руссев, д-р хабіл. історії; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Council:

I. M. Koval, DrSc (Political Science) (Head Council), V. O. Ivanytsia, DrSc (Biology) (Deputy Head Council), S. M. Andriievskiy, DrSc (Physico-mathematical Sciences), V. V. Hliebov, CandSc (History), L. M. Holubenko, CandSc (Philology), L. M. Dunaieva, DrSc (Political Science), V. V. Zamorov, CandSc (Biology), O. V. Zaporozhchenko, CandSc (Biology), O. A. Ivanova, DrSc (Social Communications), V. Ye. Kruhlov, CandSc (Physico-mathematical Sciences), V. G. Kushnir, DrSc (History), V. V. Menchuk, CandSc (Chemistry), M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library, L. M. Soldatkina, CandSc (Chemistry), V. I. Truba, CandSc (Jurisprudence), V. M. Khmarskyi, DrSc (History), Ye. A. Cherkez, DrSc (Geological and Mineralogical Sciences), Ye. M. Chernoiivanenko, DrSc (Philology).

Editorial Board of the journal:

O. V. Smyntyna, DrSc (History) (Editor-in-Chief); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library ONU (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchikova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biadzhi, DrSc (Philosophy); N. M. Dianova, DrSc (History); S. V. Ivanova, DrSc (History); D. V. Kiosak, CandSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); M. D. Russiev, Dr habil. (History); P. S. Shydlovskiy, CandSc (History).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 14854-3825 Р від 08.10.2007 р.

Відповідно до наказу МОН України № 996 від 11.07.2017 р.
науковий журнал «Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» входить до Переліку наукових фахових видань України (історичні науки)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 8 від 23.04.2019 р.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2019

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Соколов В. Ю. ПЕРЕДПЛАТНИКИ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК ТА ВАРТІСТЬ БІБЛІОТЕЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	11
--	----

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бондарчук О. Б. ПЕДАГОГІЧНА ПЕРІОДИКА 1917–1945 РР. У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	39
Гребцова І. С. ЛІТЕРАТУРНІ ЗБІРНИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО «ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ ЛІТЕРАТОРАМ І УЧЕНИМ» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	47
Івашенко В. М. ЧАСОПИС «НОВИМИ СТЕЖКАМИ» В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ПЕРІОДИЦІ УКРАЇНИ 1922 РОКУ (освітній і соціокультурний вимір)	59
Левченко В. В. «ОЧЕНЬ ТРОНУЛИ МЕНЯ ВАШИ ТЕПЛЫЕ СТРОКИ...»: ЭПИСТОЛИИ Л. П. ГРОССМАНА С. И.-Я. БОРОВОМУ	70
Самодурова В. В., Купріянова Н. М. ЮВІЛЕЙ КНИГИ З ПРОДОВЖЕННЯМ: ДО 20-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ВИХОДУ В СВІТ ВИДАННЯ «НОВОРОССИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ».....	92
Шульга Г. І. ФОРМУВАННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ОДЕСІ: СТОРІНКАМИ ЖУРНАЛУ «СИЛУЭТЫ» (1922–1925).....	113

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

Бережок Е. В. «GOGOLIANA» В ФОНДАХ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ОДЕССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА: К 210-ЛЕТИЮ С ДНЯ РОЖДЕНИЯ Н. В. ГОГОЛЯ (1809–1852).....	129
Polevshchikova E. V. VOLTAIRE’S OEUVRES IN THE LYCEUM LIBRARY.....	145

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

Опришко Т. С., Тимофєєва Г. В. ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АКАДЕМІЧНИХ БІБЛІОТЕК.....	155
Рубан А. І. ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ КНИГОЗБІРЕНЬ МЕРЕЖІ ОСВІТЯНСЬКИХ БІБЛІОТЕК МОН УКРАЇНИ ТА НАПН УКРАЇНИ.....	172

РЕЦЕНЗІЇ

Діанова Н. М.

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ

МОДЕРНОЇ НАЦІЇ 189

Мартинюк Е. І., Никитченко О. Е.

РЕЦЕНЗІЯ НА БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

«ЮДАЇКА В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА» 193

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 196

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

Sokolov V. Yu. SUBSCRIBERS TO PUBLIC LIBRARIES AND THE COST OF LIBRARY SERVICES IN UKRAINE IN THE MIDDLE OF THE XIX – EARLY XX CENTURY	11
---	----

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

Bondarchuk O. B. PEDAGOGICAL PERIODICALS OF 1917–1945 IN THE CONTEXT OF MODERN HISTORIOGRAPHICAL STUDIES.....	39
Grebtsova I. S. LITERARY COLLECTIONS IN THE ACTIVITY OF THE ODESSA SOCIETY OF ASSISTANCE TO WRITERS AND SCIENTISTS AT THE END OF XIX – EARLY XX CENTURIES.....	47
Ivashchenko V. N. JOURNAL «NOVYMY STEZHCHAMY» IN REGIONAL TEACHING PERIODIC UKRAINY 1922 (educational and social context)	59
Levchenko V. V. «VERY TRUNKED YOUR WARM LINES ME...»: EPISTOLS BY L.P. GROSSMAN TO S. I.-Y. BOROVY 70	70
Samodurova V. V., Kupriianova N. M. CONTINUING JUBILEE OF THE BOOK: TO THE 20TH ANNIVERSARY FROM THE DAY OF PUBLICATION OF THE ISSUE «NOVOROSIYA UNIVERSITY IN THE MEMORIES OF CONTEMPORARIES»	92
Shulha H. I. FORMULATION OF CINEMATOGRAPHIC EDUCATION IN ODESSA: PAGES OF «SILUETS» JOURNAL (1922–1925).....	113

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

Berezhok E. V. «GOGOLIANA» IN THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY: TO THE 210th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF NIKOLAI VASILYEVICH GOGOL (1809–1852).....	129
Polevshchykova E. V. VOLTAIRE'S OEUVRES IN THE LYCEUM LIBRARY.....	145

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

Opryshko T. S., Tymofieieva H. V. INTERNATIONALIZATION AS A STRATEGY FOR ACADEMIC LIBRARY DEVELOPMENT	155
Ruban A. I. PUBLISHING ACTIVITY PERFORMED BY UNIVERSITY LIBRARIES OF THE SYSTEM OF EDUCATION LIBRARIES UNDER THE MES OF UKRAINE AND THE NAES OF UKRAINE	172

REVIEWS

Dianova N. M.
UKRAINIAN INTELLECTUALS IN THE CONTEXT
OF THE FORMATION OF THE MODERN NATION 189

Martyniuk E. I., Nykytchenko O. E.
REVIEW OF THE BIBLIOGRAPHIC INDEX «JUDAIC STUDIES
AT THE SCIENTIFIC LIBRARY OF ODESA I. I. MECNIKOV
NATIONAL UNIVERSITY»..... 193

INFORMATION FOR AUTHORS..... 196

**З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 024.2:024.7:027.1:027.3(477)(091)"1850/1930"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165925](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165925)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар

Національної парламентської бібліотеки України

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01008, Україна

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ПЕРЕДПЛАТНИКИ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК ТА ВАРТІСТЬ БІБЛІОТЕЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Аналізуються семантичні ознаки терміна «передплатник» та особливості його використання у бібліотечній діяльності в Україні у сер. XIX – на поч. XX ст. Охарактеризовано основні історичні чинники, що вплинули на формування змісту даного поняття, зокрема у зв'язку з розвитком діяльності комерційних бібліотек. Автор запропонував визначення терміна «передплатник» на основі вивчення специфіки його вживання у публічних книгозбірнях та аналізу оплати бібліотечних послуг. Досліджуються також особливості формування та тенденції розвитку вартості оплати за користування виданнями у публічних книгозбірнях зазначеного періоду.

Ключові слова: публічні бібліотеки, комерційні бібліотеки, історія бібліотек, читач, передплатник, читачезнавство, бібліотечні послуги, бібліотечна справа XIX – поч. XX ст., Україна.

Однією з найбільш складних проблем бібліотекознавства залишається проблема типології та класифікації читачів. Вибір критеріїв диференціації читачів залежить від особливостей обраних підходів, щодо їхньої характеристики, від обрання певних кількісних показників та якісних ознак. Одним з таких критеріїв диференціації читачів може бути характер надання бібліотечних послуг, від аналізу та узагальнення особливостей яких буде залежати вибір тієї чи іншої системи їхньої класифікації. Проте, будь-яким класифікаційним дослідженням передуює аналіз термінологічного апарату певної галузі бібліотечної діяльності та науки, а також вивчення розвитку формування основних понять галузі та особливостей модифікації їх семантичних ознак. Зокрема, актуальним напрямом теоретичних та історичних досліджень у бібліотекознавстві є розробка понятійно-термінологічного апарату читачезнавства. В Україні у цьому напрямі певні дослідження здійснює професор Т. Новальська та все ж таки питання формування читачезнавчої термінології, вивчення історії та особливостей вживання тих чи інших понять у зазначеній галузі бібліотекознавства залишаються ще недостатньо вивченими. Також відсутні ґрунтовні дослідження щодо характеристики особливостей розвитку бібліотечних послуг, зокрема щодо аналізу

та узагальнення показників вартості даних послуг на фоні їх історичного становлення. До того ж, немає ґрунтовних праць, що характеризують окремі категорії читачів у дореволюційний період розвитку бібліотечної справи в Україні. Втім, окремі дослідження складу читачів, читацьких потреб, основних напрямів та етапів вивчення читачів публічних бібліотек України у період XIX – на поч. XX ст. було здійснено у працях Т. Коваль, Т. Новальської, І. Тимошенко та ін. Поодинокі відомості щодо характеристики певних категорій читачів, зокрема «передплатників», здебільшого, відображено в особистих історичних дослідженнях з розвитку окремих публічних бібліотек в Україні зазначеного періоду (праці І. Аліференкової, П. Гапченка, С. Зворського, Л. Ізюмової, Т. Каросвої, Л. Лучки, І. Приймак та ін.). Склад читачів публічних бібліотек Росії XIX – поч. XX ст. досліджували К. Абрамов, М. Дворкіна, М. Матвеев, О. Медведєва, М. Рубакін та ін. Коротке визначення терміну «передплатник» подає М. Дворкіна в російській «Библиотечной энциклопедии» (М., 2007) [7].

Метою пропонованої статті є аналіз та узагальнення відомостей, що стосуються вивчення такої категорії читачів, як «передплатник» публічної бібліотеки у XIX – на поч. XX ст.; аналіз сутності та особливостей використання терміна «передплатник» у бібліотечній діяльності в Україні у зазначений період; характеристика основних історичних чинників, що вплинули на формування змісту даного поняття; дослідження специфіки формування та тенденцій розвитку вартості бібліотечних послуг у публічних бібліотеках в Україні у сер. XIX – на поч. XX ст.

Передплатник (бібліот.) (абонент, читач, користувач; рос. – «подписчик») – різновид користувача публічних бібліотек у Російській імперії у другій пол. XVIII – на поч. XX ст., що становив основний склад читачів книгозбірень, представники якого, як правило, вирізнялися сталим зацікавленням до читання, чіткою постійністю відвідування бібліотечного закладу та користуванням книжковим фондом за певну плату. Передплатниками називалися особи, що регулярно приходили до бібліотеки та отримували книги і журнали для читання на певних умовах відповідної оплати бібліотечної послуги (на місяць, квартал, півроку, рік тощо), відвідуючи читальну залу книгозбірні або замовляючи видання додому (для іногородніх читачів книги і журнали замовлялися за друкованим каталогом бібліотеки та надсилалися поштою). Таким чином, залежно від тривалості часу користування абонементом публічної бібліотеки (власники абонементу мали право користуватися книгами та періодичними виданнями вдома) основними категоріями передплатників були: «річні передплатники» (рос. «годовые подписчики»), передплатники на півроку, на три місяці та на місяць. Слід зазначити, що не всі відвідувачі (читачі) бібліотеки були її передплатниками. Наприклад, читачів, які купували одноденний абонемент і брали книжки додому на відповідний термін, як правило, протягом XIX – на поч. XX ст., не відносили до категорії передплатників.

Найближчими синонімами терміну «передплатник» за семантичною ознакою є словосполучення «постійний читач» або «власник абонементу». Втім,

надалі, з розвитком безкоштовних форм бібліотечного обслуговування, термін «передплатник» міг вживатися також як синонім понять «абонент» або «читач». В «Этюдах о русской читающей публике» (СПб., 1895) М. Рубакін зазначав, що «...передплатник бібліотеки ... це такий читач, який визнає читання власною потребою, і, до того ж, потребою більш-менш постійною, не випадковою... У передплатників бібліотеки читацькі інстинкти, якщо так можна висловитися, розвинені, безсумнівно, більшою мірою, ніж у тих людей, які задовольняються книгами, здобутими випадково, від знайомих, або 2–3 періодичними виданнями» [23, с. 73].

Ймовірно, термін «передплатник» став розповсюджуватися з поширенням в Російській імперії комерційних бібліотек, зокрема «Кабінетів для читання» та «Бібліотек для читання» – бібліотечних установ з постійним книжковим фондом, які за певну плату, що здійснювалася наперед на рік, півроку, три місяці, місяць, або добу та під грошову заставу вартості книги, надавали видання, зокрема періодичні, для читання у читальному залі або вдома. Оскільки зазначені книгозбірні поєднували в собі риси бібліотеки і книжкового магазину, а оплата за послуги здійснювалася заздалегідь (так би мовити, «по підписке»), їхніх користувачів називали «передплатниками» (рос. – «подписчиками»). Передплатник зазначених установ вносив вартість взятих видань (як би купував їх), а потім при поверненні отримував свої гроші, які він давав під заставу книги, з утриманням частини грошей за її користування. Відомий книгознавець П. Сімоні (1859–1939) вважав бібліотеки та кабінети для читання особливим родом (різновидом) торгівлі [26, с. 93]. Таким чином, основний склад передплатників здійснював немов би колективну купівлю книг, при цьому загальна вартість книг ділилася між усіма користувачами (оскільки кожен з них не був в змозі придбати для прочитання всі потрібні йому книги). Від кількості передплатників безпосередньо залежали кількість і якість книжкового фонду: чим більше було передплатників, тим більше було можливостей у власника бібліотеки (чи кабінету) для читання комплектувати її фонди новітньою літературою з різних галузей знань та періодичними виданнями. Власник книгозбірні отримував гроші за свою посередницьку діяльність між книжковою торгівлею і бібліотекою, а також між бібліотекою для читання і самими передплатниками.

У першій пол. XIX ст. в Росії бібліотеки та кабінети для читання були вже в усіх губернських містах, у т.ч. в Одесі, Харкові, Києві та ін. У 1850-х рр. у більшості губернських міст існували у середньому 2–3 бібліотеки для читання, у повітових – 1–2 книгозбірні [17, с. 117]. Відомо, що у 1882 р. у Російській імперії діяло 517 бібліотек різних типів і видів, у тому числі 286 бібліотек (і кабінетів) для читання (приблизно 55 % від загальної кількості). Значна частина бібліотек для читання існувала при книжкових магазинах (приблизно 66 %) [22, с. 76–77]. Існуючи на гроші передплатників (абонентів), бібліотеки та кабінети для читання, внаслідок фінансової необхідності, повинні були орієнтуватися на задоволення запитів широкого кола читачів, інакше вони позбулися б своїх користувачів і збанкрутували б. Якщо їх власник орієнтувався тільки

на просвітництво та виховання читачів, він або розорявся, або постійно користувався дотаціями. Якщо кількість передплатників була менша ніж 50 осіб, бібліотека майже не приносила доходу власнику, а якщо він до того ж витрачав гроші на передплату журналів, газет та придбання нових книг, то книгозбірня для нього ставала зовсім нерентабельною. За приблизними підрахунками у 1882 р. в Росії було приблизно 35 тис. передплатників бібліотек для читання і більш ніж 100 тис. осіб користувалися їхніми фондами [22, с. 82].

В Україні перша «бібліотека для читання» була відкрита в Одесі наприкінці 1820-х рр. при книгарні М. Клочкова і за перший місяць свого існування мала вже 50 передплатників (абонентів). За користування бібліотечними послугами зазначеної книгозбірні треба було платити 35 руб. на рік (20 руб. на півроку або 5 руб. на місяць). Окрім того, книги та журнали додому давали під грошову заставу 25 руб. (що майже дорівнювало річній заробітній платі некваліфікованого робітника) [6, с. 30]. У другій половині XIX ст. в Одесі широкої популярності набули «кабінети» та «бібліотеки для читання» при книжкових магазинах В. Золотова, В. Картамишева, Є. Распопова та ін., де читачам пропонувався широкий вибір книг та журналів з різних галузей знань. Проте, найкращою в Одесі була «Библиотека русских, французских, немецких и английских книг и журналов современности Андрея Ингатьевича Бортневского» (1868). У 1877 р. тут було приблизно 6 тис. книг, 40 річних передплат вітчизняних журналів та 12 – іноземних. Книги зазначеної комерційної бібліотеки надавалися передплатникам під заставу: за одну книгу – 3 руб., за дві – 5 руб., за три – 7 руб., за чотири видання – 9 руб. (пуд борошна у той час коштував приблизно 1,5 руб., зарплата робітника була приблизно 15–20 руб. на місяць). Взагалі в Одесі у другій половині XIX ст. існувало приблизно 10 комерційних бібліотек, які обслуговували 1,5 тис. передплатників [6, с. 35–36].

У Києві у сер. XIX ст. популярним серед читачів був «кабинет для чтения новостей русской и французской словесности», більше відомий як «Аптека для души». Зазначена комерційна бібліотека була створена у 1843 р. відставним капітаном, бібліофілом, членом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів Товариства історії і старожитностей Московського університету П. Должиковим при власній книгарні. У другій пол. XIX ст. її фонд налічував майже 10 тис. видань, з яких белетристика становила приблизно 50 %. Користування бібліотекою було досить дорогим – 1 руб. 50 коп. на місяць, проте існувала гнучка система знижок, пільг та обміну книг для різних верств населення. З 1870-х рр. популярною і найбільшою у Києві стала комерційна бібліотека видавця і книгара Леона Ідзиковського, що була створена при читальному залі (у 1914 р. її книжковий фонд налічував понад 173 тис. видань) [12]. Загалом, на поч. XX ст. у Києві діяло приблизно 20 комерційних бібліотек.

У Миколаєві у другій пол. XIX ст. також було створено декілька приватних комерційних бібліотек при книжкових магазинах, зокрема бібліотека для читання В. Красинської (5 тис. тт., 40 назв журналів). За одне відвідування за-

значеної бібліотеки треба було заплатити 5 коп., плата за місячне користування становила 60 коп., а за рік – 5 руб., що було досить помірним по відношенню до вартості бібліотечних послуг у публічних бібліотеках [6, с. 33]. Отже, в Україні у другій пол. XIX – на поч. XX ст. комерційні бібліотеки різних видів були в усіх губернських містах та в більшості повітових міст. На поч. XX ст. майже у кожному губернському місті України діяло приблизно від 5 до 20 комерційних бібліотек, 2–5 – у повітових містах. Як правило, зазначені книгозбірні створювали при великих книжкових магазинах, зокрема, у 1910 р. в Одесі їх було 13, у Києві – 10, у Харкові – 4 [3, с. 514]. Іноді «Кабінети для читання» відкривали при публічних бібліотеках, як наприклад, це було зроблено у Катеринославській губернській публічній бібліотеці (нині – Дніпропетровська ОУНБ) у 1859 р. після повторного відкриття книгозбірні у 1843 р. після нищівної пожежі 1839 р. [15, с. 152]. Зазначимо, що на день першого відкриття цієї книгозбірні 9 травня 1834 р. у її фонді налічувалося всього приблизно 200 книг і журналів. Через 10 років тут було вже більше 2000 видань. З початку заснування Катеринославської губернської публічної бібліотеки видача літератури додому здійснювалася за платним абонементом, але перегляд видань у читальному залі був безкоштовним. Причому, плата за абонемент для різних верств населення була диференційована. Такий порядок діяв і на поч. XX ст.: читання книг та журналів у бібліотеці було безкоштовне, користування виданнями вдома коштувало 50 коп. на місяць [14]. Втім, майже кожна публічна бібліотека мала свої винятки з правил та певні особливості щодо надання безкоштовних бібліотечних послуг не тільки для незаможних верств населення, а й для певних категорій відносно заможних читачів, наприклад, у деяких губернських, міських і громадських публічних бібліотеках діяв безкоштовний абонемент (тобто право читання книг вдома) для земських та міських службовців. Так, у 1834 р. під час міністерської перевірки правил і роботи Житомирської бібліотеки була виявлена та заборонена безкоштовна видача книг додому за абонементом. Правлінню бібліотеки було відразу «рекомендовано» встановити заставу у сумі 25 руб. [4, с. 61]. Звідси, соціальний склад передплатників публічних бібліотек повністю відповідав принципу станового характеру внутрішньої політики царизму. У сер. XIX ст. більшість передплатників було з дворян, купців, чиновників та духовенства. За звітами Катеринославської, Роменської, Симферопольської, Чернігівської та інших бібліотек основний склад передплатників був з осіб «благородного звання». У Житомирській, Керченській, Симферопольській публічних бібліотеках дворяне, офіцери, чиновники, духовенство становили 80–90 % передплатників. 10–20 % – це купці та міщани. Проте, у деяких бібліотеках кількість купців та міщан була більше 50 %. Майже саме такий склад читачів був серед відвідувачів читальних залів губернських та повітових бібліотек, які працювали, здебільшого, безкоштовно. Окрім дворян, чиновників, купців, міщан певний відсоток становили різночинці, студенти, учні училищ, ремісники, робітники і навіть селяни. Проте, більшість читачів була з пред-

ставників вищих станів. Невипадково, книги на абонементі іноді давали під розпис тільки дворянам, чиновникам, духовенству. Справа в тім, що в правилах деяких публічних бібліотек того часу прямо вказувалося на заборону відвідування книгозбірень селянам, лакеям, дворовим і навіть міщанам. Наприклад, у Житомирській бібліотеці мали право читати книги і журнали «все состояния, кроме простого класса людей», у правилах Катеринославської публічної бібліотеки було записано, що «вход лакеям и лицам непристойно одетым» було заборонено. Були навіть «заповедные книги», «заповедные кресла», які не мали права займати особи недворянського походження. Тобто у бібліотеках того часу була відкрита соціальна нерівність, а передплатники відповідних категорій мали певні привілеї «по чину и званию» щодо першочерговості у читанні нових видань, кількості книг за замовленнями по абонементу, що було зафіксовано у особливих параграфах бібліотечних правил [4, с. 64].

У комерційних бібліотеках плата була, зазвичай, вищою, ніж в інших публічних книгозбірнях, здебільшого, у декілька раз (іноді плата досягала більше 20–30 руб. на рік). Так, за користування протягом місяця бібліотечними послугами у комерційній бібліотеці Л. Ізиковського у Києві в останню третину XIX ст. треба було заплатити 50 коп. (у два рази менше денної плати столяра) У порівнянні з іншими комерційними бібліотеками, така оплата була досить низькою, проте у 2–3 рази більшою ніж у публічних книгозбірнях, наприклад, у період 1866–1880 рр. плата за бібліотечні послуги у Київській російській публічній бібліотеці (з 1891 р. – Київська міська публічна бібліотека, а нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) складала 15 коп. на місяць та 1,5 руб. на рік, що була досить помірною і доступною навіть для незаможних мешканців міста та його околиць [13, с. 28]. Вже з другої половини 1880 р. за клопотанням Розпорядчого комітету зазначеної книгозбірні, яке підтримав губернатор, плата стала удвічі більшою: за одне відвідування – 10 коп., за користування протягом місяця – 30 коп., а протягом року – 3 руб. (приблизно вартість фунту (450 г) хліба). Наприкінці XIX ст. у публічних бібліотеках плата за користування книжковими фондами книгозбірні досягала нерідко 8–12 руб. на рік (майже половина місячної зарплати робітника). Для читачів, що були невідомі бібліотекарям, встановлювалася застава на отримання книги у сумі приблизно 3–5 руб. За кожну загублену книгу або повернуту в розірваному вигляді сплачувалася її вартість. Однак, у більшості публічних бібліотек протягом всього періоду їхньої діяльності існувало право безкоштовного користування послугами книгозбірні для певних категорій мешканців міст і містечок (здебільшого, найбідніших). Для його отримання треба було наперед одержати письмове посвідчення в доброчесності від господаря, на якого працювала та чи інша особа, або формальне підтвердження про благонадійність від поліції чи від місцевого священика.

Всі комерційні бібліотеки («Кабінети для читання», «Бібліотеки для читання» та ін.), як і решта публічних бібліотек у Російській імперії, формували

книжкові фонди під пильним цензурним наглядом і підпорядковувалися загальному законодавству про публічні бібліотеки. Більшість бібліотек для читання мали читальний зал і надавали літературу додому, проте були й такі, які обмежувалися тільки читальним залом. Їхніми читачами були дворяни, міщани, купці, священики, чиновники, учні гімназій і училищ та ін. Отже, «кабінети» та «бібліотеки для читання», функціонуючи на комерційній основі, були одними з основних ланок забезпечення масової читацької аудиторії та зробили багато корисного у справі поширення читання серед міського населення, заохочуючи його до літератури, до книг та знань.

Оскільки користування публічними бібліотеками (губернськими, громадськими, міськими та ін.) було також, здебільшого, платним, термін «передплатник» набув загального поширення у книгозбірнях різних видів. Від кількості передплатників та їхньої фінансової підтримки залежала діяльність не тільки комерційних бібліотек, а й, певною мірою (приблизно на 10–20 % бюджету), губернських, громадських та інших публічних книгозбірень, особливо на початковому етапі їхнього існування. У сер. XIX ст. кожен місцевий передплатник публічної книгозбірні, як правило, платив за отримання бібліотечних послуг приблизно 3–5 (і навіть більше) руб. на рік (іногородній читач, як правило, вдвічі більше). Відносно висока плата була і в губернських бібліотеках, наприклад, за право користування абонементом треба було внести заклад у розмірі 20–30 руб., заплатити за читання до 2 руб. за місяць або 10–20 руб. за рік [25, с. 55]. У деяких губернських публічних бібліотеках оплата за бібліотечні послуги була в цей час ще більшою. Наприклад, у Харківській публічній бібліотеці треба було заплатити 34 руб., а у бібліотеці Тамбова, що, формально, була відкрита для будь-якої особи, право за читання книг вдома коштувало 30 руб., а періодики ще 20 руб. на рік і 15 руб. – за читання в читальному залі. З цієї причини більше 80 % її передплатників становили дворяни, офіцери, духовенство та чиновники. Кількість передплатників у 1835 р. досягла 61 особи, але з 1837 р. вона неухильно знижувалася (1838 – 48, 1849 – 16 передплатників). Відповідно знижувалися доходи бібліотеки за читання: 1835 р. – 238 руб.; 1836 – 370 руб.; 1837 – 286 руб.; 1838 – 260 руб.; 1839 – 163 руб.; 1840 – 127 руб.; 1841 – 98 руб.; 1842 – 118 руб.; 1843 – 96 руб. [18, с. 21]. Раз у тиждень і в святкові дні читальний зал Тамбовської губернської публічної бібліотеки, яка у 1830-х рр. за показниками книговидачі займала 1-е місце серед інших губернських бібліотек (щорічна книговидача була від 2500 до 4300 прим.), працював безкоштовно. У такі дні соціально-професійний склад читачів суттєво відрізнявся від типового, тобто був набагато демократичнішим: представники різночинної інтелігенції, канцеляристи, учні, ремісники і, навіть, селяни. Проте, за звичай, у 1830–1850-х рр. губернськими та повітовими публічними бібліотеками могли користуватися, здебільшого, дворяни, купці, чиновники вищих класів. Про це свідчить також факт про значну кількість книг іноземними мовами, що отримували читачі. Так, наприклад, у Житомирській публічній бібліо-

теці у 1839–1840 рр. було надано передплатникам 765 назв видань російською мовою та 271 – іноземними мовами (здебільшого, французькою). Через високу оплату бібліотечних послуг у сер. XIX ст. у публічних бібліотеках кількість передплатників рідко перевищувала 100 осіб (у Симферопольській бібліотеці у 1839 р. було 152 передплатника, у 1840 – 176, у 1842 – 112; у Керченській у 1847 р. їх було 130 осіб, у 1849 – 140). Так, наприклад, в Катеринославській губернській бібліотеці у 1830–1840-ві рр. їх кількість коливалася від 14 до 41 річних передплатників [4, с. 62]. У 1840-х рр. кількість передплатників публічних губернських та повітових бібліотек почала знижуватися. Наприклад, у Роменській повітій бібліотеці (Полтавська губернія) у 1841 р. було 100 річних передплатників, а у 1849 – всього 4. Зменшувалася і кількість читачів читальних залів. Так, в Одеській публічній бібліотеці у 1847 р. їх було 3081 осіб, а у 1850 – 2380. Найбільшу кількість читачів мали бібліотеки, що працювали щоденно. Повітові книгозбірні, що були відкриті для відвідувачів 3–4 рази на тиждень, обслуговували, у середньому 200–300 читачів на рік. Так само, в зазначений період (друга половина 1840-х – перша половина 1850-х рр.) у більшості губернських та повітових бібліотек зменшувалася книговидача (наприклад, у 1848 р. в Одеській публічній бібліотеці з 11 тис. примірників видань було видано лише 3 тис. примірників) [4, с. 67]. Загальний занепад публічних бібліотек цього часу пояснюється незадовільним матеріальним становищем книгозбірень, який залежав, за розпорядженням царської влади, здебільшого, від добровільних пожертвувань місцевого населення, яких не вистачало ані на відкриття, ані на належне функціонування губернських та повітових бібліотек (на відкриття губернської бібліотеки необхідно було приблизно 75 тис. руб., а на її систематичне комплектування та діяльність – 10 тис. руб. щорічно).

На рубежі XIX–XX ст. у громадських та міських публічних бібліотеках розміри членських внесків були неоднаковими: для дійсних членів бібліотеки внесок становив від 3 до 6 руб., а для почесного члена від 10 до 50 руб. Окрім того, не всі громадяни могли користуватися їхніми книжковими фондами. Так, наприклад, майже у всіх статутах громадських бібліотек можна було прочитати, що «членами библиотеки не могут быть: а) несовершеннолетние, за исключением имеющих классные чины; б) состоящие на действительной военной службе, нижние чины и юнкера; в) учащиеся в учебных заведениях; г) подвергшиеся ограничению прав по суду» [16].

Міські та громадські публічні бібліотеки для більшості передплатників надавали право користування книгами вдома (за абонементом) за певну плату та під заставу, але для членів бібліотеки книги надавалися «безкоштовно». Так, наприклад, у статуті Чигиринської громадської бібліотеки записано, що член бібліотеки (той, хто мав абонемент – квиток, що коштував на рік приблизно 5 руб.) мав право брати додому дві книги, в тому числі одне періодичне видання: «...на дом выдается две книги, в числе коих может быть один номер периодического издания без залога, без платы» [21, с. 12]. Однак для тих перед-

платників, хто не був членом бібліотеки передбачалися інші правила: «Не член библиотеки может получить из библиотеки на дом одну книгу (или один номер периодического издания) за плату ежемесячно 30 копеек, за год – 3 рубля с залогом в 2 рубля или две книги (в числе коих один номер периодического издания) за плату ежемесячно 50 копеек...». Окрім того, слід було дотримуватися ще декількох правил, наприклад, наступного пункту: «Ежемесячные журналы выдаются на дом членам через месяц по получении их в библиотеку, а подписчикам через полгода». Тобто в залежності від розряду (категорії) читача, що визначався сумою оплати бібліотечних послуг, відвідувач мав різні права і можливості користування сервісом книгозбірні. Передплатники зобов'язані були повернути книги, періодичні видання в бібліотеку не пізніше 7 днів. За кожний прострочений день платили по 5 коп., а «не возвратившие полученные из библиотеки книги и издания или возвратившие их в испорченном виде платят стоимость их по каталогу» [16]. Втім, читальний зал Чигиринської громадської бібліотеки можна було відвідувати безкоштовно.

Ціна вартості за користування послугами публічних бібліотек у сер. XIX ст. у порівнянні з відповідною ціною наприкінці XIX – на поч. XX ст. в абсолютних цифрах хоча й була меншою, та все ж, відносно вартості інших товарів та проживання в цілому, була, звичайно, більшою. Тобто поступово вартість бібліотечних послуг зменшувалася. В деяких бібліотеках вартість користування книгами з часом зменшувалася не тільки відносно інших цін, а й в абсолютних цифрах. Наприклад, у Кам'янець-Подільській російській публічній бібліотеці (нині – Кам'янець-Подільська центральна міська бібліотека), що була відкрита у 1866 р., річний читальний квиток у 1867 р. коштував 6 руб., місячний – 75 коп., а вже на поч. XX ст. річний коштував 5 руб., а місячний – 25 коп. [10, с. 20–21]. У публічній бібліотеці у м. Гайсин Подільської губернії для передплатників була встановлена плата у 2 руб. 40 коп. на рік за користування однією книгою за одне відвідування та 4 руб. 80 коп. – за користування двома книгами. Втім, був виняток для учнів, які могли бути членами бібліотеки за половину щорічного внеску або за користування книгами платили тільки половину вартості послуги.

Користування Херсонською громадською публічною бібліотекою (1872) (нині – Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара) також було платним: річний абонемент коштував 5 руб., на півріччя – 3 руб., на місяць – 30 коп. (плата була вдвічі нижчою, ніж у кабінетах для читання при книжкових крамницях міста). Бібліотечні книги в читальному залі надавалися безкоштовно [6, с. 66]. Приблизно половину передплатників становили студенти та учні старших класів гімназій, училищ та інших навчальних закладів. Тому, коли «... вследствие распоряжения учебного начальства, не признавшего возможным допустить для учащихся чтение в библиотеке» заборонили відвідування книгозбірні для молоді, що навчається, кількість передплатників зазначеної бібліотеки значно скоротилося (майже вдвічі). Якщо на

початку 1874 р. їх було 671, то у 1886 р. кількість зменшилася вдвічі, до 350, а отже, зменшилися й кошти на утримання бібліотеки. На поч. XX ст. кількість читачів Херсонської громадської публічної бібліотеки поступово збільшувалося і вже у 1912 р. їх було 3661 [6, с. 72].

У 1860–1870-ті рр., у період різкого зростання читацької аудиторії, у середньостатистичній міській бібліотеці, зазвичай, було приблизно 150–300 передплатників. У 1870–1880-х рр. у губернських бібліотеках та в інших книгозбірнях губернських міст кількість передплатників досягала більше 350–500 осіб. У повітових публічних бібліотеках кількість передплатників становила від декількох десятків до декількох сотень передплатників, а кількість читачів загалом становила на порядок більше. У провінції їхня кількість була істотно нижче, наприклад, у невеликих містах Чернігівської губернії наприкінці XIX ст. було приблизно 20–30 передплатників на одну бібліотеку [24, с. 142]. Найбільш великі петербурзькі бібліотеки, як зазначав М. Рубакін, мали 1000–1300 передплатників [23, с. 77]. Проте, наприклад, у Київській російській публічній бібліотеці (нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), що була заснована у 1866 р., протягом 1860–1870-х рр. кількість передплатників коливалася від 843-х до 2572-х осіб (здебільшого, приблизно 1500–1800 читачів на рік) [13, с. 42]. Звичайно, кількість річних передплатників була значно нижчою. Слід зазначити, що основним контингентом читачів як у Київській російській публічній бібліотеці, так і в більшості інших публічних бібліотек були представники міської інтелігенції (різночинці) та учнівська молодь. Варто зауважити, що на рубежі XIX–XX ст. були періоди, коли учням заборонялось відвідування публічних бібліотек, а комерційних бібліотек – тільки з дозволу керівників навчальних закладів [25, с. 59].

При заснуванні перших публічних бібліотек, як в губернських, так і в повітових містах, часто зазначалося, що сума, необхідна для придбання книг, журналів та інших періодичних видань, була зібрана при заснуванні бібліотеки з мешканців міста та повіту за передплатою, а протягом року книгозбірня підтримувалася за рахунок грошей, що були внесені передплатниками. Для порівняння зазначимо, що річні витрати на діяльність читальної зали публічної бібліотеки у середині XIX ст. становили, не враховуючи комплектування, не менше 30–50 руб., які також стягувалися, значною мірою, з передплатників. На рубежі XIX–XX ст., витрати на роботу публічної бібліотеки становили від декількох сотень до декількох тисяч рублів в залежності від розміру її книжкових фондів, типу і виду книгозбірни. У середньому бюджет міських та громадських книгозбірень, які не отримували ніякої допомоги від уряду, становив не більше 2–5 тис. руб. Річні витрати найбільших публічних бібліотек у зазначений час були від 12 до 20 тис. руб., з яких на комплектування виділялося приблизно 1,5 тис. руб. [25, с. 60–61]. Лише одиниці мали річний бюджет понад 20 тис. руб. Так, наприклад, у 1914 р. бюджет Харківської громадської бібліотеки становив 65 тис. руб. (з них 3,5 тис. руб. на купівлю книг і 2,5 тис.

руб. – періодики), Одеської міської публічної бібліотеки – 19,4 тис. руб. (на комплектування – 3 тис. руб.), Катеринославської міської громадської бібліотеки – приблизно 9,9 тис. руб. [25, с. 94–95].

Плата за користування книгами в публічних бібліотеках залежала від різних чинників: тривалості користування (протягом доби, 5-ти, 10-ти днів, двох тижнів, місяця тощо), новизни видання, терміну дії абонементу (на місяць, три місяці, півроку, рік), розряду (категорії) читача [7, с. 803]. Плата за читання, яка стягувалася з передплатників та інших категорій читачів публічних бібліотек, завжди була різною. Передплатників, як правило, розподіляли на три або чотири розряди в залежності від їхнього соціального стану та від того, скільки грошей вони платили за відвідування бібліотеки. У перший (найбільш дорогий) розряд входили дворяни, купці, чиновники вищих та середніх класів. Відповідно, для цієї групи читачів існували певні переваги, що стосувалися кількості книг, які можна було брати за одне відвідування; права першочерговості у можливості користування новими виданнями та журналами тощо. До другого розряду відносилися різночинці, чиновники нижчих класів, а до третього (або четвертого) розряду – незаможні громадяни. В залежності від приналежності особи до певного розряду, передплатники в бібліотеці мали різні права і обов'язки. Наприклад, у 1880–1890-х рр. передплатники Чернігівської громадської бібліотеки, яка була заснована у 1877 р., які, за статутом, вносили до бібліотечного фонду платню не менше двох рублів на рік, могли бути членами бібліотеки і приймати участь у її рішеннях. Згідно статуту книгозбірні з передплатників читального залу також бралась платня 2 руб. на рік або 20 коп. на місяць і 2 коп. за окреме відвідування. Передплатники зазначеної книгозбірні, які бажали брати книги додому, були поділені на чотири розряди. Представники 1-го розряду (поміщики, генерали, духовенство), які платили 8 руб. на рік або 80 коп. на місяць, мали право брати книги, нові і старі журнали у кількості 4 прим. за одне відвідування (у 1896 р. їх було 31 особа). Представники 2-го розряду, оплата яких за користування книгозбіркою становила 4 руб. на рік та 40 коп. на місяць, мали право брати книги і журнали у кількості 3 прим., як правило, після прочитання їх читачами 1-го розряду (у 1896 р. передплатників 2-го розряду в Чернігівській громадській бібліотеці було 132 особи). Передплатники 3-го розряду, оплата яких складала 3 руб. на рік або 30 коп. на місяць, мали право брати книги і журнали у кількості 2 прим. книг та один старий журнал (у 1896 р. їх було 80 осіб). Передплатники 4-го розряду, оплата яких на місяць становила 15 коп., мали право брати 1 книгу та 1 старий журнал (у 1896 р. їх було 64 особи) і були позбавлені права участі у загальних зборах читачів бібліотеки [27].

Книги та періодичні видання в Чернігівській громадській бібліотеці, здебільшого, давали на два тижні, але для сільських передплатників (народних вчителів, фельдшерів тощо) існували певні пільги, зокрема книги можна було брати на один місяць. Цікаво, що у вихідні й святкові дні читальня бібліотеки

відкривалась для «дарового читання», тобто користування бібліотечними послугами було безкоштовним. У статуті Чернігівської громадської бібліотеки було записано, що «все годовые подписчики, т.е. лица платившие по 2 руб. в год считаются членами Библиотеки и имеют право голоса наравне с членами-учредителями Библиотеки. Вносящие не менее 10 руб. в год имеют то преимущество, что могут требовать выписки в библиотеку какой-нибудь книги или современного издания, цена которого не превышает их взноса» [27]. Проте, лише чверть суми коштів для утримання бібліотеки складалася з внесків передплатників бібліотеки, решта надходила з пожертв членів-засновників та зібраних грошей від проведення концертів, лекцій, вистав любителів місцевого театру тощо.

У другій пол. 1890-х рр. видатний український громадський діяч, письменник, мовознавець і фольклорист Б. Грінченко (1863–1910), що вважав розбудову публічних, зокрема народних, бібліотек одним з найважливіших напрямів просвітницької діяльності, коли отримав у Чернігові посаду начальника відділу народної освіти, багато сил і часу приділяв впровадженню демократичних принципів роботи книгозбірні. Він також активно брав участь у керівництві Чернігівською громадською бібліотекою. Зокрема, Б. Грінченко запропонував, щоб читачі 4-го розряду, для того, щоб мати право брати участь у бібліотечних зборах, вносили б на 20 коп. більше, ніж раніше, проте в кредит. Це давало б можливість, за його словами, «і людям небагатим брати участь у справах бібліотеки». Також вчений-просвітник запропонував ввести новий розряд читачів з платнею лише 10 коп. щомісячно з правом одержання тільки однієї книжки, або старого журналу [28]. Втім, пропозиція Б. Грінченка не знайшла схвалення губернського керівництва. Як і раніше, передплатники 4-го розряду, які вносили менше двох рублів (а саме – 1 руб. 80 коп.) не мали права брати участі у зборах читачів бібліотеки. Місцева адміністрація не могла допустити, щоб представники незаможних прошарків суспільства, які складали 4-й розряд передплатників, брали участь в управлінні книгозбіркою. Чим більше бібліотека ставала популярною, чим більше вона набувала суспільного значення, тим більше недовіри і незадоволення вона викликала у місцевій адміністрації. Невдовзі Правління бібліотеки отримало від губернатора таке розпорядження: «Предлагаю правлению не назначать общих собраний впредь до особого моего распоряжения; ввиду неполучения мною журнала предыдущего заседания и ввиду допущенных на таковом обсуждения не подлежащих ведению его вопросов и произнесения речей, несоответствующих кругу ведомства; собрания библиотеки я не допускаю» [5, с. 183–184].

У багатьох городян такий складний стан справ у Чернігівській громадській бібліотеці викликав значну зацікавленість і став на деякий час найважливішою подією міста. Через кілька днів після заборони загальних зборів бібліотеки до лав її передплатників з правом брати участь у зборах записалося більше 200 чиновників різних відомств, щоб підвищити кількість голосів перших двох розрядів. Убачаючи у такій активності з боку адміністрації загрозу того, що

під час виборів Правління до нього можуть потрапити особи далекі від справ бібліотеки, передплатники 4-го розряду активно почали залучати до лав користувачів книгозбірні нових читачів, а деякі з них, хто мав змогу, переходили до 3-го розряду, який давав право брати участь у загальних зборах. Багато хто з них сплачував останні копійки, відмовляючи собі у найнеобхіднішому, аби тільки мати змогу відстояти тенденцію до демократизації бібліотеки. В усякому разі, ця справа мала позитивний результат, що відповідним чином знайшло відображення на підвищенні матеріального становища Чернігівської громадської бібліотеки. Окрім того, за рік кількість передплатників значно збільшилася і становила наприкінці XIX ст. більше тисячі осіб [5, с. 184–185].

На рубежі XIX–XX ст. відбулася нова хвиля зростання потягу до знань, до просвітництва і, відповідно, до відвідування бібліотек у осіб середніх та нижчих соціальних прошарків. Така тенденція призвела до того, що у публічних бібліотеках кількість передплатників 1-го розряду, відносно читачів інших розрядів, поступово зменшувалася. Кількість передплатників 2-го розряду збільшувалася досить повільно. Натомість кількість передплатників 3-го або 4-го розряду зростала у рази. Наприклад, у Чернігівській громадській бібліотеці вона зросла у 5 разів, а книговидача та відвідування збільшилися у 1,5 рази. Поступово змінювалося кількісне співвідношення показників соціального та професійного складу читачів, наприклад, відсоток землевласників, домовласників, рантьє, службовців вищого рангу зменшувався, а студентів, чиновників нижчих класів, дрібних торгівців, військових, робітників – поступово збільшувався. Так, наприклад, у 1897 р. соціальний склад Чернігівської громадської бібліотеки мав такий вигляд: домовласники, землевласники, рантьє складали 13,5 %; службовці – 15,4 %; різночинці (кваліфіковані фахівці з різних спеціальностей) – 38,0 %; робітники – 17,3 %; молодь, що навчається – 12,5 %. Оскільки кількість відвідувань бібліотеки дітьми та учнями з року в рік збільшувалася, загальні збори Чернігівської громадської бібліотеки вирішили відокремити читачів, молодших за 15 років, від дорослих в особливу категорію і обслуговувати їх в окремому приміщенні [27].

У зв'язку з тим, що умови діяльності різних видів публічних бібліотек були неоднаковими, були відмінними кількісні, соціально-професійні, демографічні та інші характеристики передплатників. Так, наприклад, у деяких бібліотеках передплатники розподілялися на два розряди. Так, згідно §19 Додаткових правил і умов для читання книг у Житомирській російській публічній бібліотеці, затверджених Волинським губернатором М. Чертковим 3 лютого 1866 р., читачі книгозбірні (яка була заснована у тому ж році), розподілялися на передплатників 1-го розряду, які сплачували на рік 10 руб. або 5 руб. 50 коп. на півроку чи на місяць – 1 руб. та на передплатників 2-го розряду, які сплачували 6 руб., 3 руб. 50 коп. та 60 коп. відповідно. Однак, у звітах бібліотеки за 1867–1913 рр. часто йдеться мова про існування трьох категорій передплатників [20, с. 272–273]. Взагалі, відповідно до §2 Статуту російських публічних біб-

ліотек у Києві, Житомирі та Кам'янці-Подільському, затвердженого міністром внутрішніх справ статс-секретарем П. Валуєвим 5 липня 1865 р., особи, які щорічно сплачували не менше 5 руб., вважалися членами бібліотеки, а такі, що зробили одноразовий внесок у розмірі 100 руб., вважалися засновниками та користувалися правами почесних членів бібліотеки довічно. У редакції Статуту від 2 липня 1913 р. вже зазначалося, що членами бібліотеки ставали особи, які щороку сплачували 3 руб. Разом з тим, якщо особа не сплачувала відповідні грошові внески протягом двох років, її відраховували з числа членів книгозбірні. Було також передбачено безоплатну видачу книг додому за порукою одного з членів Розпорядчого комітету. Правила та умови такої видачі склалися зазначеним комітетом та затверджувалися губернатором.

На рубежі XIX–XX ст. у публічних бібліотеках число передплатників було нестабільним і мало з року на рік значні коливання. Наприклад, у Житомирській публічній бібліотеці їх кількість коливалася у межах 600–700 «годовых подписчиков». Так, у 1899 р. у зазначеній книгозбірні передплатниками були 702 особи, серед них 666 вносили заставу за читання книг вдома, а 36 мали змогу читати книги за порукою членів Розпорядчого комітету або іншої установи. У 1900 р. передплатниками бібліотеки були вже 697 осіб (662 особи користувалися книгами під заставу і 35 за порукою), у 1901 р. – 709 (689 і 20 відповідно), у 1902 р. – 692 (670 і 22), у 1903 р. – 595 (575 і 20) [20, с. 273]. У 1909 р. послугами книгозбірні користувався 621 передплатник, з яких першої категорії було 20 читачів, другої – 52, третьої – 549. Крім того, у 1909 р. передплатниками Житомирської публічної бібліотеки з оплатою у 15 коп. на місяць були приблизно 400 осіб, а кількість одноденних відвідувачів, які сплачували 5 коп. за користування фондами бібліотеки, коливалася від 120 до 150 читачів.

У Вінницькій міській публічній бібліотеці імені Гоголя (нині – Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені К. А. Тімірязєва), що була відкрита у 1907 р. і обслуговувала дорослих читачів всіх станів і звань (крім учнівської молоді і солдатів), передплатники надавали перевагу місячним абонементом. Найпопулярнішими були місячні абонементи за 25 коп. (32 % від кількості всіх читачів) та 30 коп. (60,9 %) [10, с. 20–21]. Перший давав право читати книги, журнали та газети у приміщенні бібліотеки або взяти 2 книги додому. Другий дозволяв брати 2 книги та журнал і читати їх протягом 3-х місяців. Показово, що за перший рік існування бібліотеки було придбано лише 3 річні абонементи, причому найдешевші – по 3 руб. Для отримання права користування книгами вдома залишали заставу 2–3 руб. за кожну книгу або журнал залежно від їхньої вартості (якщо вартість книги перевищувала встановлений розмір – читач доплачував відповідну суму). Додому літературу давали або під заставу, або під письмове поручительство від керівника закладу, де працював читач. Оплата за право користування виданнями вдома нараховувалась окремо на книги і періодику та залежала від терміну читання, а для періодики – і від терміну надходження до бібліотеки (так, за 2 книги потрібно

було платити 25 коп. на місяць, за 3 книги і новий журнал 60 коп. на місяць, стільки ж за журнал або газету окремо). Із суми застави відраховували штраф за несвоєчасно повернуті книги. Якщо книга (журнал) були втрачені або повернуті через місяць після встановленого терміну, штраф подвоювали. Орієнтація більшості читачів на щомісячні витрати у 25–30 коп. свідчить про те, що абонентам було важко виділяти відразу кілька рублів за річний абонемент. Водночас разові відвідування читальні (2 коп.) та разова видача літератури додому (5 коп.) також не були особливо популярними, адже за 1909 р. принесли бібліотеці лише 25 руб. 96 коп. Користування послугами читального залу за 2 коп. в день не залежало від кількості переглянутих видань. Передплатники, які платили 5 руб. річного внеску, користувалися читальним залом без обмежень, брали літературу додому на пільгових умовах. Кожному надавалась абонентська книжка, яка була одночасно читацьким квитком і формуляром для обліку отриманих книг. Більшість письмовних городян не могла платити за бібліотечне обслуговування – основною перешкодою була застава у декілька рублів. Навіть дешевий місячний абонемент у 25–30 коп. запроваджував фінансовий ценз, адже треба було мати вільними 3–4 руб. на бібліотечні витрати впродовж року [10, с. 20–21]. Для порівняння зазначимо, що зарплата некваліфікованого робітника того часу становила 20–30 руб. на місяць, а за 3 руб. можна було купити 10 кг свинини або чоботи чи вихідну сорочку.

Нерідко оплата для вищого розряду передплатників була більшою у декілька разів, ніж для нижнього. При цьому передплатники вищих, найбільш дорогих розрядів могли отримувати свіжі журнали і книги, а найдешевших – тільки старі книги. Подібний розподіл відображав реальний факт диференціації читацької аудиторії. Отже, один тип передплатників бібліотек був орієнтований на нову сучасну літературу, на сучасні події, що відбувалися в науці, літературі, суспільному житті, а його представники, які читали свіжі журнали, нові наукові та філософські праці, прагнули до ідейного читання, що дає можливість формувати прогресивний світогляд. Представники іншого типу (службовці нижчих класів, робітники, прикажчики, студенти й учні різних навчальних закладів) читали переважно розважальну літературу. Робітники і селяни складали незначну кількість передплатників (принаймні – до поч. ХХ ст.). Як правило, учні старших класів гімназій та училищ повинні були надавати при оформленні абонементу дозвіл від свого керівництва на право читання у читальному залі. Кожен передплатник забезпечувався квитком, у якому позначалися назви виданих книг, час видачі та час, коли книга повинна бути повернута. Як правило, річні передплатники мали звання дійсних членів бібліотеки та брали участь у загальних зборах. Замовлення видань за абонементом додому відбувалося, здебільшого, лише за умови надання застави. За прострочення користування книгою брали пеню, за будь-які провинності та порушення правил бібліотеки передплатника штрафували. Проте, оплата за користування книгами, розмір пені, штрафів тощо в бібліотеках різних видів суттєво відрізнялися. Щоб стати,

наприклад, передплатником Севастопольської морської бібліотеки наприкінці XIX ст. необхідно було внести заставу – 15 руб. і річну платню – 7 руб. [9]. А оплата у Харківській громадській бібліотеці за першим розрядом становила 30 коп. на місяць за читання однієї книги, а за п'ять книг – 1 руб. 10 коп. [23, с. 68]. В цілому, передплатники зазначеної бібліотеки розподілялися на три розряди, кожний з яких давав право на отримання певної кількості книг за відповідну плату. Найбільш чисельним у Харківській громадській бібліотеці був перший розряд – 42 %, другий становив приблизно 30 %, третій – 28 % (цікаво, що 80 % осіб третього розряду були учні та студенти) [25, с. 95–96]. Наприкінці XIX ст. абонементом тут користувалися приблизно 700 передплатників, а читальню щорічно відвідувало майже 3000 читачів. Зазначимо, що у 1911 р. у Харківській громадській бібліотеці було 6244 читачів (63 % – учні та студенти), а у 1917 р. – 9799.

У Миколаївській громадській бібліотеці (нині – Миколаївська ОУНБ), що була заснована у 1881 р., за користування абонементом брали платню 30 коп. на місяць із правом одержання додому однієї книги та 50 коп. – із правом одержання двох книг. Також вносилися застави на випадок втрати книги – один або два руб. відповідно. Надалі сума застави зростала. Річний читацький квиток, що надавав право відвідувати читальний зал і одержувати на абонементі дві книги без застави, коштував 5 руб., на півроку – 3 руб. Користування книгами та періодикою в читальному залі було безкоштовним. З 1894 р. Миколаївська громадська бібліотека перейшла у нове приміщення і не мала достатніх коштів для утримання навіть читальні і тому змушена була ввести плату за читання книг у читальному залі: 5 коп. у день або 30 коп. на місяць [6, с. 84]. Членами бібліотеки вважалися такі, що заплатили за річний читацький білет, а почесними членами – ті, хто «пожертвував» на потреби книгозбірні не менше 50 руб. У 1882 р. кількість передплатників Миколаївської громадської бібліотеки складала 300 осіб, у 1892 – 443 [2, с. 168]. Загальні збори члени бібліотеки проводили, як правило, двічі на рік. Згідно звіту про роботу Миколаївської громадської бібліотеки, розглянутому на загальних зборах членів бібліотеки 27 листопада 1888 р., прибутки, отримані з початку року, склали 2621 руб. 85 коп.; видатки – 2518 руб., 23 коп.; безкоштовну читальню бібліотеки відвідали 35367 осіб, з них – 29507 чоловіків, 3050 жінок, 2810 дітей; щомісяця сплачували абонемент 975 передплатників, щороку – 61. На 1 січня 1897 р. книжковий фонд бібліотеки складав 4734 назви (5952 томи), кількість членів бібліотеки – 192 особи, кількість «місячних передплатників» за минулий рік становила приблизно 1000 осіб, читальню відвідали 859 осіб, з них 719 чоловіків та 140 жінок (безкоштовно – 441 особа, за платню – 418 осіб, кількість відвідувань – 14859). У 1897 р. число членів бібліотеки становило 181, «місячних передплатників» (абонентів) було 1065, читачами було взято 3428 абонентських білетів на одну книгу та 2031 – на 2 книги, читальню відвідали 912 осіб, з них безкоштовно 444. З 1 січня 1898 р. вартість членського внеску було збільшено до 6 руб. на рік

[19]. Крім плати за читання, у бібліотеці брали з передплатників значні кошти під заставу. Отже, плата за користування абонементом була посиленою лише для заможних мешканців міста. Проте, майже 10 % загальної кількості читачів, з дозволу дирекції, користувалися бібліотекою безкоштовно. У листопаді 1906 р. дирекція бібліотеки дозволила видавати учням середнього технічного училища книги без застави, під поручительство директора навчального закладу. На початку XX ст. у зазначеній книгозбірні було 3488 читачів, а її книжковий фонд становив 50 тис. книг [9]. У 1900 р. Миколаївська громадська бібліотека, за прикладом інших публічних бібліотек, відкрила окремий філіал у місті, де плата за читання становила: 30 коп. за одну книгу, у читальні – 3 коп. на день, 20 коп. у місяць, 2 руб. на рік. Проте, кількість передплатників була невеликою і становила від 20 до 50 осіб [6, с. 88]. У 1905 р. плата за читання однієї книги у філіалі бібліотеки була знижена до 10 коп., а користування читальним залом зробили безкоштовним. Кількість відвідувачів і передплатників значно зросла (у 1907 р. – 215 передплатників, майже стільки ж, скільки у головній установі). У 1914 р. у Миколаївській громадській бібліотеці було 584 передплатників. Місячний внесок за читання в бібліотеці становив 20, 30, 40 коп. для чиновників, а для службовців – 10, 15, 20 коп. За абонементом давали не більше 3-х книг, у тому числі – одного номера журналу. Термін користування літературою був не більше 20 днів [6, с. 92].

У скрутні часи революцій 1917 р. та на початку 1920-х рр. для передплатників Миколаївської громадської бібліотеки збільшилася застава на книги, що надавалися додому. У вересні 1918 р. на засіданні дирекції було прийнято рішення про підвищення плати за читання 1 книги на місяць до 1 крб., вартість дитячого абонементу лишилася незмінною – 10 коп. У березні 1919 р. на засіданні дирекції було вирішено знову підвищити вартість видачі книг: за читання 1 книги на місяць для дорослих – 2 крб., для дітей – 1 крб. 50 коп. У 1920 р. застава на одну книгу збільшилася для жителів міста з 50 до 200 крб. і з 250 до 500 крб. для приїжджих (щодо підвищення вартості послуг, слід враховувати наслідки інфляції під час громадянської війни). Запис до бібліотеки здійснювався тільки при наявності посвідчення особи. У 1919 р. Миколаївська громадська бібліотека нараховувала, як зазначалося у документах, 3745 передплатників (читачів), з них – 520 дітей. У 1921 р. передплатників було 6153, у тому числі дітей – 1759. За родом занять читачі розподілялися таким чином: учні – 1937, вчителі – 382, духівництво – 3, військові – 413, державні службовці – 1548, медики – 194, техніки – 232, юристи – 45, співробітники газет – 15, художники – 66, «службовці-землевласники» – 18, торговці – 123, ремісники – 257, майстрові – 153, робітники – 57, домогосподарки – 140 та особи без занять – 182 [19].

Однією з найбільших публічних книгозбірень України другої пол. XIX – поч. XX ст. була Київська російська публічна бібліотека (з 1891 р. – Київська міська публічна бібліотека). Так, наприклад, у 1877 р. тут було 2247 читачів

[13, с. 42–43]. З другої половини 1896 р. денна плата за бібліотечні послуги, що раніше становила 10 коп., була замінена на 2 коп. за одне відвідування, внаслідок чого кількість відвідувань у 1897 р. зросла з 9457 до 19443. З цього періоду ситуація почала докорінно змінюватися і поступово у передплаті перевага надавалася разовим квиткам, що може свідчити про те, що більшість читачів були особами незаможними. Починаючи з 1901 р., коли для удосконалення статистики кожен передплатник отримував «именной входной билет на целый год», кількість читачів зросла до 3324, у 1902 р. – до 4877. У 1910 р. їх кількість зросла до 7462, а у 1912 р. – до 13 тис. осіб [13, с. 81–82].

Про соціально-професійний склад передплатників Київської міської публічної бібліотеки у перші 35 років її діяльності через неповноту і недосконалість бібліотечної статистики, на жаль, можна говорити досить умовно, оскільки бібліотекарі не визначали категорії відвідувачів бібліотеки, а лише обліковували їх за різними соціальними ознаками (професійними, освітніми, майновими) та за званнями (титулами). Умовність поділу на читачькі групи все ж таки дає уявлення про основні категорії передплатників бібліотеки. Наприкінці XIX ст. найчисельнішу групу (від 42 % до 58 %) серед передплатників складали студенти та учні різних навчальних закладів міста. Всі інші групи користувачів відчутно поступалися їм своєю чисельністю. Загалом серед передплатників книгозбірні домінували насамперед представники освічених верств населення (лікарі, професори, вчителі, військові та інші представники різночинної інтелігенції). Передплатниками бібліотеки були й представники робітничих професій – ремісники, майстри, робітники, але їх чисельність була досить малою. Помітні зміни відбувалися у динаміці кількості передплатників за читачькими категоріями з 1914 р. Так, наприклад, кількість читачів-військових збільшилася в чотири з половиною рази у порівнянні з довоєнним періодом і становила приблизно 8 % від загальної кількості читачів. Кількість відвідувачів інженерно-технічних спеціальностей хоча й зросла незначним чином, складала майже 7 %. В той же час серед передплатників бібліотеки зменшився відсоток дворян та осіб духовного звання. Жінки виділялися в окрему категорію відвідувачів бібліотеки і наприкінці XIX ст. їх частка коливалася у межах 4–8 % від загальної кількості передплатників. Протягом 1901–1917 рр. кількість жінок-читачів зросла у декілька разів у порівнянні з попереднім періодом і становила приблизно 25–30 % від загальної кількості читачів. Ця тенденція була пов'язана не тільки з мобілізацією чоловіків на військову службу, а й з розширенням процесів емансипації жінок (розвитком жіночої освіти, підвищенням ролі жінок в суспільстві та виробництві, розширенням їх соціальних прав) [13, с. 81–82].

Право безкоштовного користування послугами Київської міської публічної бібліотеки мали лічені одиниці. Таких «бесплатных подписчиков» на поч. XX ст. у різні роки було від 5 до 34. Вони отримували це право на підставі дозволів, що надавав Розпорядчий комітет бібліотеки строком на один рік за підсумками розгляду відповідних заяв і клопотань, тобто в індивідуальному

порядку, з урахуванням тих чи інших чинників (сирітство, нужденність прохача, політичні міркування тощо). Здебільшого, таке право надавалось деяким студентам, вчителям міських училищ та ін. Проте з початком Першої світової війни у бібліотеці право безкоштовного відвідування і читання було запроваджено для всіх категорій учнів і студентів, що значно підвищило відсоток цієї категорії читачів у порівнянні з іншими передплатниками. Крім дворянства та чиновництва, що було головним споживачем книг у сер. XIX ст., контингент читаючої публіки поступово зростав за рахунок викладачів і студентів, різночинної інтелігенції, купців, промисловців, міщан та інших верств суспільства. На початку XX ст. найчисельнішу групу серед передплатників публічних бібліотек становили студенти та учні середніх навчальних закладів – приблизно від 35 до 50 %; викладачі, спеціалісти та держслужбовці становили приблизно 20–30 %; лікарі, юристи, представники творчих професій становили 6–10 %; духовенство, представники торгівлі – приблизно 5–6 %; ремісники, майстри, робітники, кухарі та ін. становили 6–10 % від загальної кількості читачів.

Проте, у багатьох бібліотеках існували певні особливості щодо форм бібліотечного обслуговування та соціально-професійної складової передплатників. Наприклад, в Одеській міській публічній бібліотеці, що була заснована у 1829 р. (нині – Одеська національна наукова бібліотека), де більшість читачів протягом другої пол. XIX ст. становила молодь, яка цікавилася, як правило, белетристикою, за новими правилами 1891 р., затвердженими міською управою, вихованці початкових та середніх навчальних закладів (загалом, молодь до 16 років) не допускалися у бібліотеку. Не дозволялося також входити до бібліотеки без читацького квитка, що практикувалося у попередні роки. Читачі обслуговувалися книгами лише в приміщенні книгозбірні – додому бібліотечні книги не надавалися [6, с. 56]. В цілому, подібно до інших бібліотек того часу, зазначена книгозбірня обслуговувала переважно представників заможних верств суспільства. Загальна кількість читачів у 1900 р. становила 6791 осіб. У зазначеному році було зареєстровано 900 нових передплатників (з них 65 жінок). Окрім того, продовжували діяти 2600 читацьких квитків (абонементів), що були видані продовж двох попередніх років.

Отже, термін «передплатник» спочатку використовували, здебільшого, по відношенню до власників абонементу, що давав право користуватися книгами вдома, особливо для тих, хто мав це право протягом року (звідси, семантична спорідненість понять «абонент», як власник абонементу та «передплатник»), а «читачами» називали тих, хто користувався (часто – безкоштовно) послугами читальної зали. На поч. XX ст. у правилах деяких повітових публічних бібліотек зазначалося, що читачі, які не є почесними чи дійсними членами або передплатниками книгозбірні, могли користуватися її послугами, якщо платили певну невелику суму грошей за бібліотечні послуги (як правило, приблизно 1–1,5 руб. на рік або 10–20 коп. на місяць чи 2–5 коп. за одне відвідування). Тобто, ще на поч. XX ст. відбувалося певне протиставлення між передплатни-

ками і «звичайними» читачами бібліотеки, які складали, здебільшого, нижчий розряд відвідувачів книгозбірень і які не були членами бібліотеки. Окрім того, у звітах багатьох публічних книгозбірень зазначалися категорії передплатників за терміном користування, тобто враховувалися передплатники, в першу чергу, річні, піврічні, на квартал та на місяць. Окремо підраховували читачів з меншим терміном користування бібліотечними послугами. Однак, на рубежі XIX–XX ст. термін «передплатник» все частіше почали використовувати у значенні поняття «читач».

Після 1917 р., з встановленням Радянської влади та розгортанням соціалістичного будівництва в бібліотечній справі, використання терміну «передплатник» все більше поступалося вживанню поняття «читач». Як зазначає М. Дворкіна, з 1917 р. термін «передплатник», практично, не вживався [7, с. 803]. Проте, в залежності від регіону, типу та виду бібліотеки, в різних книгозбірнях це відбувалося не одночасно, що можна прослідкувати на прикладі розвитку Олександрівської міської громадської бібліотеки Катеринославської губернії (нині – Запорізька ОУНБ), що була заснована у 1904 р. Зазначимо, що на початку своєї діяльності у книгозбірні була встановлена мінімальна плата за користування виданнями в бібліотеці або вдома не менше як 3 руб. на рік. Членами бібліотеки вважалися всі річні передплатники (абоненти), а також особи, що зробили разовий внесок у розмірі не менше 100 руб. (такі особи набували статус довічних членів книгозбірні). Кількість передплатників в зазначеній бібліотеці до 1917 р. стабільно зростала: у 1908 р. їх було 160, у 1909 – 462, у 1910 – 931, у 1911 – приблизно 1000 постійних читачів [1, арк. 54].

У 1921 р. Олександрівськ було перейменовано у Запоріжжя. У цей час Олександрівську міську громадську бібліотеку перейменовано у Центральну міську робітничу бібліотеку. Втім, читачів протягом 1920-х рр. тут продовжували називати передплатниками. У цей період їхня кількість була нестабільною (у межах декількох сотень). Користування бібліотечними послугами було також платним: розмір оплати коливався від 5 коп. до 1 крб. на місяць і залежав від соціального стану передплатників. Наприклад, у 1925 р. робітники платили по 5 коп., службовці – 15 коп. Були й винятки: безробітні, червоноармійці та комсомольці не вносили взагалі ніякої плати. Пізніше платити стали й безробітні (наприклад, у 1929 р. вони платили по 5 коп.), а грошові внески робітників почали залежати від їх заробітної плати. Найбільшу суму (1 крб. сріблом) вносили читачі, що не були членами профспілок. Платили й діти – по 15 коп. Від плати були звільнені лише ті діти, батьки яких одержували заробіток менше 50 крб. [8].

У першій половині 1920-х рр. багато регіональних та місцевих ревкомів ухвалили рішення про введення плати за користування бібліотечними послугами. Плата за користування книгами встановлювалася губернськими відділами народної освіти. Здебільшого, вона була приблизно 30 коп. за абонемент на користування однією книгою для учнів і трудового населення та 50 коп. сріблом

для нетрудового населення («непманів»). Плата за абонемент, розмір застави, штрафів тощо залежали від соціального стану відвідувачів. Червоноармійці й інваліди користувалися книгами безкоштовно. У багатьох сільських бібліотеках плату за користування бібліотечними послугами не вводили. Кількість читачів, що мали право безкоштовно користуватися бібліотечними послугами була досить великою, наприклад у м. Запоріжжя у сер. 1920-х рр. їх частка складала приблизно 30 % від загальної кількості відвідувачів (у 1925 р. з 270 відвідувачів першої районної бібліотеки їх було 90, з 591 читача другої районної книгозбірні – 230) [11, с. 13].

Отже, як у Російській імперії, так і в Радянському Союзі (де плата за користування послугами публічних бібліотек була відмінена у 1930-х рр.), вартість бібліотечного обслуговування була завжди диференційованою в залежності від категорій (розрядів) передплатників (читачів), від їх матеріального стану та соціального статусу. Таким чином, оплата за користування послугами бібліотеки відображала реальну соціальну (до Жовтневої революції 1917 р. – станову) нерівність і змінювалася відповідно до соціально-політичних змін у суспільстві. Від рівня плати за користування бібліотечними послугами залежали кількість, новизна і вартісна цінність виданих книг. Кількість виданих книжок (здебільшого, від однієї до чотирьох книг) залежала від вартості абонементу. Загалом, у різних публічних бібліотеках в залежності від розряду передплатника оплата за бібліотечні послуги коливалася від 15 коп. до декількох рублів на місяць. Сума оплати за бібліотечні послуги визначала рівень доступності передплатника до відповідної інформації, до певного типу і виду видань, що розподілялися за такими критеріями як новизна книги чи журналу, зміст видання, його популярність, актуальність тощо. Проте, для більшості читачів публічних бібліотек було неприйнятним навіть невисока оплата за користування бібліотечними послугами, зокрема надання застави. Обурювала також різниця в оплаті по відношенню до різних розрядів передплатників, так само, як і різний підхід по відношенню до читачів абонементу та читального залу. Втім, як у Російській імперії, так і в період Радянської влади у 1920-х рр., існували безкоштовні публічні бібліотеки та різні форми надання безкоштовних бібліотечних послуг для окремих категорій передплатників (читачів). З розвитком демократичних відносин у суспільстві книжкові фонди бібліотек поступово ставали все більш доступними для читачів різних соціальних груп. Все більше поширювалися безкоштовні форми бібліотечного обслуговування для різних прошарків населення та представників різних соціальних станів. Відповідно і термін «передплатник» поступово втрачав свою смислову ознаку, пов'язану з оплатою послуги та все частіше при використанні замінювався поняттям «читач», що остаточно вкоренилося на рубежі 1920–1930-х рр. доки цей термін остаточно не вийшов з суспільного ужитку.

Список використаної літератури:

1. Державний архів Запорізької області. – Ф–24. – Оп. 1. – Спр. 281 (Отчёт Александровской городской общественной библиотеки за 1911 год). – Арк. 54–59. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2TRC7Qp> (дата звернення: 21.03.2019).
2. *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в СССР : учеб. для библиотеч. фак. ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / К. И. Абрамов. – М. : Книга, 1980. – 352 с.
3. *Абрамов К. И.* Коммерческие библиотеки / К. И. Абрамов // Библиотечная энциклопедия. – М. : Пашков дом, 2007. – С. 514–515.
4. *Абрамов К. И.* Читатели публичных библиотек России в первой половине XIX в. / К. И. Абрамов // Библиотековедение. – 2001. – № 2. – С. 60–68.
5. *Аліференко І.* Духовна скарбниця / І. Аліференко // Літ. Чернігів : щокв. мист. журн. літ. спілки «Чернігів». – 2017. – № 3. – С. 183–189. – Відомості доступні також через Інтернет: URL: <https://bit.ly/2HQuy26> (дата звернення: 21.03.2019).
6. *Бородіна Г. Г.* Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Г. Г. Бородіна. – Київ, 2003. – 221 с.
7. *Дворкина М.* Подписчик / М. Дворкина // Библиотечная энциклопедия. – М. : Пашков дом, 2007. – С. 803.
8. *Ізюмова Л. Ф.* Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека [Електронний ресурс] / Л. Ф. Ізюмова // Українська бібліотечна енциклопедія / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. – Електрон. дані. – Україна, 2017, 20 верес. – Режим доступу: <https://bit.ly/2CsqG5c> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
9. *Каросва Т. Р.* Про здатність публічних бібліотек Подільської губернії задовольняти читацький попит населення на початку XX ст. / Т. Р. Каросва // Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 21 черв. 2016 р.). – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 19–26.
10. *Козлова І.* Розвиток бібліотечної справи на Запоріжжі в 20-ті роки XX ст. / І. Козлова // Бібл. краєзнавство. – Запоріжжя, 2000. – Вип. 2 : Матеріали краєзнавчих читань. – С. 12–15.
11. *Лісова І.* Комерційні бібліотеки [Електронний ресурс] / І. Лісова // Українська бібліотечна енциклопедія / Нац. б-ки України ім. Ярослава Мудрого. – Електрон. дані. – Україна, 2017, 5 груд. – Режим доступу: <https://bit.ly/2YdA7Af> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
12. Літопис Національної парламентської бібліотеки України / П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський, Л. М. Любаренко, О. О. Мастипан. – Київ, 1996. – Ч. 1 : 1866 – лют. 1917 р. – 137 с.
13. *Лучка Л.* Від Публічної до Міської громадської: сторінки історії Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки [Електронний ресурс] / Л. Лучка // Дніпропетров. галерея – все о городе : проект. – Електрон. дані. – Україна, 1999–2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/2Fq564q> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
14. *Лучка Л.* Перші бібліотеки Катеринослава / Л. Лучка // Придніпров'я : іст.-краєзнав. дослідж. – 2015. – Вип. 13. – С. 146–153.
15. *Мальована Т. Г.* Нікопольська міська бібліотека: історія і сучасність [Електронний ресурс] / Т. Г. Мальована // Нікополь : бібл.-інформ. центр «Слово». – Електрон. дані. – Україна, 2010, 23 верес. – Режим доступу: <https://bit.ly/2FhAaSW> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
16. *Матвеев М. Ю.* Публичные и народные библиотеки в Российской империи в 1850–1860-х гг. / М. Ю. Матвеев // Вестн. Санкт-Петерб. гос. ин-та культуры. – 2012. – № 4(13). – С. 114–121.
17. *Медведева О. В.* Первые библиотеки Тамбовского края / О. В. Медведева // Библиосфера. – 2013. – № 3. – С. 18–22.
18. *Мельник М.* До 135-ї річниці Миколаївської міської громадської бібліотеки [Електронний ресурс] / М. Мельник // Держ. архів Миколаїв. обл. : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Україна, 2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/2HzDCvL> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
19. *Приймак І. М.* Книжковий фонд та читачі Житомирської публічної бібліотеки (1866–1910 рр.) / І. М. Приймак // Рукоп. та кн. спадщина України. – 2014. – Вип. 18. – С. 267–277.
20. *Радзівіло А. А.* З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX – першому десятиріччі XX ст. (з архівних матеріалів) / А. А. Радзівіло // Історія бібл. справи в Україні. – Київ, 1995. – Вип. 1. – С. 9–15.
21. *Рейтблат А. И.* От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы / А. И. Рейтблат. – М. : Новое лит. обозрение, 2014. – 410 с.

22. Рубакин Н. А. Этюды о русской читающей публике / Н. А. Рубакин // Рубакин Н. А. Избранное : в 2 т. – М. : Книга, 1975. – Т. 1. – С. 35–104.
23. Русов А. А. Описание Черниговской губернии : в 2 т. / А. А. Русов. – Чернигов : Тип. Губ. Земства, 1899. – Т. 2. – 327 с.
24. Історія бібліотеки [Електронний ресурс] // Миколаїв. обл. універс. наук. б-ка. – Електрон. дані. – Україна. – Режим доступу: <http://reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
25. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. / В. В. Сєдих. – Харків : ХДАК, 2013. – 213 с.
26. Симони П. К. Книжная торговля в Москве XVIII–XIX ст. Московские книгопродавцы Кольчугины в их книготорговой деятельности и в бытовой обстановке / П. К. Симони. – Л. : Ленингр. о-во библиофилов, 1927. – 94 с.
27. Становлення першої громадської бібліотеки губернії [Електронний ресурс] // Сектор інформації Чернігів. обл. універс. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка. – Електрон. дані. – Україна, 2012, 6 берез. – Режим доступу: <https://bit.ly/2HRnAgb> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.
28. Становлення першої громадської бібліотеки Чернігівської губернії [Електронний ресурс] // Відділ наук. інформації та бібліографії Чернігів. обл. універс. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка. – Електрон. дан. – Україна, 2013, 16 лип. – Режим доступу: <https://bit.ly/2TYpKAZ> (дата звернення: 21.03.2019). – Загол. з екрана.

References

- [1]. Derzhavnii arkhiv Zaporizkoї oblasti [State Archives of Zaporizhzhya Region]. Fund 24. Inventory 1. Dossier 281, pp. 54–59. Available at: <https://bit.ly/2TPC7Qp>.
- [2]. Abramov K. I. *Istoriia bibliotchnogo dela v SSSR [History of librarianship in the USSR]*. Moskva, 1980, 352 p.
- [3]. Abramov K. I. Kommercheskie biblioteki [Commercial Libraries]. *Bibliotchnaia entsiklopediia [Librarian Encyclopedia]*. Moskva, 2007, pp. 514–515.
- [4]. Abramov K. I. Chitateli publicnykh bibliotek Rossii v pervoi polovine XIX veka [Readers of public libraries in Russia in the first half of the 19 century]. *Bibliotekovedenie [Librarianship]*. 2001, no 2, pp. 60–68.
- [5]. Aliferenko I. Dukhovna skarbnytsia [Spiritual treasury]. *Literaturnyi Chernihiv [Literary Chernihiv]*. 2017, no 3, pp. 183–189. Available at: <https://bit.ly/2HQay26>.
- [6]. Borodina H. H. *Merezha bibliotek Pivdnia Ukrainy: formuvannia ta tendentsii rozvytku (XIX – pochatok XX st.) [Network of Libraries of the South of Ukraine: Formation and Development Trends (XIX – early XX centuries)]*. Kiev, 2003. 221 p.
- [7]. Dvorkina, M. Podpischik [Subscriber]. *Bibliotchnaia entsiklopediia [Librarian Encyclopedia]*. Moskva, 2007. p. 803.
- [8]. Iziumova, L. F. Zaporizka oblasna universalna naukova biblioteka [Zaporizhzhya Oblast Universal Scientific Library]. *Ukrainska bibliotchna entsyklopediia [Ukrainian Librarian Encyclopedia]*. 2017, 20 veresenia. Available at: <https://bit.ly/2CxqG5c>.
- [9]. Istoriia biblioteki [History of the library]. *Mykolaivska oblasna universalna naukova bibiloteka [Mykolaiv Regional Universal Scientific Library]*. Available at: <http://reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya>.
- [10]. Karoieva T. R. Pro zdattist publicnykh bibliotek Podilskoi hubernii zadovolnnyi chytatskyi popyt naselennia na pochatku XX st. [About the ability of public libraries in the Podillya province to meet the reader's demand of the population at the beginning of the XX century.]. *Bibliotchna sprava na Podilli: istoriia i suchasnist: materialy naukovy-praktychnoi konferentsii, m. Kamianets-Podilskyi, 21 chervnia 2016 r. [Library science in Podillia: history and modernity: materials of the scientific and practical conference, Kamianets-Podilskyi, 21 June, 2016]*. Kamianets-Podilskyi, 2016, pp. 19–26.
- [11]. Kozlova I. Rozvytok bibliotечної справи na Zaporizhzhzi v 20-ti roky XX storichchia [The development of the library business in Zaporozhye in the 20 years of the 20th century]. *Bibliotchno kraieznnavstvo [Librarian country study]*. Zaporizhzhia, 2000, vol. 2: Materialy kraieznnavchykh chytan [Materials of country study readings], pp. 12–15.
- [12]. Lisova I. Komertsini biblioteki [Commercial Libraries]. *Ukrainska bibliotchna entsyklopediia [Ukrainian Librarian Encyclopedia]*. 2017, 5 hrudnia. Available at: <https://bit.ly/2CxqG5c>.
- [13]. Hapchenko P. B., Zvorskyi S. L., Liubarenko L. M., Mastypan O. O. *Litopys Natsionalnoi parlamentskoi biblioteki Ukrainy [Chronicle of the National Parliamentary Library of Ukraine]*. Kiev, 1996, part. 1, 137 p.

- [14]. Luchka L. Vid Publichnoi do Miskoi hromadskoi: storinky istorii Dnipropetrovskoi oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteki [From Public to City Public: History pages of Dnipropetrovsk Oblast Universal Scientific Library]. *Dnepropetrovskaya galereya – vse o gorode* [Gallery of Dnipropetrovsk – all about the city]. Ukraine, 1999–2019. Available at: <https://bit.ly/2Fq564q>.
- [15]. Luchka L. Pershi biblioteki Katerynoslava [The first libraries of Yekaterinoslav]. *Prydniprovia* [Prydniprovia]. 2015, vol. 13, pp. 146–153.
- [16]. Malovana T. H. Nikopolska miska biblioteka: istoriia i suchasnist [Nikopol City Library: History and Modernity]. *Nikopol: Bibliotechno-informatsiinyi tsentr «Slovo»* [Nikopol: the library and information center «Slovo»]. 2010, 23 veresenia. Available at: <https://bit.ly/2FhAaSW>.
- [17]. Matveev, M. Yu. Publichnye i narodnye biblioteki v Rossiiskoi imperii v 1850–1860-kh gg. [Public and folk libraries in the Russian Empire in the 1850–1860's.]. *Vestnik Sankt-Petersburgskogo gosudarstvennogo instituta kul'tury* [Bulletin of Saint Petersburg State University of Culture]. 2012, no 4(13), pp. 114–121.
- [18]. Medvedeva O. V. Pervye biblioteki Tambovskogo kraia [The first libraries of the Tambov region]. *Bibliosfera* [Bibliosphere]. 2013, no 3, pp. 18–22.
- [19]. Melnyk M. Do 135-i richnytsi Mykolaivskoi miskoi hromadskoi biblioteki [To the 135th anniversary of the Mykolayiv City Public Library]. *Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti* [State Archives of Mykolayiv Region]. Ukraine, 2019. Available at: <https://bit.ly/2HzDCvL>.
- [20]. Pryimak I. M. Knyzhkovyi fond ta chytachi Zhytomyrskoi publichnoi biblioteki (1866–1910 rr.) [Book fund and readers of the Zhytomyr public library (1866–1910 biennium)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]. 2014, vol. 18, pp. 267–277.
- [21]. Radzivilo A. A. Z istorii publichnykh bibliotek Ukrainy u druii polovyni XIX – pershomu desiatyrychchi XX st. (z arkhivnykh materialiv) [From the history of public libraries of Ukraine in the second half of the nineteenth and first decades of the twentieth century (from archival materials)]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini* [History of librarian science in Ukraine]. Kiev, 1995, vol. 1, pp. 9–15.
- [22]. Reitblat A. I. *Ot Bovy k Balmontu i drugie raboty po istoricheskoi sotciologii russkoi literatury* [From Bova to Balmont and other works on the historical sociology of Russian literature]. Moskva, 2014, 410 p.
- [23]. Rubakin N. A. Etiudy o russkoi chitaiushchei publike [Etudes about the Russian reading public]. Rubakin N. A. *Izbrannoe* [Selected writings]. Moskva, 1975, t. 1, pp. 35–104.
- [24]. Rusov A. A. *Opisanie Chernigovskoi gubernii* [Description of the Chernigov province]. Chernigov, 1899, t.342. 327 p.
- [25]. Ciedykh V. V. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini* [The history of library business in Ukraine]. Kharkiv, 2013, 213 p.
- [26]. Simoni P. K. *Knizhnaia trgovlia v Moskve XVIII–XIX stoletii. Moskovskie knigoprodavtsy Kolchuginy v ikh knigotorgovoi deiatelnosti i v bytovoï obstanovke* [Book trade in Moscow XVIII-XIX centuries. Moscow book sellers Kolchuginy in their bookselling activities and in the domestic setting]. Leningrad, 1927, 94 p.
- [27]. Stanovlennia pershoi hromadskoi biblioteki hubernii [The formation of the first public library of the province]. *Sektor informatsii Chernihivskoi oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteki imeni V. H. Korolenka* [Information division of Chernihiv Regional Universal Scientific Library named after V. H. Korolenko]. 2012, 6 bereznia. Available at: <https://bit.ly/2HRnAgb>.
- [28]. Stanovlennia pershoi hromadskoi biblioteki Chernihivskoi hubernii [Formation of the first public library of Chernihiv province]. *Viddil naukovoï informatsii ta bibliografii Chernihivskoi oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteki imeni V. H. Korolenka* [Department of scientific information and bibliography of Chernihiv Regional Universal Scientific Library named after V. H. Korolenko]. 2013, 16 lypnia. Available at: <https://bit.ly/2TYpKAZ>.

Надійшла 03.01.2019 р.

Соколов В. Ю.,

кандидат исторических наук, главный библиотекарь
Национальной парламентской библиотеки Украины
ул. М. Грушевского, 1, г. Киев, 01008, Украина
тел.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

ПОДПИСЧИКИ ПУБЛИЧНЫХ БИБЛИОТЕК И СТОИМОСТЬ БИБЛИОТЕЧНЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ В СЕРЕДИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.

Анализируются семантические признаки термина «подписчик» и особенности его использования в библиотечной деятельности в Украине в сер. XIX – нач. XX в. Охарактеризованы основные исторические факторы, повлиявшие на формирование содержания данного понятия, в частности в связи с развитием деятельности коммерческих библиотек. Автор предложил определение термина «подписчик» на основе изучения специфики его использования в публичных библиотеках и анализа оплаты библиотечных услуг. Исследуются также особенности формирования и тенденции развития стоимости оплаты за пользование изданиями в публичных библиотеках указанного периода.

Ключевые слова: публичные библиотеки, коммерческие библиотеки, история библиотек, читатель, подписчик, читателеведение, библиотечные услуги, библиотечное дело XIX – нач. XX вв., Украина.

Sokolov V. Yu.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
Chief Librarian National Parliamentary Library of Ukraine
1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine
tel.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

SUBSCRIBERS TO PUBLIC LIBRARIES AND THE COST OF LIBRARY SERVICES IN UKRAINE IN THE MIDDLE OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

Summary

In the article by Viktor Sokolov entitled «Subscribers of public libraries and the value of library services in Ukraine in the mid XIX – early XX centuries» were described the formation and evolution of such a category of readers of public libraries as «subscriber». During the specified period were analyzed the formation of semantic features of the term «subscriber», features of social factors that influenced changes in his semantic shades, tendencies of their development and peculiarities of the use of this concept in library activity. In conjunction with the establishment and dynamics of payment for the cost of librarian services are proposed characteristics of subscribers of domestic public libraries.

The purpose of the article is to characterize, analyze and generalize information about the functioning of such a category of readers as a «subscriber» in public libraries of Ukraine in the XIX – early XX centuries; disclose the specifics of the use of the term «subscriber» in library practice; describe the main socio-historical conditions that influenced the formation of the meaning of the term, as well as the study of the peculiarities of the formation and trends of the change in the value of library services in domestic public libraries of the investigated period. The author widely used both general scientific and special historical methods of research: chronological, historical-comparative, historical-typological, biographical methods, method of diachronic analysis, etc.

V. Sokolov proposed the definition of the term «subscriber» based on studying the specifics of the use in public libraries of the notion of «subscriber» and reader characteristics of this category of readers. Subscriber is a kind of user of public libraries in the Russian Empire in the second half of the XVIII – in the beginning XX centuries, which was the main body of book readers whose representatives, as a rule, were distinguished by a constant interest in reading, a clear constant attendance at a library institution and the use of a book fund for a fee. Subscribers were called people who regularly came to the library and received certain editions for reading on the terms of the corresponding fee for library services (for a year, a half, a quarter, a month). That is, not all visitors to the library were its subscribers, for example, readers who bought a one-day subscription and took books home at the appropriate time, mainly, did not belong to the category of subscribers. Books and magazines subscribers used either in the reading room of the library or at home. Nonresident readers ordered publications under the printed catalog of the library, which were then sent by mail. The closest synonyms for the term «subscriber» on the semantic basis are the phrase «regular reader» or «owner of the subscription». It is determined that the semantic content of the term «subscriber» was formed in connection with the development of activities, primarily commercial libraries.

In the Russian Empire and in the Soviet Union in the 1920s the cost of library services has always been differentiated and depended on the categories of readers, their financial status and social status. The fee for the use of library services reflected some social inequality and changed in line with socio-political and socio-economic changes in society. However, both in the Russian Empire and in Soviet times, there were free public libraries and different forms of provision of free library services for certain categories of subscribers. With the development of democratic relations, the funds of library libraries gradually became more and more accessible to readers of all social groups, and more and more developed free forms of library services. Accordingly, the term «subscriber», which characterized the peculiarities of payment for library services, gradually lost the meaning of its use and was increasingly replaced by the term «reader», while the term «subscriber» did not cease to be used in professional communication (approximately, until the first half of the 1930's).

Keywords: public libraries, commercial libraries, history of libraries, reader, subscriber, reader education, library services, library business XIX – beg. XX century, Ukraine.

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 930.23:016:050:37”1917/1945”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).156640](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).156640)

Бондарчук Оксана Борисівна,

зав. відділу наукової організації та зберігання фонду

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського,

вул. М. Берлинського, 9, м. Київ, 04060, Україна

тел.: (044) 467 22 14

e-mail: fond.dnpb@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0869-6191>

ПЕДАГОГІЧНА ПЕРІОДИКА 1917–1945 РР. У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті представлено огляд періодичних видань 1917–1945 рр. з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, які є важливим джерелом історичних досліджень у галузі педагогіки, освіти, бібліотекознавства. Розкрито видову та тематичну спрямованість часописів, що відображає тенденції розвитку освіти, науки, культури України у складні історичні періоди. Презентовано каталог «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського», укладений фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: бібліотеки, часописи, періодика, каталоги, історико-педагогічні дослідження, джерельна база.

Постановка проблеми. Дослідження періодики в цілому та педагогічних часописів зокрема становить великий науковий інтерес для дослідників історії освіти, педагогіки і є актуальним завданням сучасної історичної науки, її системного підходу до вивчення минулого та відтворення хроніки тогочасних освітніх процесів. За визначенням Л. Пироженко: «Педагогічна преса – це літопис суспільних подій, це живі люди, які висловлювали свої думки про стан і перспективи розвитку освіти, школи, виховання, у процесі яких вони брали безпосередню участь» [12].

У пресодруках минулого відображена не лише історія вітчизняної освіти і педагогічної думки, а й уся та соціальна напруга, що супроводжувала процес формування національної самосвідомості народу, боротьбу за національне і соціальне визволення, за рідну школу. Історія української передової педагогічної думки складалася так, що саме преса, починаючи з другої половини XIX ст., стала однією з форм існування й розвитку громадської самосвідомості, поширення передових знань, ідей. У 20–30-х рр. XX ст. науковий пошук відбувався в умовах формування тоталітарного радянського режиму в межах партійно-класового підходу. Це призвело до обмеження, а згодом і до забуття національно-патріотичної періодики. Тогочасна радянська освітня політика була спрямова-

на на підпорядкування та уніфікацію національних шкіл до загальної системи єдиної трудової школи [8]. Педагогічна періодика стала невід'ємною частиною державної освіти та політико-виховної роботи серед населення.

Розгляд часописів як об'єкта джерелознавства є важливим чинником у проведенні наукових досліджень, оскільки цей інформаційний ресурс великою мірою відображає розвиток педагогічної думки, її особливості, проблематику тощо.

Періодичні видання з питань освіти можна розглядати як своєрідний індикатор наукових досліджень, оскільки вони забезпечували неперервність інформування про поточні події. Крім того, важливого значення науковий аналіз періодики набуває завдяки висвітленню в ній комплексної та оперативної інформації різноманітного характеру, що робить періодику цінною джерельною базою історико-педагогічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до попередніх розвідок з питань ролі періодичних видань, наголосимо на наукових працях Л. Березівської, яка аналізує внесок українських педагогів початку ХХ ст. у розбудову національної освіти на основі матеріалів журналу «Вільна українська школа» [1, 2]. У своїх дослідженнях науковець всебічно розкриває роль видання як джерела мікроісторії освіти в Україні, зміст якого є «образом освіти і педагогічної науки в малодосліджений період Української революції, становлення української державності» [2, с. 7].

До вивчення періодичних видань як підґрунтя історико-педагогічних досліджень звернулася також С. Бричок [3], яка акцентувала увагу на матеріалах журналу «Церковно-приходська школа» та їх значенні як джерела для дослідження початкової освіти. Серед вітчизняних наукових розвідок з питань впливу педагогічної преси на розвиток теорії, методології та практики освітньої діяльності зазначимо також дослідження Л. Вайди [4], яка аналізує відтворення процесу нагромадження педагогічних знань і розвитку педагогічної науки в публікаціях педагогічної преси.

Розгляд функцій періодичної педагогічної преси в трансформації суспільно-педагогічної свідомості та змістового наповнення публікацій знайшов відображення в працях С. Лободи [9] та Т. Філімонової [14]. Дослідниця питань з історії педагогіки С. Тарнавська зазначає, що аналіз профільних періодичних видань «актуалізує вивчення історії вітчизняної вищої школи, сприяє формуванню цілісної картини її розвитку» [13, с. 30].

Проте серед розмаїття універсальних ретроспективних показників періодичних видань в Україні дослідники відзначають суттєву неповноту обліку українських періодичних видань, зокрема галузевого спрямування.

Мета статті представити періодичні видання 1917–1945 рр. як частину інформаційного ресурсу Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, що слугують першоджерелами історико-педагогічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. У фонді бібліотеки зберігається близько 100 назв часописів 1917–1945 рр., що видавались на теренах України, а також у місцях компактного проживання українців на території Російської Федерації.

Зазначений проміжок часу охоплює історичні події, що пов'язані із національно-демократичним, духовно-культурним піднесенням українського народу, а також із розвитком національної освіти і педагогіки (1917–1921 рр.), розвитком ідей педоцентризму й трудової школи (1920–1930 рр.), ідеологізації комуністичного виховання (1931–1945 рр.).

Фонд періодичних видань 1917–1945 рр. умовно можна розділити за видовою ознакою, зокрема науково-педагогічні («За комуністичне виховання дошкільника», «Комуністична освіта», «Шлях освіти»), загально-педагогічні («Вільна Українська школа», «Внѣшкольное Просвѣщеніє», «Дитячий рух», «Друг детей» тощо), науково-практичні («За масову комуністичну освіту», «Народная школа», «Наша освіта», «Нова школа» та ін.), громадсько-педагогічні («Пути коммунистического просвещения», «Радянська освіта», «Радянська школа» та ін.), науково-популярні («Аматорський театр», «Знання», «Наш родный край») та дитячі видання («Більшовиченята», «Весела бригада», «Жовтень», «Піонерія» тощо).

Розглядаючи публікації журналів того часу, ми маємо змогу зробити висновок, що видання сприяли формуванню світоглядних та аксіологічних настанов серед тогочасних педагогів-практиків. Публікації часописів містять відомості про важливі проблеми освітньо-виховного процесу у школі, що були характерні для досліджуваного хронологічного періоду, та шляхи їх розв'язання. Таким чином, через статті журналів відбувалася багатоаспектна професійна комунікація педагогів, обмін досвідом між активними вчителями з творчим підходом до своєї фахової діяльності.

До 20-ї річниці з дня заснування Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського фахівцями бібліотеки готується до друку каталог **«Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського»**.

Видання буде підготовлено в межах наукового дослідження «Відображення розвитку національної освіти і педагогічної думки у друкованих та електронних виданнях» (науковий керівник – О. В. Сухомлинська, д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського). У каталозі представлено 11 назв «провідних» часописів загальнодержавного значення, на сторінках яких обґрунтовуються теоретичні та методологічні засади нової освітньої політики, встановлюється тісний зв'язок з учительством на місцях, надається допомога освітянам у реалізації нових навчальних планів і програм, методичне забезпечення навчального процесу.

Визначними виданнями періоду Української революції 1917–1920 рр були часописи «Вільна Українська школа» та «Внѣшкольное Просвѣщеніє».

У своєму дослідженні Л. Березівська відзначає, що журнал «Вільна Українська школа» є «джерельною основою історико-педагогічних розвідок, присвячених розвитку освіти, діяльності педагогів та освітніх діячів» в означений період [2, с. 4]. Серед редакційного та авторського складу були відомі у той час, але заборонені у радянський період імена: С. Русова, О. Дорошкевич, О. Музиченко, Я. Чепіга, С. Черкасенко, С. Сірополко та ін. У статтях висвітлювались проблеми нової української системи освіти (С. Русова. Націоналізація школи (1917, № 1), Я. Чепіга. Соціалізація народньої освіти (1917, № 2), Проект єдиної школи (1918, № 7)); методичні матеріали (П. Клименко. Навчання історії у початковій школі (1918, № 10), Ол. Левитський. Про навчання рідної мови в українській початковій школі : Розмова друга: про методи читання художніх творів (1918/19, № 2)); друкувались постанови, директиви, інструкції (Постанова Загальних зборів Українського Учителства Т-ва в Катеринославі 3.04.1918 р. про план дерусифікації середньої школи на Україні (по докладу І. М. Труби) (1918, № 10), Вировий Е., Якуша Я. В справі шкільної реформи на Україні: (до Міністерства народної Освіти од Українського Учителського т-ва в Катеринославі) (1918/19, № 1)); матеріали для самоосвіти вчителів; критика й бібліографія.

Журнал «Внѣшкольное Просвѣщеніе» (1918) присвячувався розробленню питань позашкільної освіти й виховання. У часописі висвітлювались загальні питання теорії й становлення позашкільної освіти, діяльність закладів дошкільного виховання, приватних організацій позашкільної освіти, культурно-просвітницька діяльність кооперативів. Авторами видання були А. Животко, Г. Раппопортъ, Г. Коркушко та ін.

Одним з провідних видань був журнал «Путь просвещения. Теория просвещения, методология, просветительная практика, быт» (1922–1931) – єдиний науково-методичний часопис початку ХХ ст. в СРСР. Головний редактор – Я. Ряппо. Свої дописи друкували В. Арнаутов, А. Готалов-Готліб, Фр. Ланге, Н. Мірза-Авакянц, Я. Чепіга та ін. Програма журналу охоплювала питання освіти політики й організації освіти, соціального виховання, професійної освіти, політично-освітньої роботи, педології, методології, проблем підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, освітньої практики, педагогічної преси, шкільних підручників, зокрема журнал містив багату бібліографію та повідомлення з учительських з'їздів, наукових дискусій тощо.

«Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки» (1925–1931) – науково-педагогічний журнал, орган Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП), що інформував про сучасні течії в педагогіці та психології, містив статті з педології, рефлексології, біхевіоризму; висвітлював наукові здобутки в галузі психології, педагогіки й педології за кордоном. Дописувачами журналу були І. Соколянський, О. Залужний, В. Протопопов, Я. Чепіга, Г. Костюк, Я. Мамонтов, а також науковці УНДІПу, лікарі-практики, викладачі середніх та вищих навчальних закладів України.

У 20–30-х рр. XX ст. відбулися значні зміни у векторі розвитку національної педагогіки та освіти. Як зазначає С. Лобода: «Педагогічна періодика того часу була невід’ємною складовою державної системи політосвіти, ідеологічною трибуною культурно-освітньої й політико-виховної роботи серед населення» [10, с. 217]. Ідеологічна спрямованість відображається у назвах часописів «За комуністичне виховання дошкільника» (1931–1941), «За масову комуністичну освіту» (1924–1933), «Комуністична освіта» (1922–1941) тощо. Проте основними завданнями журналів залишалось: втілення теорії педагогіки в освітянську практику; методичне керівництво практичною роботою, розкриття та шляхи вирішення актуальних питань дошкільного та шкільного виховання; політехнізм у закладах освіти, організація дозвілля дітей, підготовка кадрів.

У каталозі представлено повний зміст номерів видань, що сприятиме оперативному опрацюванню джерельної бази. Структура видання складається з основної частини, допоміжних покажчиків (іменний покажчик, покажчик місць видань, покажчик видавництв і друкарень). Основними вимогами, які висуваються до каталогу, є науковість, повнота, достовірність у поданні матеріалів. Бібліографічний опис періодичних видань здійснюється згідно ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». В описі наведені основні елементи, максимально подаються факультативні відомості, серед яких – розкриття змісту, авторського складу, наявність номерів у фонді бібліотеки тощо.

Висновок. Каталог «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського» стане ще одним виданням, що слугуватиме джерельною базою для науковців і практиків та сприятиме фаховому забезпеченню досліджень не лише з психологічних та педагогічних питань, а й з бібліотекознавства, журналістикознавства, культурології.

Отже, вважаємо, що періодичні видання можуть слугувати унікальною джерельною основою для сучасних досліджень з історії вітчизняної педагогіки та підґрунтям для становлення практичних і методологічних основ реформування та модернізації сучасної освітньої галузі в Україні.

Перспективною проблематикою для подальших досліджень є розвідки, присвячені окремим періодичним виданням з питань освіти для виявлення їх значення як джерела історико-педагогічних досліджень, з проблематики, що є актуальною на сучасному етапі розвитку національної освіти.

Список використаної літератури

1. Березівська Л. Д. Внесок Софії Русової у розбудову національної освіти : за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) / Л. Д. Березівська // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Серія: Психол.-пед. науки. – 2016. – № 1. – С. 286–290.
2. Березівська Л. Д. Колекція журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) як джерело мікроісторії освіти України / Л. Д. Березівська // Іст.-пед. альм. – 2016. – Вип. 1. – С. 4–9.

3. Бричок С. Б. Журнал «Церковно-приходская школа» як історико-педагогічне джерело вивчення діяльності церковнопарафіяльних шкіл (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Б. Бричок // Пед. дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 92–97.
4. Вайда Л. О. Українська педагогічна преса як джерело відображення інноваційних педагогічних ідей (1991–2013 рр.) / Л. О. Вайда // Пед. дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 102–105.
5. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / І. В. Зайченко ; за ред. М. Д. Ярмаченка. – Львів, 2002. – 344 с.
6. Кальницький Ф. З досвіду українізації шкіл на Кубані в 1928 році / Ф. З. Кальницький // Новим шляхом. – 1929. – № 1. – С. 53–54.
7. Костенко І. Рідна мова / І. Костенко // Новим шляхом. – 1927. – № 2. – С. 41–42.
8. Лобода С. М. Інформаційні можливості періодичної преси XX століття як джерела історико-педагогічного дослідження / С. М. Лобода // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Пед. науки. – Луганськ : Вид-во ЛНПУ «Альма-матер», 2007. – Вип. 21(137), ч. 2. – С. 19–26.
9. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси XX ст.: протистояння ідей / С. М. Лобода. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2010. – 504 с.
10. Лола М. Масова робота коло українізації в районах, що українізуються / М. Лола // Новим шляхом. – 1930. – [№ 4/5]. – С. 33–34.
11. Марченко В. Про українознавство в школах РСФРР / В. Марченко // Новим шляхом. – 1928. – № 4/5. – С. 39–44.
12. Пироженко Л. Педагогічна преса як джерело дослідження проблем реформування змісту загальноосвітньої школи / Л. Пироженко // Іст.-пед. альм. – Київ, 2006. – Вип. 2. – С. 16–19.
13. Тарнавська С. В. Робітничі факультети УСРР як історико-педагогічна проблема на сторінках часопису «Путь просвещения» (1922–1926 рр.) / С. В. Тарнавська // Вісн. Кн. палати. – 2016. – № 9. – С. 30–34.
14. Філімонова Т. В. Часопис «Радянська освіта» (1923–1931) в історії громадсько-педагогічного руху України / Т. В. Філімонова // Тавр. вісн. освіти. – 2015. – № 2(2). – С. 277–285.
15. Янченко Т. В. Педагогія як основа соціального виховання дітей в Україні у 20-ті роки XX ст. / Т. В. Янченко // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Серія: Психол.-пед. науки. – 2014. – № 4. – С. 233–239.

References

- [1]. Berezivska L. D. Vnesok Sofiyi Rusovoyi u rozbudovu natsionalnoyi osviti: za materialami zhurnalu «Vilna ukrayinska shkola» (1917–1920) [The participation of Sofia Rusova in development of the national education: according to materials of the journal «Free Ukrainian school» (1917–1920)]. *Naukovi zapiski Nizhynskogo derzhavnogo universitetu im. Mikoli Gogolya. Seriya: Psihologo-pedagogichni nauki [Research Notes Nizhyn Mykola Gogol State University. Series: Psychology and Pedagogy Research]*. 2016, no 1, pp. 286–290.
- [2]. Berezivska L. D. Kolektsiya zhurnalu «Vilna ukrayinska shkola» (1917–1920) yak dzherelo mikroistoriyi osviti Ukrayini [Collection of the journal «Free Ukrainian school» (1917–1920) as a source of microhistory of the education in Ukraine]. *Istoriko-pedagogichnyi almanah [Historical and Pedagogical Almanac]*. 2016, vol. 1, pp. 4–9.
- [3]. Brichok S. B. Zhurnal «Tserkovno-prihodskaya shkola» yak istoriko-pedagogichne dzherelo vivchennya diyalnosti tserkovnoparafiialnih shkil (kinets XIX – pochatok XX st.) [Magazine «Parochial School» as a Historical and Pedagogical Source for the Study of Pedagogical Parish Schools (end of the 19th century – beginning of the 20th century)]. *Pedagogichnyi diskurs [Pedagogical Discourse]*. 2013, vol. 15, pp. 92–97.
- [4]. Vayda L. O. Ukrayinska pedagogichna presa yak dzherelo vidobrazhennya innovatsiynih pedagogichnih idey (1991–2013 rr.) [Ukrainian Pedagogical Press as a Source of Representation of Innovative Pedagogical Ideas (1991–2013)]. *Pedagogichnyi diskurs [Pedagogical Discourse]*. 2013, vol. 15, pp. 102–105.
- [5]. Zaychenko I. V. *Problemi ukrayinskoyi natsionalnoyi shkoli u presi (druga pol. XIX – poch. XX st.) [Problems of the Ukrainian national school in the press (end of the 19th century – beginning of the 20th century)]*. Lviv, 2002, 344 p.
- [6]. Kalnitskiy F. Z dosvidu ukrayinizatsiyi shkil na Kubani v 1928 rotsi [According to the experience of Ukrainian school at Kuban in the 1928]. *Novim shlyahom [New way]*. 1929, no 1, pp. 53–54.
- [7]. Kostenko I. Ridna mova [Native language]. *Novim shlyahom [New way]*. 1927, no 2, pp. 41–42.
- [8]. Loboda S. M. Informatsiyini mozhlivosti periodichnoyi presi XX stolittya yak dzherela Istoriko-pedagogichnogo doslidzhennya [Information capabilities of periodicals of 20th century as sources of the historical and pedagogical researches]. *Visnik Luganskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni*

- Taras Shevchenka. Seriya: Pedagogichni nauki [Herald of Lugansk National Pedagogical University named by Taras Shevchenko: Pedagogical science]*. Lugansk, 2007, vol. 21 (137), part. 2, pp. 19–26.
- [9]. Loboda S. M. *Pedagogichna tvorchist uchitelya na shpaltah vitchiznyanoyi presi XX stolittya: protistoyannya idey [Educational creativity of teacher in the front-page story of the national press in 20th century]*. Lugansk, 2010, 504 p.
- [10]. Lola M. *Masova robota kolo ukrayinizatsiyi v rayonah, scho ukrayinizuyutsya [Wide-scale work around Ukrainization in the regions, which are ukrainized]*. *Novim shlyahom [New way]*. 1930, no 4/5, pp. 33–34.
- [11]. Marchenko V. *Pro ukrayinoznavstvo v shkolah RSFR [About Ukrainian Studies at schools in RSFSR]*. *Novim shlyahom [New way]*. 1928, no 4/5, pp. 39–44.
- [12]. Pirozhenko L. *Pedagogichna presa yak dzhereło doslidzhennya problem reformuvannya zmistu zagalnoosvitnoyi shkoli [Pedagogical press as a source of a research of problems in reformation of content of general education school]*. *Istoriiko-pedagogichniy almanah [Historical and Pedagogical Almanac]*. 2006, vol. 2, pp. 16–19.
- [13]. Tarnavska S. V. *Robitnichi fakulteti USRR yak istoriko-pedagogichna problema na storinkah chasopisu «Put prosvescheniya» (1922–1926 rr.) [The labouring departments in Ukrainian SSR as a historical and pedagogical]*. *Visnik Knizhkovoyi palaty [Bulletin of the Book Chamber]*. 2016, no 9, pp. 30–34.
- [14]. Filimonova T. V. *Chasopis «Radyanska osvita» (1923–1931) v istoriyi gromadsko-pedagogichnogo ruhu Ukrainy [Journal «Radyanska osvita/Soviet education» (1923–1931) in the history of socio-pedagogical movement in Ukraine]*. *Tavriyskiy visnik osviti [Tavria educational herald]*. 2015, no 2(2), pp. 277–285.
- [15]. Yanchenko T. V. *Pedologiya yak osnova sotsialnogo vihovannya ditey v ukrayini u 20-ti roki XX st. [Pedology as a foundation on social education of children in Ukraine in 1920s]*. *Naukovi zapiski Nizhinskogo derzhavnogo universitetu imeni Mikoli Gogolya. Seriya: Psihologo-pedagogichni nauki [Research Notes Nizhyn Mykola Gogol State University. Series: Psychology and Pedagogy Research]*. 2014, no 4, pp. 233–239.

Надійшла 14.03.2019 р.

Бондарчук О. Б.,

зав. отдела научной организации и сохранности фонда
Государственной научно-педагогической библиотеки Украины
имени В. А. Сухомлинского,
ул. М. Берлинского, 9, г. Киев, 04060, Украина
тел.: (044) 467 22 14
e-mail: fond.dnpb@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-0869-6191>

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПЕРИОДИКА 1917–1945 ГГ. В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье представлено обзор периодических изданий 1917–1945 гг. с фонда ГНПБ им. В. А. Сухомлинского, которые являются важным источником исторических исследований в области педагогики, образования, библиотековедения. Раскрыто видовую и тематическую направленность журналов, что отображает тенденции развития образования, науки, культуры Украины в сложные исторические периоды. Презентован каталог «Периодические издания 1917–1945 гг. в фонде Государственной научно-педагогической библиотеки Украины им. В. А. Сухомлинского»

Ключевые слова: библиотеки, журналы, периодика, каталоги, историко-педагогические исследования, источники.

Bondarchuk O. B.,

head Department of scientific organization and storage of the fund
of V. O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,
9 M. Berlinsky St., Kyiv, 04060, Ukraine
tel.: (044) 467 22 14
e-mail: fond.dnpb@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-0869-6191>

PEDAGOGICAL PERIODICALS OF 1917–1945 IN THE CONTEXT OF MODERN HISTORIOGRAPHICAL STUDIES

Summary

Investigation of journals as an object of source search is an important factor in realization of the scientific research, while this information resource largely reflects the development of pedagogical thought, its features, problems, etc.

Educational periodicals can be seen as a foundational indicator of scientific research, while they ensure continuity of information about current events. In addition, the scientific analysis of periodicals becomes important due to the highlighting of its complex and operative information of a diverse nature, making the periodicals a valuable source of historical and pedagogical research. The purpose of the article is to present periodicals of 1917–1945 as part of the information resource of the V. O. Sukhomlinskyi state scientific and pedagogical library of Ukraine, serving as the primary sources of historical and pedagogical research.

By the 20th anniversary of the founding of the V. O. Sukhomlinskyi state scientific and pedagogical library of Ukraine, specialists of the library are preparing to publish the catalog «Periodicals of 1917–1945 in the fund of the V. O. Sukhomlinskyi state scientific and pedagogical library of Ukraine». The catalog contains 11 titles of «leading» nationwide journals, which pages substantiate the theoretical and methodological foundations of the new educational policy, establishes a close relationship with local teaching and provides assistance to educators in implementing new curricula and programs, and the methodological provision of the educational process.

The article presents an overview of the publications in the magazines of that time, which contributed to the formation of ideological and axiological guidance among contemporary pedagogical practitioners. The publications of the periodicals contain information on important problems of the educational process in the school, which were characteristic of the chronological period under investigation, and the ways of their solution. Thus, there was a multifaceted professional communication of teachers through journals' articles, an exchange of experience between active teachers with a creative approach to their professional activities.

Keywords: libraries, periodicals, catalogs, historical and pedagogical research, source base.

УДК 94(477.74–21):82:061.23”1888/1911”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1\(21\).165926](https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1(21).165926)

Гребцова Ірена Світозарівна,

доктор історичних наук,

професор кафедри нової і новітньої історії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 62 87

e-mail: isgrebtsova@gmail.com

orcid.org/0000–0001–9905–2641

ЛІТЕРАТУРНІ ЗБІРНИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОГО «ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ ЛІТЕРАТОРАМ І УЧЕНИМ» (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті, на матеріалах літературних видань, що були опубліковані у 1892 р. в Одесі, «Южный сборник в пользу пострадавших от неурожая» і «Отклик: в пользу голодающих», нормативно-правової і діловодної документації, архівних документів, розглянуто діяльність Одеського товариства допомоги літераторам і ученим, роль літературних збірників у формуванні джерел надходження коштів до благодійної організації. Комплексний аналіз джерел дозволить дослідити головні віхи у діяльності товариства, визначити роль викладачів Новоросійського університету у виданні літературних збірників і розвитку добродійного товариства в цілому.

Ключові слова: літературні збірники, благодійність, університет, викладачі, журналісти.

У середині ХІХ ст. у середовищі творчої інтелігенції Російській імперії набула поширення думка про заснування товариства допомоги письменникам і ученим (за прикладом англійського «Literary fund»). Незабаром у Санкт-Петербурзі була заснована громадська організація під назвою «Товариство для допомоги нужденним літераторам і ученим» (більш відома як «Літературний фонд»), проект статуту якого був затверджений 8 листопада 1859 р. Пізніше подібні організації виникли ще в двох містах країни – в Саратові та Одесі. Якщо деякі аспекти становлення одеського «Товариства допомоги літераторам і ученим» знайшли висвітлення у монографії І. С. Гребцової [4], то літературні збірники, що видавалися ним, хоча й згадувались у критико-бібліографічних оглядах сучасних їм журналів, ще не були предметом спеціального дослідження.

Метою статті є виявлення головних віх діяльності одеського «Товариства допомоги літераторам і ученим», особливостей формування коштів товариства на початковому етапі його існування, аналіз матеріалів і ролі в цьому процесі літературних збірників, що були видані їм у 1892 р. на користь голодуючих.

Історія заснування «Товариства допомоги літераторам і ученим» в Одесі розпочалася навесні 1888 р., коли декілька співробітників одеських газет звернулися до професора загальної літератури Новоросійського університету О. І. Кирпичникова з пропозицією зібрати представників від редакцій місцевих органів преси з метою обговорення низки наболілих питань. На зборах, враховуючи скрутне матеріальне становище, в якому знаходились багато працівників друку, було запропоновано заснувати в Одесі для їх підтримки благодійну організацію. Хоча в Одесі до цього часу О. І. Кирпичников пропрацював менше трьох років, він швидко став відомим на півдні країни. Після закінчення Петербурзького університету і захисту в 1873 р. магістерської дисертації він був обраний приват-доцентом Харківського університету. Незабаром після захисту докторської дисертації вчений був переведений до Новоросійського університету. В Одесі, крім успішної викладацької діяльності, він плідно працював у сфері благодійності. Треба відзначити, що заснування більшості одеських благодійних організацій було тісно пов'язано з Новоросійським університетом, а точніше з діяльністю його викладачів, які підтримували всі благодійні починання у місті.

О. І. Кирпичников взяв на себе основну підготовчу роботу зі створення проекту статуту майбутнього товариства, яке, «надаючи матеріальні соціальні виплати літераторам і ученим та їхнім родинам, поставленим в тяжке становище, в той же час могло б мати деякий моральний вплив на самий характер одеської преси» [5, с. 5–6]. Помічником О. І. Кирпичникова на підготовчому етапі став професор слов'янської філології О. О. Кочубинський, видатний славіст, дослідник слов'янських мов, культури та етнографії слов'ян. Вони підготували зустріч 12 засновників і обговорили основні пункти проекту статуту нового товариства. До складу засновників, крім організаторів, увійшли викладачі університету, видавці, журналісти і літератори: Є. Ділін, С. Барський, К. Дешкін, П. Компан, І. Потапенко, П. Сергієнко, В. Скідан та ін. Учасники зустрічі підтримали проект статуту, після чого почалася характерна для Російської імперії тривала одіссея його затвердження на місцевому та столичному рівнях. Ще до остаточного затвердження статуту засновники обрали тимчасове правління, готуючи ґрунт до початку роботи товариства. Днем заснування організації вважається 2 лютого 1889 р., коли відбулися перші збори її учасників після схвалення проекту статуту в Міністерстві внутрішніх справ.

У своїй діяльності товариство керувалося положеннями затвердженого статуту. В документі вказувалося, що, працюючи на реалізацію своїх завдань, товариство «видає в належних випадках літераторам і ученим одноразові і постійні допомоги та позики, безпроцентні або ж з відсотками, шукає їм заняття, піклується про виховання і освіту їхніх дітей і взагалі надає їм та їх родинам моральну і матеріальну підтримку» [8, с. 1]. Членство в товаристві визначалося демократичним формулюванням про те, що його учасниками можуть бути «особи обох статей, всіх звань і станів». На чолі організації стояло правління,

що складалося з голови і шести членів, які обирались на загальних зборах терміном на два роки. Учасники товариства ділились на 3 категорії: 1) почесні члени; 2) дійсні члени; 3) члени-змагальники. У почесні члени обирались особи, які надали товариству особливе сприяння, а також мали видатні заслуги в галузі літератури і науки. Дійсним членом міг стати кожен, хто вносив в касу 5 руб. членських внесків щорічно. Члени-змагальники зобов'язувалися вносити не менше 3 руб. на рік. Це благодійне товариство перебувало під порядкуванням Міністерства внутрішніх справ.

Першим головою організації став О. І. Кирпичников (1889–1892). В подальшому до кінця 90-х рр., як і О. О. Кочубинський, він залишався членом її правління. Їм належить вагомий внесок у розвиток «Товариства допомоги літераторам і ученим». У 90-ті рр. XIX ст. у правління також входили професори університету Ф. І. Успенський і О. І. Маркевич. На початку XX ст. до складу правління товариства увійшов професор Є. М. Щепкін, який в 1908–1910 рр. був його головою. Членами правління того часу були викладачі П. Г. Меліков і О. П. Самарін. Таким чином, аналіз складу правління дозволяє констатувати, що в керівництві товариства на всіх етапах його існування були широко представлені викладачі Новоросійського університету.

У перше п'ятиріччя кількість учасників даної благодійної організації коливалась у межах від 93 до 103 чоловік. Благодійне товариство починало роботу, маючи вельми скромні кошти. Відсутність приміщення змусила О. Кирпичникова клопотати про дозвіл проведення зборів товариства в будівлі університету, на що було отримано дозвіл ректора [1, арк. 5, 31, 155]. Пожертвування надходили дуже повільно. Виключенням став 1890 р., коли товариство отримало приватних пожертв на суму 152 руб., а в інші роки надходження становили 5–6 руб. У перспективі, на думку учасників, ситуація повинна змінитися на краще, поручкою чому для них були положення статуту. У ньому, зокрема, говорилося: «Товариству надається право реєструвати на своє ім'я рухоме і нерухоме майно, що здобуто за допомогою покупки, дару та іншими законом дозволеними способами, володіти ними на правах повної власності, а також засновувати з належного дозволу свою бібліотеку, кабінет для читання, книжковий склад і видавати твори та збірники» [8, с. 14]. Для реалізації цього неминуче було потрібно перейти до активної підприємницької діяльності, але правлінню ця форма роботи вдалася не відразу.

Однією з форм фінансових надходжень у казну товариства на початковому етапі стало традиційне для добродійних організацій проведення благодійних літературних вечорів і концертів. Не всі літературні вечори зустрічали підтримку місцевої адміністрації. Восени 1890 р. правління мало намір організувати вечір пам'яті письменника-демократа М. Є. Салтикова-Щедріна, але за твердженням членів товариства, дана ініціатива наštтовхнулася на серйозні перешкоди. «Що це були за перешкоди, зрозуміти неважко, пам'ятаючи політичну атмосферу, в якій задихалася тодішня Росія», – підкреслювали сучасники

[5, с. 9]. Важливим напрямком діяльності товариства стали контакти з близьким йому за призначенням петербурзьким «Літературним фондом», що міг підтримати одеських літераторів. Правління допомагало «Літературному фонду» збирати відомості про нужденних місцевих літераторів, часом саме зверталось з проханням підтримати кого-небудь з них. Керівництво товариства неодноразово піднімало питання про «тяжке матеріальне становище співробітників місцевих газет» перед міською адміністрацією і з метою вирішення проблеми звернулося за допомогою до градоначальника П. О. Зеленого [3, арк. 44]. Ці заходи мали, хоча й незначні, але позитивні наслідки.

Проте нова трагедія, яка стосувалася не тільки працівників друку, а набагато більшої частини населення країни, змусила товариство шукати нових джерел надходження коштів. У 1891–1892 рр. 17 губерній Російської імперії з населенням 36 млн. чоловік опинилися вкрай тяжкому становищі. Безпосередньою причиною цього був найсильніший неврожай 1891 р. Запаси зерна в державно-громадській системі продовольчої допомоги, що призначена для ліквідації подібних ситуацій, на момент неврожаю практично були відсутні. Ціни на продовольство повсюдно росли, а попит і ціни на працю селян у зоні неврожаю – падали. Голод в ураженій неврожаем зоні супроводжувався епідеміями тифу та холери. Незважаючи на те, що товариство не без зусиль формувало свою касу, воно не залишилося осторонь від трагедії, яка підштовхнула його учасників до відродження одного з видів джерел нових надходжень, що успішно зарекомендували себе в добродійній практиці ще у першій половині XIX ст. – видання періодики з благодійною метою. До того ж статут організації дозволяв їй «видавати твори та збірники». У спеціальній заяві членів правління з цього приводу зазначалось: «Одеське товариство допомоги літераторам і ученим у засіданні 6-го жовтня 1891 р. постановило видати збірник белетристичних і науково-популярних статей з тим, щоб виручку від продажу його звернути на полегшення народної потреби внаслідок неврожаю, що спіткав Росію. На обраний для цієї мети редакційний комітет покладений був обов'язок зібрати і розглянути матеріал, який має надійти до збірнику, так само як знайти кошти на видання його за допомогою громадської благодійності» [9, с. III].

Редактор «Южного сборника в пользу пострадавших от неурожая», що вийшов у 1892 р., професор університету Ф. І. Успенський із задоволенням відзначав, що «готовність сприяти цілям видання перевершила всі очікування комітету» [9, с. IV]. Збірник безкоштовно друкували в друкарнях місцевих газет. Видання складалося з двох розділів. У першому (белетристичному) розділі містилися переважно літературні твори, авторами яких були місцеві й столичні поети та прозаїки. Відомий історик М. К. Бестужев-Рюмін замість передмови коротко висвітлив уроки голодних років минулого, зосередивши увагу на голоді 1230 р. та 1435 р. Свої поетичні твори опублікували в ньому О. Боровиковський, Ф. Базінер, В. Гессен, П. Іскра, Ф. Корш, Ю. Михайловський, С. Плаксин, В. Пуришкевич, М. Тройницький та інші.

Серед одинадцяти прозових творів міститься декілька праць, що були написані на актуальну тему – морального обліку і поведінки представників еліти суспільства в трагічні для більшості населення країни часи голоду. Заслугує на увагу повість «Бал на користь голодуючих» за підписом «Зео» (псевдонім одеської журналістки і літераторки З. К. Озмидової) [9, с. 63–81]. Сюжет твору розвертається на фоні людської трагедії у заможній родині. Світська левиця Лідія Павлівна смертельно нудьгувала без балів і розваг, а її заможний чоловік вважав, що влаштовувати бали в розпал голоду непристойно. Однак дружині вдалося домогтися свого, запропонувавши провести бал-маскарад на користь голодуючих. Бал був чудовим і дуже дорогим. Автор відзначає: «Взагалі всі роз'їжджаються з приємним відчуттям виконаного обов'язку і з легким відчуттям втоми після весело проведеного вечора» [9, с. 81]. І все начебто добре, але коли секретар підрахував дохід від благодійного балу, то з'ясувалося: «За вирахуванням витрат на лотерею і циганський хор, на користь голодуючих залишилося всього 89 руб. 36 коп.» [9, с. 81]. Схожий сюжет зустрічається в повісті одеської письменниці Ольги Накко «Мальвіна (З варшавського життя)». Її героями є родина Туманових, що переїхали з Одеси до Варшави та їхні нові друзі – подружжя молодих поляків. Кульмінацією повісті теж став розкішний бал на користь голодуючих, але одна з героїнь – польська красуня і модниця з казковим ім'ям Мальвіна – прийшла на нього в скромній чорній сукні, об'єднала навколо себе жінок-однодумців і створила благодійне «Товариство чорних суконь» [9, с. 99–137]. Дві моделі поведінки, що запропонували авторки, протистоять одна одній, і підштовхують читачів до вибору своєї моделі, мабуть і більш вдалої, в скрутні для суспільства часи.

П. О. Зелений взяв участь у виданні, підготувавши нарис «Лахтїон» [9, с. 241–254]. Автором у назву винесено прізвище селянина нового типу, землевласника Є. І. Яковлева, який купив у поміщика, що розорився, 880 десятин землі і побудував своє господарство. У нарисі підкреслюється: «Все добре, але погано, що Лахтїон, як всі говорять, змінився характером і з доброї людини став запальним, злим і вкрай підозрілим» [9, с. 253]. Постать Лахтїона у нарису неоднозначна: в основі його багатства лежить темне минуле, у нього непрості стосунки з найманими робітниками: «трохи що, яка-небудь найменша провина, зараз власноруч розправляється і жене» [9, с. 253]. Проте – за ним майбутнє, не без жалю констатує автор. Письменниця А. Саломон для збірника надіслала з Кракова оповідання під назвою «Хема», яке в підзаголовку позначила як спогади з дитинства [9, с. 203–217]. Воно дійсно написано у мемуарному жанрі. Авторці вдалося намалювати яскраві картини життя галицьких селян, серед яких пройшло її дитинство. Головною героїнею оповідання є самотня, надто довірлива, але доброзичлива няня, яка присвятила своє життя вихованню чужих дітей, так і не створивши власної сім'ї.

У другому (науковому) відділі збірника містяться 14 статей. Для нього науково-популярні праці підготували переважно викладачі Новоросійського уні-

верситету. Редактор видання Ф. І. Успенський опублікував на сторінках збірника цікавий історичний сюжет під назвою «Візантія і хрестоносці (завоювання латинянами Константинополю)» [9, с. 196–222]. Історичне підґрунтя мала також робота М. М. Ланге «Листи Елоїзи до Абеляра» [9, с. 29–42]. Для М. Ланге листи Елоїзи представляють цінність в першу чергу як історичне джерело. Вчений стверджував: «Любов Елоїзи і Абеляра й листування їхнє здавна звертали на себе увагу поетів та істориків. У поетів порушували співчуття романтичні подробиці листів Елоїзи та їх морально піднесений характер. Історику ж вони давали можливість глибоко заглянути в душу жінки XII ст.» [9, с. 29]. А. Шаппелон познайомив читачів з мемуарами графа Леона Рошешуара, що були опубліковані в 1889 р. у Парижі [9, с. 82–100]. Для одеського читача вони вельми цікаві тому, що в період з 1805 по 1812 рр. граф був другим ад'ютантом герцога Ришельє і за його дорученням займався господарськими питаннями у молодому портовому місті, що знайшло відображення у багатьох одеських сюжетах його спогадів.

І все ж, що цілком природно, більшість статей була присвячена подіям, пов'язаним з голодом та епідеміями в історичній ретроспективі. Ф. Леонтович розглянув у статті під назвою «Заходи проти неврожайів у Росії за Петра В.» боротьбу уряду з голодом в 1721–1724 рр. [9, с. 43–56]. Автор підкреслював, що у петровську епоху турботу про організацію засобів забезпечення народного продовольства взяв на себе уряд установою казенних хлібних запасів на випадок неврожаю. В той же час учений констатував: «Наскільки, однак, задовольняли своїм призначенням казенні запаси Петровського часу, показує практика урядових заходів в неврожай 1721–1724 рр., коли через брак ресурсів казна вдавалася для задоволення суспільних потреб до експропріації і навіть прямий конфіскації приватних статків» [9, с. 55–56]. В. О. Яковлев у статті «До історії голодних років в Одесі» детально проаналізував події важких для краю 1794–1795, 1799 і 1805 рр. [9, с. 15–28].

Частина авторів розглядала можливі засоби для боротьби з голодом на сучасному етапі. М. Грот помістив у збірнику статтю «З поїздки по неврожайних повітах», в якій розповів про створення Л. М. Толстим столових для голодуючих, котрі стали порятунком для багатьох з них. Автор зробив висновок, що найбільш ефективною формою громадської допомоги нужденним виявилися благодійні їдальні [9, с. 173–194]. Приват-доцент університету І. Яворський у статті «Про Туркестан як про житницю» охарактеризував клімат, населення, особливості землеробства цієї території і порадив читачам зробити висновок про те, «чи може бути названий Туркестан запасною житницею Росії, і що потрібно зробити для того, щоб цілком скористатися значним запасом прихованої (потенційної) енергії цього багатого від природи краю» [9, с. 151].

Збірник виявився різноплановим і вельми цікавим, що помітили критики і журналісти інших видань. В. Ястребов у «Киевской старине» опублікував в цілому схвальний відгук про «Южный сборник», виданий Одеським товари-

ством допомоги літераторам і ученим. Він підкреслював: «Загальне враження від «Збірника» сприятливе. Правда, є в ньому речі і слабенькі, але є й написані з незаперечним талантом і знанням. Побажаємо йому заслуженого успіху, особливо з урахуванням благої мети і благородних жертв і трудів, що принесені для досягнення її» [10, с. 135]. Побажання автора рецензії виправдалося. Збірник приніс 1500 руб. доходу, який правління товариства відразу ж передало на допомогу голодуючим.

Одночасно з «Южным сборником в пользу пострадавших от неурожая» побачив світ літературний збірник «Отклик: в пользу голодающих», ідея видання якого народилася в стінах редакції газети «Одесский листок». Місцеві журналісти, крім відрахувань від своїх скромних заробітків, вважали за необхідне допомогти нужденним, використовуючи з цією метою доступний для них механізм. Епіграфом до збірнику видавці обрали першу частину прислів'я «З миру по нитці...». У передмові редакція повідомила: «Ініціатори «Отклика» вирішили надати останньому чисто місцевий характер, щоб, з одного боку, не перебивати, так би мовити, дороги задуманим в столицях збірникам, а з іншого – надати можливість провінційним, вірніше, південноросійським журналістам принести і свою лепту справі полегшення нинішнього народного лиха» [7, с. VI–VII]. Проте бажаючих допомогти видавцям «Отклика» столичних авторів виявилось дуже багато. Тоді було вирішено просити їх надіслати невеликі листи з висловлюваннями про голод. Вони зайняли декілька сторінок видання, але глибше і краще інших ситуацію усвідомили двоє. Видатний учений Д. І. Менделєєв, проаналізувавши причини голоду, лаконічно, але чітко зробив висновок і виявив бажаний напрямок подальших дій уряду: «Мало заробітків – багато голодуючих. А багато роботи може дати тільки розвиток всіх видів промисловості. Сюди і повинні направлятися свідомі зусилля Росії» [7, с. 2]. Не менш переконливо і вдало звучало висловлювання В. В. Комарова: «Теперішній час не слід пропускати, щоб розкрити суспільні виразки, які заподіюють Росії такі катастрофи, як голод, бо, не розкривши виразок і не дослідивши їх – не можна і вилікувати їх» [7, с. 4]. У збірнику знайшла відображення значна кількість поетичних творів В. Немировича-Данченка, С. Бердяєва, Л. Оболенського, О. Федорова та інших авторів.

Прозові праці мають різну спрямованість. О. Є. Кауфман помістив у збірнику актуальну статтю «Голод і боротьба з ним раніше і зараз» [7, с. 185–191]. Уродженець Одеси, випускник 2-ї гімназії, який закінчив Петербурзький університет, опублікував спогади «Мої професори і моє студентство. 1863–1867», де із задоволенням згадував роки навчання у столиці [7, с. 33–82]. Різноманітним ліричним сюжетам присвячені повісті збірнику. Д. Федоров підготував для нього яскраву українську легенду «Зачарований скарб» [7, с. 193–205]. Тираж збірника складав 2000 екземплярів, що для того часу було досить багато. Але збірник швидко розійшовся. Кошти, що були отримані за продаж збірника, пішли на допомогу голодуючим. Цей збірник був також відмічений централь-

ною періодикою. У рубриці «Бібліографія» столичного журналу «Нива» в повідомленні про його вихід підкреслювалось, що збірник цікавий вже тим, що у ньому представлені літературні сили одного краю [6].

Незабаром товариство здобуло основний і оборотний капітал. Уже в 1893 р. організація користувалася відсотками з основного капіталу. У цілому головні витрати товариства склалися з виплати тимчасових позик, які повертались їх одержувачами з невеликими відсотками. У 1895 р. організація отримала найбільшу суму від приватних благодійників – 365 руб. В цілому ж кошти товариства склалися з щорічних та одноразових членських внесків; пожертвувань його членів; доходів від розважальних заходів; відсотків з недоторканого капіталу.

Наприкінці ХІХ ст. члени організації наважилися на рішучий крок. На ювілейних урочистостях газети «Одесский листок» у 1898 р. редактор В. В. Навроцький виступив з ініціативою створення спеціального гуртожитку-притулку під назвою «Притулок для німецьких трудівників друку імені О. С. Пушкіна» з просвітницькими установами при ньому. Він так обґрунтував необхідність закладу: «Журналістика на півдні і, особливо, в Одесі в останні роки сильно розвивалася. Журнальною працею займаються нині дуже багато осіб, які присвятили їй свої кращі сили... А між тим, журнальна праця ... – каторжна праця. Тому не дивно, що багато трудівників друкованого слова скоро втрачають свої сили, позбавляються здібностей і стають інвалідами. Разом з тим, журнальна праця ще не досягла у нас того розвитку, коли працівник може забезпечити себе на старість або внаслідок непередбачених обставин на випадок нездатності до роботи» [5, с. 20]. В. Навроцький тут же оголосив, що жертвує на устрій притулку 3000 руб., багато хто з присутніх на зборах підтримали ініціативу редактора, що принесло ще 8000 руб. пожертвувань. Міська дума передала товариству ділянку землі для спорудження будівлі. У період будівництва сума пожертвувань зросла до 80000 руб., ще необхідні для цього 25000 руб. були взяті в борг, який слід було повернути протягом двох років. У лютому 1901 р. будівництво було завершено. 10 травня 1903 р. притулок було взято на баланс товариства, тоді в ньому проживали 17 осіб (коректори, робітники типографії).

При притулку, що мав просвітницьку спрямованість, під керівництвом професора університету П. Г. Мелікова працювала недільна школа, яка в бунтівному 1905 р. була закрита. Якщо пожертвування на будівництво притулку в касу товариства надходили вчасно, то на його діяльність благодійники майже не жертвували. Витрати благодійної організації перевищували її доходи. Кошти на утримання притулку членами товариства здобувалися з великими труднощами, а з 1905 р. він вже переважно утримувався за рахунок субсидій з міської казни. Все це змусило загальні збори Одеського товариства допомоги літераторам і ученим визнати за необхідне тимчасово припинити функції гуртожитку.

У 1908 р. товариство очолив професор кафедри загальної історії історико-філологічного факультету Є. М. Щепкін, який був змушений взяти на себе

майже всю роботу правління, ставши не тільки головою, а й скарбником, і навіть секретарем. Новому голові вдалося вже в наступному році виправити ситуацію, і актив товариства значно зріс, нарешті перевищивши пасив. Проте в 1910 р. доходи організації знов упали, а дефіцит її бюджету зріс до 300 руб. Все ж незабаром почалося відродження цієї благодійної організації. Правда, кількість учасників товариства до цього часу істотно скоротилася і коливалась в межах 60–73 членів. Правління знову змогло активізувати свою діяльність в побудованому ним будинку, але тепер його стали іменувати не притулком, а Пушкінським домом. У ньому керівництво товариства стало виділяти нужденним кімнати безкоштовно або за помірну плату. Правлінням в 1911 р. було виділено 3 безкоштовні і 4 пільгові кімнати, в 1912 р. – 3 безкоштовні; в 1913 р. – 7 безкоштовних кімнат. Професор Є. М. Щепкін в цей період взяв на себе завідування Пушкінським домом [2, арк. 1–6, 17–18]. На цьому етапі у руслі благодійної практики тривало надання допомог. Не менш значущою була і моральна підтримка членів товариства з боку правління: влаштування на постійну роботу вчителів, літераторів і журналістів; клопотання про пенсії вдовам своїх учасників. Але до видання збірників, на жаль, товариство більш не зверталось.

Отже, у діяльності Одеського товариства допомоги літераторам і ученим можна виділити декілька періодів. Перший період (становлення) охоплює кінець 80-х – початок 90-х рр. XIX ст. Важливим випробуванням для його учасників стали 1891–1892 рр., коли внаслідок неврожаю значна частина населення потребувала негайної підтримки. Саме тоді з'явилась думка звернутися до видання благодійних збірників, у яких взяли участь місцеві і столичні поети, прозаїки, журналісти, при значному домінуванні в обох збірниках місцевих авторів. Вагомий внесок у їх виданні належить викладачам Новоросійського університету, які з початку роботи благодійної організації знаходилися у складі її керівництва й особливо активно публікували свої наукові та науково-популярні статті на сторінках «Южного сборника в пользу пострадавших от неурожая». Обидва збірники виконали своє головне завдання – кошти, отримані за них, були передані нужденним. Наступний період (1893–1905) характеризується відносною фінансовою стабільністю, що дало змогу товариству відкрити «Притулок для німецьких трудівників друку імені О. С. Пушкіна», але матеріальні проблеми періоду 1905–1908 рр. змусили товариство відмовитися від нього. З 1909 р. починається новий період, поступово налагоджується діяльність товариства, зростають його доходи, що дає можливість знову взяти на баланс Пушкінський дім. За 25 років у Одеському товаристві допомоги літераторам і ученим перебували 233 учасника, з яких більшість складали літератори та журналісти – 92 члени; 48 членів товариства були лікарями і юристами та ще стільки ж учасників були представниками найрізноманітніших професій. Викладачі Новоросійського університету та інших навчальних закладів Одеси були представлені 45 учасниками, проте вельми енергійними, внесок яких на кожному етапі діяльності товариства був дуже вагомим.

Список використаних джерел та літератури :

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 8 (1893). – Спр. 17. – 326 арк.
2. ДАОО. – Ф. 151. – Оп. 1 (1911–1913). – Спр. 46. – 18 арк.
3. ДАОО. – Ф. 162. – Оп. 1 (1894). – Спр. 7. – 58 арк.
4. Гребцова И. С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.) / И. С. Гребцова. Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете : библиогр. указ. / сост.: В. В. Самодурова, И. С. Гребцова ; библиогр. ред. М. А. Подрезова. – Одесса : Астропринт, 2009. – 504 с.
5. 25 лет деятельности Одесского общества вспомоществования литераторам и ученым : 1889–1913 гг. – Одесса, 1914. – 40 с.
6. Нива. – 1892. – 25 янв. (№ 4).
7. Отклик: в пользу голодающих. – Одесса, 1892. – 276 с.
8. Устав Одесского общества вспомоществования литераторам и ученым. – Одесса, 1889. – 15 с.
9. Южный сборник в пользу пострадавших от неурожая, изданный Одесским обществом вспомоществования литераторам и ученым. – Одесса, 1892. – 1 отд. – 256 с. ; 2 отд. – 222 с.
10. Ястребов В. Южный сборник в помощь пострадавшим от неурожая, изданный Одесским обществом вспомоществования литераторам и ученым // Киев. старина. – 1892. – Т. 38, № 7. – С. 133–135.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 8, dossier 17, 326 p.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 151, inventory 1, dossier 46, 18 p.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 162, inventory 1, dossier 7, 58 p.
- [4]. Grebtsova I. S. *Novorossiyskiy universitet v razvitii blagotvoritelnosti v Odesse (vtoraya polovina XIX – nachalo XX st.). Blagotvoritelnost i metsenatstvo v Novorossiyskom universitete* [Novorossiya University in the context of the development of charity in Odessa (the second half of XIX – the beginning of the XX century)]. Odessa, 2009, 504 p.
- [5]. *25 let deyatel'nosti Odesskogo obshchestva vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym: 1889–1913 gg. [25th anniversary of the activity of Odessa society of the assistance to the writers and scientists: 1889–1913]*. Odessa, 1914, 40 p.
- [6]. *Niva* [Field]. 1892, 25 jan. (no 4).
- [7]. *Otklik: v polzu golodayushchikh* [Response: in favor of the starving]. Odessa, 1892, 276 p.
- [8]. *Ustav Odesskogo obshchestva vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym* [The statute of Odessa society of the assistance to the writers and scientists]. Odessa, 1889, 15 p.
- [9]. *Yuzhnyy sbornik v polzu postradavshikh ot neurozhaya, izdannyy Odesskim obshchestvom vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym* [Southern collection in favor of the victims of the bad harvest]. Odessa, 1892, department 1, 256 p.; department 2, 222 p.
- [10]. Yastrebov V. *Yuzhnyy sbornik v pomoshch postradavshim ot neurozhaya, izdannyy Odesskim obshchestvom vspomoshchestvovaniya literatoram i uchenym* [Southern collection in favor of the victims of the bad harvest, published by Odessa society of the assistance to the writers and scientists]. *Kievskaya starina* [Kyiv antiques]. 1892, t. 38, no 7, pp. 133–135.

Надійшла 12.04.2019 р.

Гребцова И. С.,

доктор исторических наук,
профессор кафедры новой и новейшей истории
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 723 62 87
e-mail: isgrebtsova@mail.ru
orcid.org/0000-0001-9905-2641

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СБОРНИКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОДЕССКОГО «ОБЩЕСТВА ВСПОМОЩЕСТВОВАНИЯ ЛИТЕРАТОРАМ И УЧЁНЫМ» (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX В.)

В статье на материалах вышедших в 1892 г. в Одессе литературных изданий «Южный сборник в пользу пострадавших от неурожая» и «Отклик: в пользу голодающих», нормативно-правовой и делопроизводственной документации, архивных документов рассматривается деятельность Одесского общества вспомоществования литераторам и учёным, роль литературных сборников в формировании источников поступлений в благотворительную организацию. Комплексный анализ источников позволил исследовать основные вехи в деятельности общества, выявить роль преподавателей Новороссийского университета в издании литературных сборников и развитии благотворительного общества в целом.

Ключевые слова: литературный сборник, благотворительность, университет, преподаватели, журналисты.

Grebtsova I. S.,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of Modern and Contemporary History
Odessa I. I. Mechnikov National University
12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 723 62 87
e-mail: isgrebtsova@mail.ru
orcid.org/0000-0001-9905-2641

LITERARY COLLECTIONS IN THE ACTIVITY OF THE ODESSA SOCIETY OF ASSISTANCE TO WRITERS AND SCIENTISTS AT THE END OF XIX – EARLY XX CENTURIES

Summary

In the article are discussed the activities of the Society of Assistance to Writers and Scientists, and the part of literary collections in the sources of income formation to that charitable organization. The study is based on the materials of literary issues «Yuzhnyy Sbornik» («The Southern Collection») and «Otklik» («The Response»),

published in Odessa in 1892 in favor of the starving people, as well as on archival documents. A comprehensive analysis of historical sources let us to explore the major milestones in the Society activities, to determine the role of professors of the Novorossiyskiy University in the publication of literary collections and in the development of the charitable society as a whole. As a result of the study, the following conclusions were made. The first period of the Society's activity covers the end of the 80s – the beginning of the 90s of the 19th century. An important test for its participants was 1891–1892, when, due to crop failure, a significant part of the population needed immediate help. It was then that the idea arose to turn to the publication of charitable collections in which local and metropolitan poets, prose writers, and journalists took part. Both collections were dominated by local authors. A significant contribution to their publication was made by the Novorossiyskiy University professors. They were among leaders of this charitable organization from the beginning of its work and actively published their articles on the «Yuzhnyy Sbornik» pages. Both collections completed their main task: money received for them were transferred to people in need. The next period (1893–1905) is characterized by relative financial stability. This gave the Society an opportunity to open «The Shelter for the infirm press workers named after A. S. Pushkin». Alas, financial problems of the period of 1905–1908 forced the Society to abandon it. Since 1909, the Society's activity had been gradually adjusted; its income had been increased, making it possible to take once again the shelter to its balance. For 25 years, there were 233 participants in the Odessa Society of Assistance to Writers and Scientists. Most of them were writers and journalists – 92 members; 48 members of the Society were doctors and lawyers, and the same number of participants represented a wide variety of professions. Professors and teachers from the Novorossiyskiy University and other educational institutions of Odessa were represented by 45 participants – but very energetic, who made a great contribution at each stage of the Society's activity.

Keywords: literary collection, charity, University, professors, journalists.

УДК 050(477):37.091.2.035+316.61"1922"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165927](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165927)

Іващенко Віра Миколаївна,

старший науковий співробітник

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського,

вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, Україна

тел.: (044) 440 66 22

e-mail: veritas59@i.ua

ЧАСОПИС «НОВИМИ СТЕЖКАМИ» В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ПЕРІОДИЦІ УКРАЇНИ 1922 РОКУ (ОСВІТНІЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР)

На основі тематичного аналізу публікацій у педагогічному часописі «Новими стежками» висвітлено проблеми освітнього та соціокультурного характеру в контексті регіональних особливостей Полтавщини. Встановлено, що проблеми, які розглянуто на сторінках часопису, характерні для педагогічних видань досліджуваного періоду, так як зумовлені соціальною необхідністю висвітлення вагомих подій, інтерпретованих в руслі ідеологічного впливу політичної системи. Особливу увагу зосереджено на виявленні етнографічних, краєзнавчих елементів у викладанні предметів природничого та математичного спрямування. Констатовано важливість регіональних періодичних видань для оперативного ознайомлення широкого педагогічного загалу з проблемами соціальної та освітньої тематики.

Ключові слова: педагогічні регіональні видання, етнографічні особливості, освітня практика, соціальне виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Продовження традиції започаткування періодичних видань різної галузевої, тематичної направленості продовжувалося і після поразки Української революції 1917–1921 рр. Зміна ідеологічних, політичних векторів розвитку української державності в нових геополітичних формах, що екстраполювали відображення нових способів і форм вирішення державних, освітніх, культурних проблем, отримала передбачувані рамки хронологічного періоду, індикатори суспільної, політичної та освітньої ідентифікації.

Найрозповсюдженішими та дієвішими інструментами виявлення, популяризації, та обговорення нових ідей, проведення дискусій з питань реформування та трансформації роботи освітніх установ стали педагогічні періодичні видання. Провідне значення періодичної преси для вивчення історичної, теоретичної та практичної складових реалізації освітньої політики й творчого доробку фахівців у галузі педагогічної науки обумовлено наступними чинниками. По-перше, вона виконує функції архіву значної частини фактичного матеріалу

для дослідження особливостей розв'язання конкретних проблем у рамках історичного періоду зламу, знищення паростків становлення нової української школи доби Української революції (1917–1921 рр.); по-друге, вона виступає своєрідним джерелознавчим ресурсом для проведення науково-педагогічних розвідок; по-третє, окреслюючи конкретні питання і варіанти їхнього рішення, редакція вміщує матеріали, які стосуються всіх суб'єктів, задіяних у всіх напрямках освітнього циклу: управлінські структури Всеукраїнського, обласного (губернського), районного (повітового) підпорядкування – оприлюднення необхідної інформації у періодичному виданні – прийняття відповідної резолюції в губернських, повітових структурах – реалізація цих рішень в школах, закладах позашкільної освіти.

Перебуваючи під «невсипним наглядом більшовицьких партійних органів та одночасно дотримуючись та в певній мірі пропагуючи їхні ідеологічні настанови, періодичні видання того складного за всіма атрибутами часу, враховуючи та орієнтуючись на вирішення тих проблем, які знаходилися географічно в зоні діючих державних, освітніх та інших органів, як зараз ми охарактеризували б «регіонального значення» [4].

Фонди наукових освітянських книгозбірень містять досить представницький в територіальному охопленні сегмент періодичних видань такого характеру [3; 11]. Найбільш репрезентативними в означеному діапазоні є комплексні історико-педагогічні дослідження видань (за типовими, видовими ознаками), що виокремлюють та позиціонують регіональні (губернські, повітові, – за тогочасним адміністративним устроєм) видання, вивчення, систематизація та впорядкування яких стане своєрідним маркером, індикатором оновлення та розширення наукових підходів до формування та розкриття змістового наповнення фондів у зорієнтованому на виявлення, систематизацію регіональних видань, що вміщують матеріали різнопланової громадської, галузевої, тематично-проблематичної направленості.

Серед регіональних видань 20-х років ХХ ст. високим науково-теоретичним рівнем вирізнявся журнал «Просвещение Донбасса», науково-методичні журнали «Шлях освіти», «Народное просвещение», «Вестник просвещения». Саме у цей час на сторінках педагогічної періодики простежується процес зміни постулатів педагогічної науки відповідно до марксистсько-ленінського вчення, які пов'язані не скільки з процесами навчання й виховання, стільки з суспільними процесами і класовою боротьбою.

З огляду на висунуті завдання пропагандистської роботи й вимоги до професійної підготовки працівників освіти, редакційні колегії радянських педагогічних періодичних видань спрямовували свою роботу на зворотний зв'язок з читачами. Як активний читач і дописувач, учитель з пасивного споживача знань повинен був стати активним учасником нової педагогічної системи.

Аналіз останніх досліджень. З позицій інформаційної «озброєності» сучасного дослідника, в арсеналі якого є і комп'ютерні технології, і електронні ресурси, погляд і вивчення реалій початку ХХ ст., коли основною зброєю

ставало слово в його друкованому вигляді, може викликати не лише науковий скептицизм, але й необхідність вникнути, зрозуміти, осмислити місце і значення періодичних видань, які, незважаючи на обмаль фінансового, матеріального забезпечення, активно впливали на формування суспільної думки, на ознайомлення педагогічних працівників з новітніми напрацюваннями українських та зарубіжних фахівців. Перелік соціальних, освітніх функцій тогочасної педагогічної преси важко переоцінити. Адже вона не лише пропагувала освітні вектори ідеологічної та політичної надбудови, але й надавала сторінки для ознайомлення з методиками викладання окремих предметів, практичні поради з питань соціального виховання, ознайомлення з методикою проведення анкетування, відомості про підготовку учителя для трудової школи.

Сучасний історіографічний дискурс репрезентує різноаспектну палітру досліджень стану вивчення української періодичної преси в регіональному вимірі. З'ясування ролі педагогічної періодики у 1922–1923 рр. стало темою дисертації О. Колястрок [5]. Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1816–1917 рр.) стали темою дослідження Н. Сидоренко [9]. Дослідження часописів Поділля періоду національно-визвольних змагань та радянського періоду висвітлено у працях В. Гандзюка [1]. Періодичні видання повітових міст Галичини 20–30 рр. XX ст. розглянуто у дослідженні О. Дроздовської [2], особливості періодичної преси Запорізького краю висвітлено в праці Т. Хітрової [12]. Вищезгадані розвідки об'єднує спроба розглянути тематичну, жанрову різноплановість діяльності періодичних видань крізь призму регіональних особливостей соціальної, виховної та культурно-освітньої роботи.

Наша розвідка – спроба прослідкувати в тематичному й змістовому контекстах аналіз освітніх явищ і педагогічних фактів, виявлення загальнонаціональних тенденцій розвитку педагогічної науки і освіти в регіональному вимірі.

Мета статті – вивчення соціокультурного та освітнього контекстах тематичного спектра статей, що відображають в регіональній локації проблеми, вирішення яких дасть можливість доповнити загальну картину розвитку педагогічної науки і практики творчими пошуками, відображеними в публікаціях педагогічного часопису «Новими стежками».

Виклад основного матеріалу. Педагогічний журнал «Новими стежками», який видавався при губернському органі освіти, був практично орієнтованим, як і більшість періодичних видань того періоду [6]. Це – ч. 1 (жовтень 1922 р.), ч. 2–3 (листопад – грудень 1922 р.) Бюлетеня Губосвіти. У фонді ДНПБ України наявні означені видання, з 1923 р. часопис «Новими стежками» став самостійним педагогічним виданням [7; 8].

Для нас ціннісним джерелом наукових розвідок є тематична складова і конкретний зміст зазначених видань, що, не дивлячись на властиві для того періоду хронологічно нетривалі або несвоєчасні строки виходу видань, стали певним політичним інструментом та маніфестом, що декларував та позиціонував зусилля та ціннісні орієнтири, оголошені у передовій статті редакційної

колегії. Окреслюючи головні завдання учительства для «корисного виховання дітей пролетарських мас», підкреслено значення професійної підготовки, яку досягти можна шляхом самоосвіти, ознайомленням з педагогічною літературою, побудованою на дослідженні «психології пролетарських дітей». Підводячи певний підсумок стисло, емоційно зарядженого змісту, сформульовано педагогічну максиму: «Ми прагнемо йти новими стежками вперед. До світлого кращого будучого!» [7, с. 3].

Логічним продовженням політичної агітаційної літератури такого характеру стала стаття головного редактора журналу Михайла Биковця¹ «Великі роковини», в якій подано виклад подій 1917 р. в ідеологічно витриманому стилі, характерному для передових статей такого характеру [7, с. 3–4].

В статті Варвари Чердніченко «Одна з проблем» розглянуто питання необхідності методичного забезпечення навчання дітей, які, за висловом авторки, «живуть в умовах надзвичайно несприятливих елементарним вимогам соціального виховання». Першочерговим завданням в контексті завдань соціального виховання В. Чердніченко вважає проведення психологічних експериментів, спостережень; проведення анкетування для виявлення ступеня інтелектуального розвитку дітей, що тільки розпочали навчання в школі. Наведено анкету, доповнену і перероблену авторкою саме для цієї категорії дітей. Представлено низку критеріїв, відповідно до яких потрібно проводити анкетування дітей та дотримання відповідних педагогічних умов проведення опитування» [7, с. 7–8].

Змістовно й тематично близькою є стаття цієї ж авторки «Ідеали підлітків Полтавщини у 1913–1917 рр.». В передмові до соціологічного експерименту викладено причини, що спонукали автора статті звернутися до опитування майбутніх працівників соціальних установ, які проходили навчання на курсах підготовки. Покроковий аналіз анкет респондентів (усього 63 слухачів) зроблено за літературними вподобаннями читачів (улюблені письменники, герої, відношення до автора, оформлення книги тощо) [8, с. 32–34]. Зусилля авторки, крім побіжного статистичного аналізу респондентів за віковими, гендерними та соціальними характеристиками, зосереджено на відповідях слухачів щодо дитячого досвіду спілкування з книгою [8, с. 32–34].

Нові положення трудової школи в організаційних аспектах, зокрема, у поділі навчального року на «триместри», закінчення кожного з яких повинне бути демонстраційно оформлено виставками дитячих праць. Виявлення перспективних в означеному напрямі методів ручної праці стало темою статті Михайла Биковця «Ручна праця з дітьми і триместрові виставки в дитячих установах». В межах статті вміщено підібраний список джерел з означеної проблеми [7].

Матеріали статті В. Верховинця «Рухавки (Про рухливі гри з співками)» охоплюють відомості про професійну перепідготовку вихователів дошкільних

¹ Наведено особисті відомості (ім'я автора, дописувача), які звірено з відомостями Українського національного біографічного архіву. За їх відсутності збережено ту форму подання особистих даних, що використовується в часописі.

закладів з елементами методичної роботи, заснованої на застосуванні етнографічних композицій.

У дискусійному порядку вміщено статтю Д. Соловея «Кооперація і школа». Автор аргументує свою позицію розуміння кооперації як головного фактору соціального виховання. Результативність виконання завдань, які стоять перед трудовою школою, залежить від рівня організації дитячих кооперативів в учбових установах, з ряду причин, які зроблять це співробітництво запорукою розвитку «кооперативної свідомості» через викладання кооперації в школі, ознайомлення учителів з досвідом поширення кооперативних ідей серед школярів та практику створення дитячих кооперативних об'єднань [7, с. 18–19].

Михайло Токаревський, відомий кооперативний та громадський діяч Полтавщини, в статті «Кооперація як метод громадського виховання» розглянув ефективність кооперативної праці (на прикладі Полтавського кооперативного технікуму, де була організована кооперативна організація «Громада»). Так, основними напрямками її діяльності стали: збирання урожаю; організація роботи столової; допомога у наповненні фонду бібліотеки. На переконання автора, ціннісний спектр кооперативної складової в навчально-виховному процесі несе на ближню і віддалену перспективу наступні виховні норми: вміння вносити посильний внесок у добробут колективу; будівництво нового соціального устрою й нової соціалістичної культури [8].

Для зворотного зв'язку і отримання відповідей і уточнень, що стосуються актуальних питань, викладених на сторінках журналу рубрика «Листування редакції» досить продуктивно роз'яснює детальну інформацію про форми і методи дитячої кооперації та надає перелік організаційних документів для започаткування кооперативної справи [7, с. 72].

За переконанням партійних органів школа як дієвий провідник нових ідей повинна очолити антирелігійну роботу, яку потрібно було систематично проводити в різних формах класної та позакласної роботи, а також відобразити в змісті шкільних програм та навчальних підручників. Крім того, школа повинна стати центром згуртування всього населення навколо питань боротьби проти релігії та пропагування ідей нових радянських свят.

Для популяризації зазначених ідей та поширення інформації про нові державні свята педагогічні видання постійно вміщували на своїх сторінках агітаційні, роз'яснювальні та методичні матеріали для матеріалістичного пояснення явищ природи та суспільного життя. Крім того, на сторінках часопису розглянуто різноманітні методичні напрацювання в цій важливій ділянці її ведення та показано шляхи підготовки до неї.

Визначення нової моделі регулятора етичних, поведінкових норм у суспільстві, яку раніше виконувала релігія, мають виконувати піонерська, комсомольська організації. В статті «Школа і... різдво» Х. Невіра зазначає, що «релігія тягне за собою довгу низку традицій, що іноді навіть втратили свій релігійний зміст і характер, виконуються просто по звичці, спадковості» [8, с. 1]. Автор

констатує, що недостатньо виголошувати гасла на кшталт «Релігію геть із школи», ворожими потрібно признати і традиції святкувати Різдво, Водохреща, Василь-вечір і тісно пов'язаних з ними колядування, щедрування, посівання, святвечорів.

Продовження актуальної теми і варіанти заміщення релігійного наповнення на нове було розглянуто в переліку червоних колядок й щедрівок, що склали члени спілки селянських письменників «Плуг». Нове редагування не змінювало мелодику і ритм календарно-обрядових пісень, а було направлене на зміст, що тематично пов'язаний з радянськими символами [8, с. 58–59].

«Ми йдемо новими стежками, зате готуємо нові шляхи нашим заступникам – зараз ще дітям і юнакам» [8, с. 5].

Радянська влада поставила собі за мету в справі освіти й виховання створити новий тип людей комуністичної громади з психологією колективізму, з потрібною громадською кваліфікацією й з матеріалістичним світоглядом, з його ясним розумінням законів розвитку природи й громади.

В контексті вищесказаного дитячі свята розглянуто як важливий засіб виховання дітей, підготовки та організації свят, виховання моральних якостей, розвитку естетичних смаків та вміння взаємодіяти з іншими дітьми і вихователями. Організаційні, методичні питання проаналізовано в статті Михайла Биковця «Дитячі свята, їхнє виховуюче значіння й організація». Основними змістовими лініями викладу матеріалу автор визнав наступні питання. По-перше, основним правилом їхнього проведення є обов'язкове антирелігійне забарвлення. По-друге, автор зазначає, що «не може бути свят революційних, літературних, сезонних. Є свята єдині – дитячі, кожне з певною кінцевою метою, певним змістом, педагогічною дотриманістю теми. В той же час приводів для дитячих свят, на думку автора, може бути безліч. Наприклад, свято "Зустріч весни" – весняне (прикрашування кімнати квітками, такими як фіалка, пролісок, квіти дерев), виконання веснянок і пісень, присвячених весні» [8, с. 13].

Досить детально наведено вимоги до програм святкування в школі, головними з яких є відповідність змісту свят віку дітей, оздоблення кімнати для проведення свят. Поділ свят на літературно-вокальні, драматичні та суспільно-політичні зроблено у відповідних розділах статті. Одним із головних чинників, на які потрібно звернути увагу, є охоплення всіх дітей, навіть тих, які не відвідують установи соціального виховання (школи, клуби, дитячі будинки, дитячі садки, дитячі прийомники, колонії) [8, с. 16].

Підготовці святкування революції 1917 р. приділено особливу увагу, так як це має ідеологічний підтекст та політичний зміст. Серед пропагандистських завдань проведення свята можна виділити – роз'яснення історичного змісту Жовтня зрозумілими для дітей культурно-освітніми засобами. Серед тематичного різноманіття революційних святкових заходів, пропонувалося також святкування Першого травня, встановлення пам'ятників, перейменування вулиць та установ тощо [8, с. 15]. До проведення святкових заходів революційної темати-

ки необхідно залучати дітей всієї округи, «виховувати в новому дусі розумного діяльного члена майбутньої громади» [8, с. 17].

В рубриці «Творчість дітей» зібрано віршовані та прозові твори дітей про зміни в їхньому житті, що викликані політичними, соціальними трансформаціями в суспільному житті країни. Через дитяче сприйняття таких масштабних подій показано поступове проникнення в дитячу свідомість «правильного» ідеологічного змісту подій революції 1917 р., громадянської війни [8, с. 60–65]. В добірці представлені дитячі вірші, оповідання, замальовки, які були опубліковані в дитячих журналах, що видаються дитячими колективами дитбудинків, дошкільних закладів, гуртків педагогічної школи ім. Б. Грінченка, дитячого «приймача». Огляд рукописних дитячих журналів став темою статті Михайла Марусика (криптонім – Михайла Биковця) «Дитячі журнали». Незвичним, творчим вирішенням питання «публікації» цих журналів став їхній рукописний спосіб видання – від кольорового оформлення до змістового наповнення [8, с. 66–68].

В синхронній, орієнтованій на оновлену ідеологічну концепцію, котра відрізняється від «буржуазної школи», викладено міркування щодо значення драматичних ігор для всестороннього розвитку дітей. Автор статті комплексно досліджує історичні витoki драматичної творчості та зосереджує увагу на значенні таких ігор для психічного розвитку дітей. У новому суспільстві підхід до проведення та організації драматичних ігор повинен носити характер загальної рівності й доступності для всіх вихованців. Адже шкільний театр старої буржуазної школи орієнтувався на окремих, особливо обдарованих дітей, які виконували головні ролі в постановках шкільного театру, звужуючи участь інших дітей до пасивної ролі глядачів [8, с. 19].

Публікація відомого науковця, професора О. Булдовського «Життя солодкої води, як матеріал до курсу природи в труд. школі» стосується викладання природознавства, зміст якого повинен відображати наступні центри. У молодших класах застосовують метод суспільств, даючи загальне ознайомлення з життям води. У старших класах – вести систематичний курс за класами фауни. Автор пропонує розроблення нового методичного забезпечення проведення тематичних екскурсій: детальне розроблення певної теми; поповнення нових знань з біологічних дисциплін [8, с. 35–40]. Розроблення і впровадження ідеї побудови змісту викладання природознавства на основі проведення системи спостережень з урахуванням вікових особливостей. Так, на думку ученого-природознавця, найбільш корисним для дітей є «ознайомлення дітей з відповідним явищем природи, з характерними ознаками, самостійні пошуки цього явища в природі» [8, с. 37].

Огляд основних тенденцій реформування математичної освіти у Франції, Америці, Німеччині, що зроблено в статті Віктора Воропая «Як викладати математику в трудовій школі» виявив основні лінії підготовки вчителів математики в Україні, визначив ключові цілі викладання математики в трудовій школі. Проаналізувавши й узагальнивши рух змін у її змісті, організації і методах

підготовки учителів математики, автор розглядає необхідність розв'язування задач на основі вивчення соціальних фактів, демографічних, фінансових відомостей. Соціальна практика дає великий емпіричний матеріал для побудови діаграм, таблиць, графіків [7, с. 25]. Проведення практичних робіт у фізичних та хімічних лабораторіях, використання етнографічних, краєзнавчих елементів у викладанні геометрії може мати великий науковий потенціал [7, с. 5].

У рамках статті Л. Фридмана «До питання про навчання по акордовій системі» викладено авторські думки щодо навчання в трудовій школі засобами розподілу матеріалу й викладання предметів за акордовою системою. На прикладі двох фрагментів «Добуваюча промисловість і хліборобство», «Обробляюча промисловість» приведено зразок програми для 5–7-х класів трудової школи. Основна думка – всі дисципліни повинні доповнювати одна одну, щоб можна було отримати «повний акорд». Як результат, можемо визнати очевидний факт: назва акорду і перелік дисциплін, кожна з яких привносить у її вивчення свій предметний і смисловий контекст [8, с. 43].

В заключній рубриці журналу «Стан нашого журналу» подані: виклад основних питань, пов'язаних з вирішенням питання фінансування (в більшості за рахунок квиткових книжок на паї); ставлення основних категорій читачів до участі в його виданні; огляд рецензій на появу педагогічного журналу «Новими стежками». Популярність журналу, на думку співробітників редакції, зумовлена двома головними факторами: значним організаційним супроводом підготовчого етапу видання журналу «Новими стежками» зусиллями працівників Бюро, поширенням інформації про журнал на конференціях, з'їздах робітників освіти, розробленням горизонтальної і вертикальної структури друку отриманих матеріалів та збуту друкованої продукції з орієнтацією на українську та російську читацьку аудиторію.

Висновки з проведеного дослідження. На основі «занурення» в проблеми соціального, освітнього та просвітницького характеру, що знайшли своє відображення в значній кількості публікацій на сторінках педагогічного журналу «Новими стежками», можемо зробити наступні узагальнення. По-перше, в основі системи освіти України 1922 р. покладено соціальне виховання: робота з безпритульними дітьми, їхній захист і опіка. Адже безпритульні діти, напівсироти потребували соціального захисту держави. Основною такого забезпечення ставали дитячі установи інтернатного характеру. Підґрунтям навчально-виховного процесу в означених установах визначено: пропагування ідей революції, проведення громадсько-політичних свят з урахуванням вікових особливостей дітей, антирелігійне забарвлення виховних заходів для прищеплення учням матеріалістичного світогляду, викладання дисциплін природознавчого циклу. Теоретичним (в деякій мірі) та практичним засобом антирелігійного та просвітницького характеру слід назвати анкетування, результати якого необхідно враховувати при підготовці програм курсів перепідготовки робітників для установ соціального виховання.

Одним з якісних індикаторів трансформації шкільної освіти може слугувати постійно згадувана в публікаціях ідея створення дитячих кооперативних спілок, що, за спільної взаємодії адміністрації та вихованців дитячих будинків, змогло б кардинально допомогти вирішити проблему харчування дітей, ремонту будівель.

Другим індикатором може стати активізація творчої діяльності дітей засобами створення рукописних дитячих журналів, що спрямовували пізнавальну, вольову, образну діяльність дітей у рамки скоординованої та найбільш придатної для самоствердження дітей освітньої технології.

Всі ці дані підтверджують пріоритетне значення публікацій з проблеми соціального виховання серед широкого тематичного спектру публікацій – від методично-організаційних матеріалів до низки практичних виховних заходів.

Список використаної літератури:

1. Гандзюк В. О. Часописи Поділля періоду національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) у відстоюванні ідей державності : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 «Теорія та історія журналістики» / В. О. Гандзюк. – Київ, 2008. – 20 с.
2. Дроздовська О. Р. Українська преса повітових міст Галичини 20–30 рр. XX ст.: особливості становлення та розвитку, система текстових публікацій : дис. ... канд. філол. наук. : 10.01.08 «Журналістика» / О. Р. Дроздовська. – Київ, 2002. – 228 с.
3. Журнали психолого-педагогічної тематики XIX – початку XX ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : іст.-бібліогр. дослідж. / упоряд.: Н. Г. Мацібора [та ін.] ; наук. ред. П. І. Рогова ; бібліогр. ред. З. І. Наконечна. – Київ : Четверта хвиля, 2009. – 125 с.
4. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко [та ін.]. – Київ : Либідь, 2002. – 488 с.
5. Коляструк О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. А. Коляструк. – Київ, 2003. – 200 с.
6. Лобода С. Педагогічна преса 1920–1930 рр. як засіб формування суспільно-політичної свідомості / С. Лобода // Псих.-пед. проблеми сільс. шк. – 2012. – № 43. – С. 217–226.
7. Новими стежками : пед. журн. – 1922. – Жовт. (Ч. 1). – 72 с.
8. Новими стежками : пед. журн. – 1922. – Листоп. (Ч. 2–3). – 85 с.
9. Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1816–1917 рр.) : список / уклад.: Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко, О. Д. Школьна. – Львів ; Київ, 1995. – 154 с.
10. Рудий Г. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г. Я. Рудий. – Київ, 2004. – 33 с.
11. Українська журналістика в іменах / гол. ред. М. Романиук ; авт. передм. В. Качкан. – Львів : НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики, 1994–1997. – Вип. 1–4.
12. Хітрова Т. Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю (1904–1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 «Журналістика» / Т. В. Хітрова. – Київ, 2007. – 20 с.

References

- [1]. Ghandzjuk V. O. *Chasopysy Podillja periodu nacionaljno-vyzvolnykh zmaghanj (1917–1920 rr.) u vidstojuvanni idej derzhavnosti [Periodicals of Podillya of the period of the national liberation struggle (1917–1920) in defending the ideas of statehood]*. Kyiv, 2008, 20 p.
- [2]. Drozdovsjka O. R. *Ukrajinsjka presa povitovykh mist Ghalychyny 20–30 rr. XX st., osoblyvosti stanovlennja ta rozvytku, systema tekstovykh publikacij [Ukrainian press of county cities of Galicia 20–30 years of the XX century: peculiarities of formation and development, system of text publications]*. Kyiv, 2002, 228 p.
- [3]. *Zhurnaly psykholohycho-pedagoghichnoji tematyky XX st. – pochatku XX st. z fondu Derzhavnoji naukovopedagoghichnoji biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynsjckogo [Journals psychological and pedagogical*

- subjects of the XIX – early XX centuries. from the Fund of V. O. Sukhomlynsky the State Scientific-Pedagogical Library of Ukraine]. Kyiv, 2009, 125 p.
- [4]. Kalakura Ja. S., Vojcekhivjska I. N., Pavlenko C. F., Koroljov B. I. *Istorychne dzhereloznavstvo [Historical Source Studies]*. Kyiv, 2002, 488 p.
- [5]. Koljastruk O. A. *Presa USRR v konteksti polityky ukrajinizaciji (20–30-ti roky XX st.) [The press of the Ukrainian SSR in the context of the Ukrainianization policy (20–30's of the twentieth century)]*. Kyiv, 2003, 200 p.
- [6]. Loboda S. *Pedagoghichna presa 1920–1930 rr. jak zasib formuvannja suspiljno-politychnoji svidomosti [The pedagogical press of 1920–1930 as a means of forming the socio-political consciousness]. Psykhologho-pedagoghichni problemy siljskoho shkoly [Psychological & Pedagogical Problems of Rural School]*. 2012. no 43, pp. 217–226.
- [7]. *Novymy stezhkami [New paths]*. 1922, zhovtenj, part. 1, 72 p.
- [8]. *Novymy stezhkami [New paths]*. 1922, lystopad, part. 2–3, 85 p.
- [9]. *Periodychni vydannja Katerynoslava i Katerynoslavsjskoho guberniji (1816–1917 rr.) [Periodicals of Ekaterinoslav and Ekaterinoslav province (1816–1917)]*. Lviv, Kyiv, 1995, 154 p.
- [10]. Rudyj Gh. *Periodyka Ukrajinu jak ob'jekt dzhereloznavchogho doslidzhennja ukrajinjskoho kul'tury (1917–1920 rr.) [Periodicals of Ukraine as an object of source study study of Ukrainian culture (1917–1920)]*. Kyiv, 2004, 33 p.
- [11]. *Ukrajinjska zhurnalistyka v imenakh [Ukrainian journalism in names]*. 1994–1997. Issue 1–4.
- [12]. Khitrova T. *Typologhichni osoblyvosti periodychnoji presy Zaporizkogho kraju (1904–1920 rr.) [Typological peculiarities of the periodical press of the Zaporozhye region (1904–1920 years)]*. Kyiv, 2007, 20 p.

Надійшла 26.02.2019 р.

Ивашенко В. Н.,

старший научный сотрудник

Государственной научно-педагогической библиотеки Украины

имени В. А. Сухомлинского,

ул. М. Берлинского, 9, г. Киев, 04060, Украина

тел.: (044) 440 66 22

e-mail: veritas59@i.ua

ЖУРНАЛ «НОВЫМИ СТЕЖКАМИ» В РЕГИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПЕРИОДИКЕ УКРАИНЫ 1922 ГОДА (ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ)

На основании тематического анализа публикаций, помещенных в педагогическом журнале «Новыми стежками» рассмотрены проблемы образовательного и социокультурного характера в контексте региональных особенностей Полтавского края. Установлено, что проблемы, рассмотренные на страницах журнала, характерны для педагогических изданий исследуемого периода, так как обоснованы социальной необходимостью освещения значимых событий, трактуемых с позиций идеологического влияния политической системы. Особое внимание уделено выявлению этнографических, краеведческих элементов в преподавании предметов естествознания и математического направления. Констатирована значимость региональных периодических изданий в процессе оперативного ознакомления широкой педагогической общественности с проблемами социальной и образовательной тематики.

Ключевые слова: педагогические региональные издания, этнографические особенности, образовательная практика, социальное воспитание.

Ivashchenko V. N.,

senior research associate

at V.O. Sukhomlynskyi State scientific and pedagogical library of Ukraine

9 M. Berlinsky St., Kyiv, 04060, Ukraine

tel.: (044) 440 66 22

e-mail: veritas59@i.ua

JOURNAL «NOVYMY STEZHCAMY» IN REGIONAL TEACHING PERIODIC UKRAINY 1922 (EDUCATIONAL AND SOCIAL CONTEXT)

Summary

In consideration of the thematic analysis of publications in the pedagogical journal «Novymy stezhkamy», the problems of educational and sociocultural nature are highlighted in the context of the regional specificities of the Poltava region. It has been established that the issues that are reviewed in the journal are common with the pedagogical publications during the period under study, while they are determined by the public need to display significant events interpreted in line with the ideological influence of the political system. Special attention is given to identifying ethnographic, local lore elements in the tuition of regional history and mathematic subjects. It was noted that the educational system of Ukraine during the studied period was based on social education, in particular work with abandoned children, their protection and guardianship. It was proven that the residential institutions became the basis for such support. The promotion of the revolution ideas determined the basis of the educational process in these institutions, the holding of social and political holidays, in consideration of the age characteristics of children, and the anti-religious characteristic of educational activities. The interrelation between the teaching regional history and the level of formation of students' materialistic worldview is revealed. The priority of teaching these subjects for scientifically based anti-religious promotion has been determined. The regional periodicals had important role in the matter of promptly familiarizing the general pedagogical community with the problems of social and educational subjects.

Keywords: pedagogical regional publications, ethnographic features, educational practice, social education.

УДК 94(477.74–21):930.2:82–6”1944/1945”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1\(21\).165929](https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1(21).165929)

Левченко Валерий Валерьевич,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин

Одесского национального морского университета

ул. Мечникова, 34, г. Одесса, 65029, Украина,

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

orcid.org/0000–0001–6907–7768

«ОЧЕНЬ ТРОНУЛИ МЕНЯ ВАШИ ТЕПЛЫЕ СТРОКИ...»: ЭПИСТОЛИИ Л. П. ГРОССМАНА С. И.-Я. БОРОВОМУ

Представленные в данной публикации эпистолии Л. П. Гроссмана к С. И.-Я. Боровому охватывают период 1945–1964 гг., на который приходится их зрелая научная деятельность, наличие авторитета в научных кругах, ведущие позиции в сообществе научной интеллигенции и появление новых интеллектуальных трудов. Основные темы посланий: происходящие события на ниве профессиональной деятельности, новости из научных кругов и некоторые аспекты повседневной жизни. Эпистолии позволяют восстановить существенные детали развития исторической науки в СССР и университетской жизни в Одессе в послевоенный период, представляют бесспорный интерес для изучения истории советского культурного процесса 1940-х – 1950-х гг. и касаются ряда вопросов, в частности оценки научных достижений С. И.-Я. Борового. Публикация сопровождается достаточно полным комментарием по содержанию эпистолий и вводит в научный оборот ценный исторический источник из фонда личного происхождения С. И.-Я. Борового, находящегося на хранении в Государственном архиве Одесской области.

Ключевые слова: Л. П. Гроссман, С. И.-Я. Боровой, ученые-гуманитарии, Одесса, Одесский университет, научное сообщество, генерации ученых, история, история литературы.

Пессимизм – это роскошь,
которую евреи не могут себе позволить.

*Голда Меир*¹

В Государственном архиве Одесской области (ГАОО) имеется в наличии фонд личного происхождения советского историка, специалиста по социально-экономической истории XVI – начала XX вв. и в разных областях гуманитарного знания XVIII – первой половины XX вв. – Саула Израиля-Янкелевича Борового (1903–1989)².

В советской и современной историографиях его полное имя репрезентовано, как Саул Яковлевич Боровой. Обнаруженная нами в ГАОО запись в метрической книге Одесского раввина о рождении ученого свидетельствует о

том, что его отца звали Израиль-Янкель Аронович Боровой [1, арк. 201]. В соответствии с данными актового документа действительным полным именем ученого является – С. И.-Я. Боровой. Изменение его полного имени на вариант С. Я. Боровой произошло в период с 7 мая по 22 июля 1920 г. Данный факт констатируем на основании имеющихся у нас в наличии документов: копии удостоверения об окончании С. И.-Я. Борового шести классов Одесского восьмиклассного коммерческого училища Д. А. Гохмана, выданного 7 мая 1920 г., и удостоверении о проживании С. Я. Борового в доме № 9 по Суворовской улице, выданного 22 июля 1920 г. [3, арк. 3, 6]. Изменение отчества С. И.-Я. Боровым в первые месяцы существования советской власти стало результатом его интеграции в русскоязычное культурное пространство, преобладающее в Одессе в начале XX в. Юридический документ, подтверждающий данную трансформацию на сегодня не выявлен и с большой долей вероятности можем утверждать, что он вряд ли существует в природе. В дальнейшем на протяжении всей своей жизни ученый использовал измененный вариант полного имени. Исключения составляют два официальных документа, оформленных независимо от его желания на основании представленных им выписки из метрической книги и копии удостоверения об окончании шести классов Коммерческого училища: удостоверение об окончании полного курса обучения в Одесском институте народного хозяйства (ОИНХ) и свидетельство о получении квалификации юриста в том же вузе, выданных соответственно в 1926 и 1930 гг. [3, арк. 14–15]. Несмотря на это измененный вариант полного имени ученого утвердился в советской научной литературе как канонический и по наитию перешел в современную историографию. Мы возвращаем его исконное отчество в научный обиход и тем самым восстанавливаем первичный вариант полного имени – С. И.-Я. Боровой.

Фонд личного происхождения С. И.-Я. Борового в ГАОО остается на сегодня мало изученным, хотя материалы, которые в нем сохраняются, многогранно отображают его жизненный путь. Среди массивного корпуса (36 единиц хранения) архивных документов, включающих биографические материалы, документы служебной и научной деятельности, фотографии и т. п. за период 1927–1983 гг., значительное место занимает эпистолярное наследие коллег ученого [18, с. 100–102]. Его корреспондентами были многие авторитетные советские ученые-гуманитарии – Д. Д. Благой, Б. С. Боднарский, В. В. Виноградов, В. Т. Пашуто, А. В. Фадеев, В. К. Яцунский и мн. др. На сегодня осуществлена репрезентация его-документов двух адресантов С. И.-Я. Борового – О. Л. Вайнштейна³ и В. И. Пичеты⁴. Значительная часть эпистолий остается не опубликованной, но они безусловно заслуживают на введение в научный оборот. Как составляющая источниковедческой базы исследований истории исторической науки данные материалы способствуют получению более всесторонней и достоверной информации о развитии историографического процесса в СССР в период 1940-х – 1970-х гг.

Среди когорты корреспондентов С. И.-Я. Борового большой интерес представляют эпистолии русского советского историка литературы, литературоведа, писателя, доктора филологических наук, профессора Леонида Петровича Гроссмана (1888–1965). Из общего числа выявленных в фонде личного происхождения С. И.-Я. Борового эпистолий особое внимание привлекают его документы Л. П. Гроссмана. Это связано с тем, что эпистолии являются особым видом творчества, определяемого их назначением – словесного высказывания своих чувств и идей, с верой в то, что эти слова будут поняты. Если подобные рефлексии выражаются у обыденного человека, то у литератора – мастера слова – они проявляются гораздо сильнее, потому что для него откровенное изложение чувств – это симбиоз психологического общения и творческого порыва. Письма Л. П. Гроссмана как литературоведа и писателя, единственного адресанта в подобном статусе среди корреспондентов С. И.-Я. Борового, представляют историческую и художественную ценность. Несмотря на незначительный объем эпистолярного наследия оно является неоценимым историческим источником, дающего возможность прикоснуться к разным аспектам его биографии и творчества.

В интеллектуальном наследии Л. П. Гроссмана эпистолярный жанр занимает важное место не только как средство коммуникативной связи, но и как объект его научных исследований. В его творчестве известны публикации эпистолий в контексте изучения жизни известных литераторов – «Письма Тургенева к Людвигу Пичу»⁵ и «Письма женщин к Пушкину»⁶. В этих произведениях Л. П. Гроссман знакомит читателей с самым эмоциональным и, быть может, самым интересным документом любой эпохи – восхитительными образцами эпистолярного жанра XIX в. В качестве адресанта Л. П. Гроссман известен письмами ко многим деятелям культуры – И. А. Бунину [5], М. В. Волоцкому [6], С. Я. Гессену [7], Е. Д. Зозуле [8], Е. Ф. Никитиной [9], М. Н. Новиковой-Принц [10], Ю. Г. Оксману [14], Б. А. Садовскому [12], П. Н. Сакулину [11], К. И. Чуковскому [17], Г. И. Чулкову [13] и мн. др. Представленное в столь значительном объеме эпистолярное наследие Л. П. Гроссмана является существенным историческим источником, дающего возможность на историческом фоне эпохи изучать его письма в контексте исследования сведений биографического характера, личности и творчества, в которых зарождаются и проявляются особенности стиля и художественной манеры, прикоснуться к его внутреннему миру, расширить наше представление о круге общения поэта, о его впечатлениях от переживаемых событий и некоторых моментов повседневной жизни.

В обширном эпистолярном наследии Л. П. Гроссмана важное и содержательное место занимают письма к С. И.-Я. Боровому, его земляку, коллеге и близкому другу. Учитывая опубликованные ответные послания [20] можем утверждать, что переписка между двумя учеными продолжалась почти сорок лет (с 1926 по 1964 гг.). В данной публикации представлена часть этой переписки,

автором которой выступает Л. П. Гроссман. Основные темы репрезентованных его посланий: происходящие события на ниве профессиональной деятельности, новости из научных кругов и некоторые аспекты повседневной жизни. Эпистолии позволяют восстановить существенные детали развития исторической науки в СССР и университетской жизни в Одессе в послевоенный период, представляют бесспорный интерес для изучения истории советского культурного процесса 1940-х – 1950-х гг. и касаются ряда вопросов, в частности оценки научных достижений С. И.-Я. Борового. Отдельной линией проходит тема любви Л. П. Гроссмана к родному городу, чувства к которому во многих эпистолиях он высказывает в разнообразных художественных формах: «Охотнее всего поехал бы, конечно, в родную Одессу, любовь к которой никогда не угасает» (см. эпистола 4), «...я по-прежнему стремлюсь сердцем к милой родине» (см. эпистола 12), «Вот почему об Одессе только продолжаю мечтать» и «...тянет "с милого (?) севера в сторону южную"» (см. эпистола 14), «Трудно доставить мне большее удовольствие, чем напомнить конкретно о моей дорогой Одессе...», «Я получил Ваш ценный дар как раз в момент, когда снова стал мечтать о возвращении на родину и не из-за каких-либо трудностей..., сколько из-за желания пожить хоть немного там, где "долго ясны небеса" и благостные люди» (см. эпистола 17).

Данные о времени и месте знакомства Л. П. Гроссмана и С. И.-Я. Борового на сегодня неизвестны. С. И.-Я. Боровой описывает этот факт следующим образом: «Я тогда Гроссмана лично не знал, но регулярно читал его "подвалы" на литературные темы, которые он печатал в 1918 – начале 1919 г. на страницах кадетского "Одесского листка". Свел меня тогда с Гроссманом мой знакомый, Ж. Гофман...» [16, с. 172]. Одесский литературовед М. Г. Соколянский указывает на то, что «Знакомство Борового с Гроссманом относится как раз к последнему году жизни Леонида Петровича в черноморском городе» [20, с. 251], которым как известно был 1921 г. Исходя из перечисленных косвенных данных позволим себе предположить, что скорее всего знакомство двух ученых состоялось в период 1920–1921 гг.

По состоянию на начало 1920 г. тридцатидвухлетний Л. П. Гроссман, родившийся в Одессе в еврейской семье врача П. М. Гроссмана [2, арк. 36], являлся преподавателем кафедры русского языка и литературы (его коллегами по кафедре состояли профессор Ю. Г. Оксман, Р. М. Волков и доцент П. О. Потапов) идейно-литературного отделения Одесского гуманитарно-общественного института. Этот институт был новым вузом высшей школы Одессы. Он был образован в июне 1920 г. путем слияния историко-филологических и юридических факультетов Новороссийского университета и Высших женских курсов, с присоединением Высшего международного института и экономического факультета Политехнического института. В июне 1921 г. было принято решение о реорганизации института, а с 1 сентября 1921 г. он официально прекратил свое существование [19, с. 208–209, 214]. Несмотря на свой не высокий статус

в системе высшей школы Одессы, к этому времени Л. П. Гроссман уже успел заявить о себе в определенных кругах. В 1911 г. он стал дипломированным специалистом в области юриспруденции, получив диплом второй степени в юридической испытательной комиссии Киевского университета⁷ [2, арк. 3а], а на протяжении 1910-х гг. активно проявил себя, как поэт и литературный критик; он выступал с критическими статьями и работами на историко-литературные темы в «Вестнике Европы», «Русской мысли» и других журналах и газетах. К 1920 г. отдельной небольшой книгой он выпустил в свет сборник своих стихотворений «Плеяда. Цикл сонетов» (Одесса, 1919) [15, с. 64], книги и статьи по истории русской литературы, среди которых «Вторник у Каролины Павловой. Сцены из жизни московских литературных салонов 40-х годов», «Портрет Манон Леско. Два этюда о Тургеневе», «Библиотека Достоевского по неизданным материалам» (все изданы в Одессе в 1919 г.). С. И.-Я. Боровому в свою очередь на начало 1920 г. было шестнадцать лет, он находился в начале пути формирования своих научных интересов. Летом 1920 г. он был зачислен студентом Одесского гуманитарно-общественного института [3, арк. 10], в котором преподавал Л. П. Гроссман. Данные подтверждающие их гипотетическую встречу в этом вузе на сегодня не выявлены.

Во время личного знакомства Л. П. Гроссман и С. И.-Я. Боровой являлись представителями разных поколений ученых⁸. Л. П. Гроссман представлял «конформистскую» ветвь «позднеимперской» генерации ученых-историков, первичная социализация которого зарождалась в условиях либерализации и модернизации Российской империи в конце XIX – в начале XX вв. В дореволюционное время он не воспринимал идеологию большевиков, а установление советской власти, заставило его лояльно относиться к действующему политическому режиму. С. И.-Я. Боровой относился к ветви «адептов» «раннесоветской» генерации ученых-историков, формирование нравственных ценностей и жизненных приоритетов которого происходило в условиях революционного романтизма, а в период становления первого в мире социалистического государства он сознательно поддерживал идеологию советской власти. Однако, их объединяло преданное служение и любовь к науке, которые были для них гражданскими и научными ориентирами в жизни.

Личному знакомству Л. П. Гроссмана и С. И.-Я. Борового способствовала схожесть исследовательской темы, которой стало исследование личности и судьбы русского еврейского публициста и писателя А.-У. Ковнера (1842–1909). В результате ее исследования оба ученых издали свои труды: Л. П. Гроссман – книгу «Исповедь одного еврея» (Москва, 1924), а С. И.-Я. Боровой – статью «Новое о Ковнере» [16, с. 172]. Эти публикации не были обделены вниманием ученых, но только в ограниченном круге интересовавшихся темой еврейской общественной мысли. После личного знакомства на фоне общей научной темы у двух ученых сложились доверительные отношения со временем «перелившиеся в дружбу» [16, с. 172]: они делились личными впечатлениями, чувства-

ми, научными планами; как представляется, у них сложилась некая общность воззрений и на научное творчество, и на жизнь, свидетельством чего и является их переписка.

В начале 1920-х гг. их пути, в основном из-за общественно-политической ситуации в УССР, в частности в Одессе, разошлись: Л. П. Гроссман переехал в Москву, где с незначительным перерывом прожил всю свою жизнь, а С. И.-Я. Боровой продолжал жить в Одессе, где состоялся его профессиональный рост, он вошел в число ведущих ученых гуманитарной корпорации, его работы имели успех, что позволило ему в 1950-е – 1970-е гг. фактически стать лидером академической исторической науки в Одессе и пользоваться авторитетом среди коллег в масштабе СССР.

Возникшая в ходе личного общения переписка в общем не была интенсивной и продолжительной. Из имеющихся данных в переписки преобладают письма С. И.-Я. Борового, которых сохранилось 22 и хронологически охватывающих 1926–1964 гг. Количество эпистолий Л. П. Гроссмана сохранилось меньше – 20 единиц⁹ (8 писем, 11 почтовых открыток и 1 телеграмма) и по хронологии они охватывают 1945–1964 гг. По объективным и субъективным причинам установить точное количество писем в данной переписке не представляется возможным. Во-первых, из-за фактора особенности сохранности эпистолий на протяжении многих десятков лет. Во-вторых, в связи с авторским правом на обнародование их содержания или нет, что могло привести к уничтожению части из них.

Выявленные нами эпистолии переписки Л. П. Гроссмана и С. И.-Я. Борового дают возможность условно ее поделить на четыре периода: 1) 1920-е – 1930-е гг. [20, с. 252–255]; 2) 1945–1946 гг.; 3) 1948–1949 гг.; 4) 1952–1964 гг. Перерыв между первым и вторым периодами был связан с объективными обстоятельствами сложной внутренней и внешней политической ситуацией 1930-х – 1940-х гг. Причины паузы между вторым и третьим периодами установить не удалось, но ее «виновником» скорее всего был Л. П. Гроссман, который признавался С. И.-Я. Боровому, что «давно уже не имели Вы от меня известий, но надеюсь не сердитесь на меня» и инициировал ее возобновление (см. эпистолу № 3). В этом письме он выражал готовность преподавать в одном из одесских вузов, однако высказывал сомнения в возможности занять предполагаемую должность. Известно, что Л. П. Гроссман так и не стал преподавателем высшей школы Одессы в 1940-е гг., а продолжил работать в вузах Москвы. Перерыв между третьим и четвертыми периодами имел также объективную причину, связанную с политической кампанией по «борьбе с космополитизмом», проводившейся в конце 1940-х в начале 1950-х гг. Подтверждение возрождения переписки в 1952 г., после третьего непродолжительного перерыва, находим в словах Л. П. Гроссмана: «Давно не имею известий от Вас и от других одесских друзей, а потому испытываю сильнее столь свойственную мне тоску по родине» (см. эпистолу № 7). Из текста писем видно, что

С. И.-Я. Боровой постоянно отвечал своему корреспонденту, не имея привычки задерживаться с ответом. Хотя переписка длилась с перерывами, очевидно, что заочное общение двух ученых было обоюдно приятным, с характерными доверительно-дружескими отношениями и взаимопониманием, искренностью и добротой, непринужденностью в общении и оптимистическим настроением.

Репрезентированные эпистолии расположены в хронологическом порядке. Авторская дата приводится по подлинникам. Письма печатаются в соответствии с современными правилами русского языка. Мелкие особенности текста (зачеркивания, надстрочные вставки и т. п.) не оговариваются. Комментарии содержат биографические, историко-литературные и прочие пояснения. Каждое конкретное примечание обозначается цифрами. Сведения о месте хранения подлинника поданы с условными сокращениями.

№ 1: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 12 ноября 1945 г.

12.XI.1945 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

искренне благодарю за интересную книгу. Тронут Вашим вниманием и памятью. Сохраняю наилучшие воспоминания о моем летнем пребывании в миллом родном городе, о встречах и беседах с Вами. В Москве работа идет полным ходом – ряд интересных докладов прошел в Институте мировой литературы; в центре тема русской литературы и ее влияния. Гослитиздат усиленно занят классикой и, в частности, Достоевским. Скоро, надеюсь, выйдет мой Лесков¹⁰. Не собираетесь ли в Москву? Рад буду встречи с Вами. Как обстоит дело с намеченными спецкурсами по Достоевскому¹¹? Весною мог бы осуществить этот план. Шлю сердечный привет и жду известий от Вас.

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 39 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 2: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 30 января 1946 г.

30.I.1946 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

искренне благодарю Вас за Ваши заботы обо мне и приношу мои извинения за длительное молчание. Одновременно с этой открыткой шлю письмо и М. В. Беляеву. Я смогу приехать в Одессу в начале мая на 2 недели для 10–12 лекций по Достоевскому (спецкурс). Очень буду рад провести этот же курс и в пединституте. Очень хотел бы знать общие условия (материальные и бытовые). Если Вам нетрудно, пожалуйста, выясните и сообщите. Не собираетесь ли в Москву? Здесь много интересного в театрах и филологии. Был бы искренне рад повидать Вас.

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 41 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 3: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 8 сентября 1949 г.

Москва 34

Малый Лёвшинский, 1, кв[артира] 7. 8.IX.1949 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

давно уже не имели Вы от меня известий, но надеюсь не сердитесь на меня, зная, как много и сложно я работаю, сколько забот и хлопот отвлекают поневоле от дружеских связей и переписки с близкими людьми. Я как-то говорил по телефону с Леонидом Яковлевичем (еще весною) и узнал, что у Вас все пришло в норму и в порядок; надеюсь, что в такой стадии оно и остается и по сей день. Вы, вероятно, работаете, как обычно, и я могу только пожелать Вам спокойствия и успеха в Вашей деятельности.

Примерно так обстоят и мои дела. Продолжаю мою работу в МГПИ им[ени] Потемкина¹², правлю корректуры книги о Пушкине, которая, надеюсь, выйдет в недалеком будущем. Есть правда, и оговорки. В пед[агогическом] ин[ститу]те у меня половинная нагрузка и в связи с этим я прошу Вашей консультации по следующему поводу.

Я выговорил себе право, как это делают многие, на отъезд дважды в год на 1,5–2 месяца каждый раз, для проведения курсов в иногороднем вузе. Мы с Вами когда-то говорили на эту тему, и я хотел бы теперь услышать от Вас имеет ли для меня смысл ориентироваться на Одессу (чего я хотел бы); имеются ли шансы на успех моего предложения, благоприятны ли будут общие условия работы? При Вашем знании местных условий; Вы конечно дадите мне жизненный и верный совет. Если бы он оказался положительным, я прошу Вас сообщить мне также; кому и куда направить мне предложение и документы – (имя – отчество, адрес ректора Од[есского] университета или пед[агогического] ин[ститу]та*). Буду искренне благодарен Вам за скорый ответ, т[ак] к[ак] хотел бы в ближайшее время решить этот вопрос и в ноябре уже выехать.

На всякий случай; если бы Вы имели возможность переговорить с кем-нибудь на эту тему сообщаю, что я веду обучающий курс по рус[ской] лит[ературе] XIX века, спецкурс по Толстому, спецсеминары по Белинскому, Чернышевскому и проч[им]. Рад буду если это пригодится и в моей родной Одессе.

Итак, заранее благодарю Вас за Ваш ответ и совет. Буду искренне рад, если б этот план осуществился. Забыл сказать, что мне было бы желательно получить, как принято в таких случаях, половинную годовую нагрузку; руковожу я также аспирантами, что мог бы делать и в Одессе.

Сердечный привет и наилучшие пожелания!

Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

*Кажется лучше начать с университета.

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 49–50 об. Автограф. Письмо.

№ 4: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 19 сентября 1949 г.

19.IX.1949 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

сердечно благодарю Вас за Ваш быстрый, остроумный и столь ценный для меня ответ. Много смеялся над Вашей характеристикой университетских «весталок», которые видимо могут превратиться для меня в амазонок и всей своей стаей поглотить мои скромные мечты об одесской кафедре. Думаю, все же последовать Вашему совету и послать ректору соответствующее заявление. Посмотрим, что из этого выйдет. Отказ не поразит меня, а удовлетворительный ответ порадует: я давно уже мечтал о периодической работе в периферийных вузах, а в этом году как Вы знаете получил в принципе возможность осуществить этот план. Охотнее всего поехал бы, конечно, в родную Одессу, любовь к которой никогда не угасает. Искренне радуется и перспектива видаться и беседовать с Вами – теперь уже не Ковнере, о котором не готовлю новых работ, но по всем другим темам литературы и жизни. Очень тронули меня Ваши теплые строки относительно моего приезда. Спасибо за дружбу и ласковое слово! Я как-то отвык от них.

Искренне рад тому, что Вы продолжаете работу в Экономическом институте и не прекратили литературную деятельность. Я только что позвонил Илье Сам[ойловичу] Зильберштейну¹³, чтоб узнать о перспективах появления Вашей статьи, но он в настоящее время в отпуску и вернется через неделю; тогда повторю свою попытку. Что касается меня, то я печатаюсь весьма мало (выражаясь широко), но все же продолжаю готовить 2-е издание «Пушкина»; пока оно благополучно проходит производственные фазы – очень хочу верить в благополучное завершение этого пути.

С Зоей Антоновной Бабайцевой¹⁴ мы были в добрых отношениях; посоветуйте пожалуйста, имеет ли смысл написать ей за получением более подробной факультетской информации или же лучше этого пока не делать во избежание лишних толков?

Еще раз искренне спасибо за Ваше дружеское внимание. Если Вам придут новые мысли по моему делу, не откажите сообщить! Серафима Германовна¹⁵ благодарит за память и шлет Вам самые теплые приветствия. Горячо жму Вашу добрую одесскую руку.

Сердечно Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 59–60 об. Автограф. Письмо.

№ 5: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 20 октября 1949 г.

Дорогой Саул Яковлевич,

я получил Вашу открытку и искренне благодарю за Ваше неизменное внимание и добрую отзывчивость. Я решил последовать в основном Вашим советам, но заявлений в Одесский университет пока не посылаю – моя работа в

Москве налаживается в этом году спокойно и правильно, кроме того, я получил косвенные сведения о малоблагоприятных для меня одесских условиях. Самое разумное поэтому – не предпринимать никаких шагов в направлении переезда, хотя бы и временного, и продолжать на месте свою работу.

Но я надеюсь побывать в Одессе, повидаться с Вами и лично поблагодарить за Ваши указания и советы.

Пока жму крепко Вашу руку и шлю сердечнейший привет.

Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

20.X.1949 [года]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 57–58. Автограф. Письмо.

№ 6: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса¹⁶

Дорогой Саул Яковлевич,

искренне рад был получить от Вас открытку и узнать, что Вы здоровы и благополучны. Возможно, что в мае буду в Одессе (на пушкинской конференции) и тогда обо всем побеседуем. Пока ж у меня к Вам просьба: если Вас не затруднит сообщите мне пожалуйста, имеется ли какая-нибудь литература об Одесской гор[одской] народной аудитории¹⁷ (открылась в 1893 г.) – быть может какие-нибудь юбилейные брошюры, газетные статьи или что-нибудь в этом роде. Прошу, конечно, только о том, что зарегистрировано, как полагаю, в отделе «Odessica» публ[ичной] библиотеки. Но и за такое затруднение прошу простить меня. Мне это нужно для работы о Л. М. Леонидове¹⁸. На днях провел приятнейший вечер с Леонидом Яковлевичем. Я и не знал, какой это лексикограф! Сердечный привет Эмилии Израилевне¹⁹.

Вам Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 37 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 7: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 27 декабря 1952 г.

Дорогой Саул Яковлевич,

прежде всего шлю Вам искреннейший привет к Новому году и пожелания всяческих успехов – особенно на кафедре и в печати! Давно не имею известий от Вас и от других одесских друзей, а потому испытываю сильнее столь свойственную мне тоску по родине. Прямая цель настоящего письма попросить Вас дать мне маленькую информацию: я задумал посетить вовремя зимних каникул Одессу и хотел бы провести там полторы-две недели. Я как-то слышал, что при доме ученых имеется общежитие, в котором могут останавливаться странствующие «гелертеры». Так ли это и можно ли рассчитывать на такую оседлость? Вот и весь мой вопрос. Буду Вам от души благодарен за эту справку. А если план мой осуществится, надеюсь основательно повидать Вас, обо всем побеседовать, о многом посоветоваться с Вами. Опасаюсь только, что Вы на это время поедете в Москву. Ну, да авось!

У меня все более или менее благополучно. Продолжаю мою работу в пединституте, веду курсы и семинары, что дает удовлетворение и заполняет жизнь. Радости же ищу в театрах. На днях смотрел модный спектакль – «Гоголь», довольно занятный. Самого Гоголя играет тот актер Смирнов, которого вы вероятно смотрели в роли Глинки в фильме того же имени. И играет удачно.

Как Ваши труды и дни? Рад буду узнать, что и Вы живете спокойно и благополучно. Видаете ли Вадима Сергеевича²⁰? Прошу передать ему мой сердечнейший привет.

Заранее благодарю за ответ. Это многое прояснит в моем задании. Жму дружески Вашу руку и надеюсь на скорую встречу.

Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

27.XII.1952 [года]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 53–54 об. Автограф. Письмо.

№ 8: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 17 января 1953 г.

17.I.1953 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

Вы глубоко тронули меня своей исключительной отзывчивостью и истинно-дружеским вниманием ко мне. Не знаю, как и поблагодарить Вас и за Ваш телефонный звонок, и за ваше сердечное письмо, искренне порадовавшее меня своим добрым ко мне отношением. Вспоминаю, как 30 лет тому назад мы впервые беседовали с Вами на Ланжероне и как вы уже тогда сумели облегчить мне одно литературное задание. «Была пора – мы в мир вступали»²¹... С тех пор утекло немало воды, а вы по-прежнему остаетесь моим добрым консультантом по всевозможным жизненным вопросам. От души благодарю и за ваш ответ на мой последний запрос – очевидно пребывание в Одессе не встречает в жилищном отношении каких-либо затруднений. Но думаю, что мы скорее встретимся теперь в Москве, чем в Одессе. Предполагаемый Ваш и – моего другого одесского друга – Вадима Сергеевича рейс на север в значительной степени ослабляет для меня привлекательность зимней Одессы. Да кое-что задерживает и в Москве. Очевидно поездку на родину рационально отложить до теплых дней. Но в Москву постарайтесь приехать – буду искренне рад нашей встрече и душевной беседе с дорогим «земляком».

Надеюсь, что комиссии и проверки окажутся для Вас благоприятными²² и Вы с новыми силами будете продолжать Вашу интересную историческую работу. Как хорошо, что вы не перестаете публиковать свои исследования (хотя бы и небольшого размера), важна непрерывность и постоянство этой работы. Еще лучше, что Вы совершаете поездки в такие интересные места, как Львов – и это несомненно оживляет Вашу научную жизнь.

Новых больших заданий у меня в данный момент нет, но кое-что сдал и сдаю в учен[ые] записки нашего института, в юбилейное издание Толстого и проч[ие]. В осеннем семестре много работал, теперь занят экзаменами.

Итак, дорогой друг, жду Вас. Соберитесь и приезжайте! Очень хочется не только эпистолярно пожелать Вам к новому году хорошей спокойной работы, здоровья, новых научных достижений. Сер[афима] Герм[ановна] шлет Вам наилучшие пожелания. До скорого свидания, надеюсь!

Ваш душевно Л. П. Гроссман [подпись]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 47–48 об. Автограф. Письмо.

№ 9: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса²³

Дорогой Саул Яковлевич,

сердечно благодарю Вас за интереснейшую статью, знакомую мне «по слуху». В печати еще заметнее новизна материалов и важность темы, освещающей один из прелестнейших фрагментов Пушкина. Очевидно вышел новый том «Пушкина на юге». Мечтаю получить его (прошу намекнуть, кому следует). Искренний привет ЭмилиИ Израилевне и Вам.

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 42 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 10: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса²⁴

Дорогой Саул Яковлевич,

шлем Вам и милой ЭмилиИ Израилевне нашу глубокую благодарность за Ваше внимание и дружеское отношение к нам, которое искренне порадовало нас в Одессе. Надеюсь, что еще увидимся для новых более длительных встреч и бесед. Несколько раз звонил Леониду Яковлевичу, но безответно – не на другой ли он квартире? Я погружен в экзамены и Достоевского. Завтра в Госиздате заседание редколлегии для обсуждения моей статьи. Трепещу! Верю, что Вы желаете мне выйти с честью из этого испытания. На даче ли Вы уже? Горячо обнимаю Вас. Рад буду весточки от Вас.

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 45а об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 11: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса²⁵

Дорогой Саул Яковлевич,

прежде всего шлю Вам и милой ЭмилиИ Израилевне наилучшие пожелания к Новому году. Рад, что Вы встречаете его в бодром настроении, которое, нужно надеяться, будет расти и подниматься. Сердечно благодарю за Ваш отзыв о моем скромном опусе. Вы искренне порадовали меня. Друзья только в Одессе. Тем не менее жду Вас в Москву и заранее радуюсь нашей встрече. Сер[афима] Герм[ановна] приветствует Вас.

Дружески Ваш Л. П. Гроссман

[Р. S.] Только что получил Вашу дружескую телеграмму. Горячо благодарю!

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 40 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 12: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 3 июля 1954 г.

3.VII.1954 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

меня чрезвычайно обрадовало Ваше письмо, и я от всей души поздравляю Вас с почетной победой²⁶. Жалею, что не могу обнять Вас лично и вместе с Вами отпраздновать эту большую радость! Это торжество справедливости и это новое признание Вас, как крупного ученого. Уверен, что теперь Вас ожидает спокойная и светлая деятельность. Конечно, и Кишинев, и особенно Киев открывают очень интересные перспективы, но кажется мне, что всего лучше Одесса, с которой вы так связаны долголетней работой. Не сомневаюсь, что Вы примите правильное решение и желаю Вам мудрых вдохновений.

Все время порывался Вам писать, чтоб поблагодарить Вас и Эмилию Израилевну за чудный вечер, который я провел у Вас. Меня глубоко тронула Ваша дружба, внимание, гостеприимство. Это было поистине родное тепло! Надеюсь повидать Вас в Москве и возобновить наши беседы.

Вы в основном угадали – в моих планах видимо возобладает Москва, хотя я по-прежнему стремлюсь сердцем к милой родине. Отдых проведем, кажется в Кисловодске. Жена похварывает и ей всего нужнее климатический курорт.

При встрече передайте, прошу, мои сердечные приветствия милейшим одесским друзьям – Вадиму Сергеевичу и Зое Антоновне. Обнимаю Вас и приветствую очаровательную Эмилию Израилевну.

Есть правда на земле!

Искренне Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 51–52 об. Автограф. Письмо.

№ 13: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса²⁷

Шлю дорогим друзьям Эмилии Израилевне [и] Саулу Яковлевичу наилучшие пожелания к октябрьским праздникам.

[Л. П.] Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 46. Телеграмма.

№ 14: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 3 декабря 1954 г.

3.XII.1954 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

я был искренне рад получить от Вас весточку и узнать, что у Вас все благополучно и Вы работаете над большим трудом. Это вносит в жизнь смысл и цель, а стало быть и некоторое подобие счастья. От души желаю Вам полного осуществления Ваших планов.

У меня этот учебный год проходит также спокойно и во всяком случае гораздо благоприятнее, чем прошлый. Вот почему об Одессе только продолжаю мечтать, не предпринимая пока никаких новых шагов. Не знаю, впрочем, сколько такое настроение будет длиться.

Вспоминаю всегда с теплым чувством вечер, проведенный у Вас прошлой зимою, среди метелей и сугробов, но в изумительно теплой человеческой атмосфере. Вот почему и тянет «с милого (?) севера в сторону южную»²⁸.

Очень рад перспективе увидиться с Вами зимою в Москве. Помимо прочего, Вы увидите несколько новых интересных спектаклей – возобновленного «Пушкина», «Кражу» Джека Лондона, «Грех» Стефана Жеромского и друг[ие]. Все это любопытно и увлекательно.

Шлю сердечный привет милой Эмилии Израилевне и Вам. Серафима Германовна благодарит за память и кланяется Вам.

До скорого свидания!

Ваш Л. П. Гроссман [подпись]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 61–62 об. Автограф. Письмо.

№ 15: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса²⁹

Дорогой Саул Яковлевич,

с большим запозданием, но с полной искренностью благодарю Вас за Вашу интереснейшую статью о Мицкевиче в Одессе. Она поражает эрудицией и новизной; ее включение в золотой фонд источников по Мицкевичу, несомненно. Желаю Вам и в 1957 году таких же высоких достижений! Имею сведения, что в феврале Вы собираетесь в Москву (слежу за Вами неусыпно) и очень радуюсь нашей скорой встрече. Шлем наилучшие пожелания к Новому году милой Эмилии Израилевне и Вам. Завтра еду в Кисловодск. До скорого свидания!

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 43 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 16: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса³⁰

Дорогой друг Саул Яковлевич,

Вы меня искренне порадовали Вашей памятью и приветом, и я от всего сердца шлю Эмилии Израилевне и Вам мои наилучшие пожелания к Новому году. Надеюсь Вы посетите скоро Москву, и мы с Вами повидаемся. В последнее время я много работал и надеюсь вскоре представить Вам доказательства этого.

Ваш душевно Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 38 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 17: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 9 декабря 1957 г.

9.XII.1957 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

от всей души благодарю за чудный подарок³¹, чрезвычайно порадовавший меня. Трудно доставить мне большее удовольствие, чем напомнить конкретно о моей дорогой Одессе, да еще таким прекрасным изданием! Книга даже

на первый просмотр увлекательно интересна, прекрасно оформлена и видимо богата материалами и статьями. Предвкушаю удовольствие от чтения Ваших статей, тем более что темы их очень интересны (вторая – вся моя молодость!). Я получил Ваш ценный дар как раз в момент, когда снова стал мечтать о возвращении на родину и не из-за каких-либо трудностей (все вполне благополучно и даже литературной работы довольно много), сколько из-за желания пожить хоть немного там, где «долго ясны небеса» и благодетельные люди. Вероятно, приеду в Одессу и буду Вас консультировать по поводу «вечному» вопросу. На днях увидаюсь и, конечно, побеседую на эту тему с Вадимом Сергеевичем, с которым пока общался только по телефону. Не предвидится ли в скором времени и Ваш приезд в Москву? Вот бы порадовали! Еще раз сердечно благодарю и шлю глубокий поклон Эмилии Израилевне. Сердечно приветствует Вас Серафима Германовна.

Ваш душевно Л. П. Гроссман [подпись]

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 55–56 об. Автограф. Письмо.

№ 18: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 29 мая 1961 г.

29/V.1961 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

Вы глубоко порадовали меня присылкой «Пушкина на юге» – новым доказательством Вашей дружбы и любви ко мне, взаимных до беспределности! Сборник чрезвычайно интересен, увлекателен, научен, нов и делает честь нашим южным пушкиноведам. Бесконечно сожалею, что не смогу приехать на одесскую конференцию (из-за болезни Серафимы Германовны). Горячо обнимаю Вас, шлю искреннейший привет Эмилии Израилевне.

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 45 об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 19: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 13 марта 1962 г.

13.III.1962 [года]

Дорогой Саул Яковлевич,

сердечно благодарю за Вашу интересную статью³², которая отличается такой блестящей новизной и вводит в пушкиноведение столько неизвестного и неизученного! Почему бы Вам не написать биографию Михаила Орлова³³, одной из самых ярких фигур пушкинского времени? Готов всячески сватать Вас с серией «Жизнь замечательных» людей». Сам я работаю над последними главами биографии Достоевского³⁴. Шлю привет Эмилии Израилевне, Вам и морю.

Дружески Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 45б об. Автограф. Почтовая открытка.

№ 20: Л. П. Гроссман С. Я. Боровому, Москва – Одесса, 6 января 1964 г.³⁵

Мой дорогой Саул Яковлевич,
от души желаю Вам и милой Эмилии Израилевне счастливого года, приятного новоселья и новых научных и литературных успехов. Сердечно благодарю за Ваш теплый новогодний привет. Рад буду нашим новым встречам.

Ваш Л. П. Гроссман

ГАОО, ф. Р-7400, оп. 1, д. 7, л. 44 об. Автограф. Почтовая открытка.

Примечания

¹ Душенко К. В. Большая книга афоризмов. Изд. 7-е, испр. М. : Изд-во Эксмо, 2003. С. 237.

² Подробнее о жизни С. И.-Я. Борового см.: Боровой С. Воспоминания. Москва ; Иерусалим, 1993. 384 с. ; Андреев В. М., Чермошнцева Н. М. Саул Боровый: еврейский вектор истории Украины. Херсон ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2010. 191 с. ; Историк-экономист С. Я. Боровой и проблемы современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С. Я. Борового (1903–2013) : монография / М. И. Зверяков [и др.]. Одесса : Бахва, 2013. 276 с. ; Левченко В. В. Коллизии Саула Борового при получении научных званий и степеней. *Евреи Европы и Ближнего Востока: культура и история, языки и литература*. СПб., 2018. С. 176–184 и др.

³ См.: Левченко В. В. Эпистолии О. Л. Вайнштейна к С. Я. Боровому: исторический источник истории жизни советских ученых 1940-х – 1970-х гг. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2018. Т. 23, вип. 2(20). С. 45–97.

⁴ См.: Левченко В. В. «Спасибо Вам за память. В наши грустные дни связь с людьми ценна...»: к истории переписки В. И. Пичеты и С. И.-Я. Борового. *Актуальные проблемы источниковедения: программа 5-ой Междунар. науч.-практ. конф. (Витебск, 25–27 апр. 2019 г.)*. Витебск, 2019. С. 5.

⁵ См.: Письма Тургенева к Людвигу Пичу, 1864–1883 гг. С рис. Людвиг Пича / пер. Н. Тролля ; ред., вступ. ст. и прим. Л. Гроссмана. М. : Изд-во Л. Д. Френкель, 1924. 254 с.

⁶ См.: Письма женщин к Пушкину. С приложением воспоминаний о Пушкине М. Н. Волконской, Н. А. Дуровой, А. П. Керн, А. М. Каратыгиной-Колосовой, А. О. Смирновой, В. А. Нащокиной, цыганки Тани, А. А. Фукс / ред. Л. Гроссман. М. : Современ. проблемы, 1928. 250 с.

⁷ Во всех биографиях Л. П. Гроссмана ошибочно указано, что он закончил Новороссийский университет. См.: Алексеев М. П. Л. П. Гроссман : некролог. *Временник Пушкинской комиссии*, 1964. Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1967. С. 64 ; Френкель М. Леонид Петрович Гроссман. *Гроссман Л. Записки д'Аришака. Пушкин в театральных креслах. Карьера д'Антеса*. М. : Худ. лит., 1990. С. 460 и др.

⁸ См.: Левченко В. В. Еврейская ветвь генерации профессиональной корпорации одесских историков в первой половине XX века. *Евреи Европы и Ближнего Востока: традиция и современность: история, языки, литература : материалы Междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 17 апр. 2016 г.)*. СПб., 2016. С. 342–348 ; Його ж. Наукове співтовариство одеських істориків першої половини XX ст. крізь призму генераційних процесів: теоретичний аспект. *Позитивізм: рефлексії щодо класичної моделі історіописання: матеріали круглого столу (Харків, 29 листоп. 2016 р.)*. Харків : Апостроф, 2016. С. 220–230 ; Його ж. Генерації одеських вчених-істориків першої половини XX століття: періодизація, термінологія, історія. *Вісн. Одес. іст.-краєзнав. музею*. 2016. № 15. С. 220–223.

⁹ Переписка между двумя учеными насчитывала большее количество эпистолий. Подтверждением этому служит упоминание о письме Л. П. Гроссмана от 11 ноября 1963 г. в домашнем архиве С. Я. Борового, которое нами не обнаружено. См.: С. Я. Боровой (1903–1989) / Р. Ш. Ганелин, С. К. Лебедев, Я. С. Лурье, А. Г. Тартаковский. *Отечеств. история*. 1994. № 3. С. 170.

¹⁰ См.: Лесков Н. С. Жизнь-Творчество-Поэтика. М. : ОГИЗ, Гослитиздат, 1945. 320 с.

¹¹ В послевоенные годы Л. П. Гроссман, не имея стабильного места работы в вузах Москвы, выражал желание работать на полставки в Одесском университете или Педагогическом институте и просил С. И.-Я. Борового поспособствовать этому.

¹² Московский городской педагогический институт имени В. П. Потемкина, существовавший в Москве в 1931–1960 гг.

¹³ Зильберштейн И. С. (1905–1988) – советский литературный критик, литературовед, искусствовед, коллекционер, доктор искусствоведения, инициатор и один из редакторов серии «Литературное наследие».

¹⁴ Бабайцева З. А. (1885–1972) – литературовед, доцент кафедры русской литературы Одесского университета. С 1948 по 1972 гг. возглавляла Пушкинскую научную комиссию Одесского Дома ученых. См.: Левченко В. В. Бориневич-Бабайцева Зоя Антонівна. *Одеські історики : енциклопед. вид.* Одеса : Друк. дім, 2009. Т. 1 (початок XIX – середина XX ст.). С. 64–66 ; Його ж. Бориневич-Бабайцева Зоя Антонівна. *Дослідники історії Південної України : біобібліогр. довід.* Київ, 2016. Т. 2. С. 64–67.

¹⁵ Серафима Германовна – жена Л. П. Гроссмана.

¹⁶ Исходя из года выпуска почтовой открытки эпистола написана не раньше 1949 г.

¹⁷ Одесская городская народная аудитория – любительских труппа (режиссер Г. И. Матковский), игравшая преимущественно для рабочих.

¹⁸ Леонидов (Вольфензон) Леонид Миронович (Мейерович) (1873–1941) – российский советский актер, режиссер, педагог, доктор искусствоведения. Народный артист СССР.

¹⁹ Боровая (Аксенфельд) Эмилия Израилевна (1906–1969) – первая жена С. И.-Я. Борового.

²⁰ Алексеев-Попов Вадим Сергеевич (1912–1982) – доцент кафедры новой и новейшей истории Одесского государственного университета.

²¹ Перефразированная строка из одноименного стихотворения «Была пора, – мы в жизнь вступали...» еврейского русского поэта Надсона Семена Яковлевича (1862–1887).

²² Вследствие этих проверок в жизни С. И.-Я. Борового произошли серьезные изменения. 4 февраля 1953 г. он был уволен из института по эгидой политической кампании по «Борьба с космополитизмом», проводившейся в СССР в 1948–1953 гг.

²³ Исходя из даты подписания к печати почтовой открытки эпистола написана не раньше 1953 г.

²⁴ Исходя из даты подписания к печати почтовой открытки эпистола написана не раньше 25 июля 1953 г.

²⁵ Исходя из даты подписания к печати почтовой открытки эпистола написана не раньше 27 июля 1953 г.

²⁶ В июне 1954 г. С. И.-Я. Боровой был «избран по конкурсу» (не восстановлен в должности) на свое же место в Одесском кредитно-экономическом институте.

²⁷ Исходя из даты изготовления бланка телеграммы эпистола написана не раньше 25 марта 1954 г.

²⁸ Строчка из стихотворения М. Ю. Лермонтова «Тучи».

²⁹ Исходя из содержания текста эпistolы, она написана в конце 1956 г.

³⁰ Исходя из даты подписания к печати почтовой открытки эпистола написана не раньше 3 октября 1957 г.

³¹ Одесса. Очерк истории города-героя. Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. 320 с.

³² Скорее всего, речь идет о статье С. И.-Я. Борового «Об экономических воззрениях Пушкина в начале 1830-х годов» (Пушкин и его время. Л., 1962. Вып. 1. С. 246–264).

³³ Орлов Михаил Федорович (1788–1842) – генерал-майор российской армии, сыгравший заметную роль в военной и дипломатической истории России. Друг А. С. Пушкина, член общества «Арзамас», один из вождей Союза Благоденствия.

³⁴ Очевидно речь идет о книге – Гроссман Л. П. Достоевский. М. : Молодая гвардия, 1962. 543 с. (Жизнь замечательных людей. Серия биографий ; вып. 24 (357)).

³⁵ Дата указана по штемпелю на почтовой открытке.

Список использованных источников и литературы:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 39. – Оп. 5. – Спр. 107-а. – 310 арк.
2. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1224. – 8 арк.
3. ДАОО. – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 713. – 22 арк.
4. ДАОО. – Ф. Р-7400. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 47–62 об.
5. Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ). – Ф. 44. – Оп. 1. – Д. 94. – 1 л.
6. РГАЛИ. – Ф. 117. – Оп. 1. – Д. 53. – 3 л.
7. РГАЛИ. – Ф. 124. – Оп. 1. – Д. 137. – 26 л.
8. РГАЛИ. – Ф. 216. – Оп. 1. – Д. 219. – 2 л.
9. РГАЛИ. – Ф. 341. – Оп. 1. – Д. 68. – 10 л.
10. РГАЛИ. – Ф. 343. – Оп. 4. – Д. 1446. – 3 л.
11. РГАЛИ. – Ф. 444. – Оп. 1. – Д. 270. – 4 л.
12. РГАЛИ. – Ф. 464. – Оп. 1. – Д. 47. – 3 л.
13. РГАЛИ. – Ф. 548. – Оп. 3. – Д. 10. – 4 л.
14. РГАЛИ. – Ф. 2567. – Оп. 1. – Д. 446. – 64 л.
15. Алексеев М. П. Л. П. Гроссман : некролог / М. П. Алексеев // Временник Пушкинской комиссии, 1964. – Л. : Наука. Ленинград. отд-ние, 1967. – С. 64–68.
16. Боровой С. Воспоминания / С. Боровой. – М. ; Иерусалим, 1993. – 384 с.
17. «...Ваша благородная, изящная, светлая личность». Л. П. Гроссман и К. И. Чуковский : из переписки 1909–1963 годов / вступ. ст., публ. и коммент. Е. Литвин // Вопр. лит. – 2008. – № 1. – С. 330–349.
18. Державний архів Одеської області : путівник. – Одеса : Прес-кур'єр, 2012. – Вип. 1 : Фонди особового походження / упоряд. В. Ф. Онопрієнко. – 292 с.
19. Левченко В. В. Одеський гуманітарно-суспільний інститут (1920–1921): до питання спадкоємності традицій університетської освіти // Зап. іст. ф-ту. – Одеса, 2008. – Вип. 19. – С. 207–216.
20. Соколянский М. «Радость многолетнего общения» : письма С. Я. Борового Л. П. Гроссману // Дерибасовская-Ришельевская. – 2003. – № 13. – С. 250–270.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 39, inventory 5 dossier 107-a, 310 p.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1224, 8 p.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-129, inventory 1, dossier 713, 22 p.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-7400, inventory 1, dossier 7, pp. 47–62.
- [5]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 44, inventory 1, dossier 94, 1 p.
- [6]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 117, inventory 1, dossier 53, 3 p.
- [7]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 124, inventory 1, dossier 137, 26 p.
- [8]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 216, inventory 1, dossier 219, 2 p.
- [9]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 341, inventory 1, dossier 68, 10 p.
- [10]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 343, inventory 4, dossier 1446, 3 p.
- [11]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 444, inventory 1, dossier 270, 4 p.
- [12]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 464, inventory 1, dossier 47, 3 p.
- [13]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 548, inventory 3, dossier 10, 4 p.

- [14]. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv literatury i iskusstva [Russian State Archive of Literature and Art]. Fund 2567, inventory 1, dossier 446, 64 p.
- [15]. Alekseev M. P. L. P. Grossman: nekrolog [Necrology of Grossman]. *Vremennik Pushkinskoy komissii, 1964* [Annals of the committee of Pushkin, 1964]. Leningrad, 1967, pp. 64–68.
- [16]. Borovoy S. *Vospominaniya* [Memories]. Moskva, 1993, 384 p.
- [17]. «...Vasha blagorodnaya, izyashchnaya, svetlaya lichnost». L. P. Grossman i K. I. Chukovskiy: iz perepiski 1909–1963 godov [«...Your honorable, graceful, cheerful personality»]. *Voprosy literatury* [Literary questions]. 2008, no 1, pp. 330–349.
- [18]. *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti: putivnyk* [The State archives of Odessa region: guide-book]. Odesa, 2012, vol. 1: Fondy osobovoho pokhodzhennia [Funds of the special origin], 292 p.
- [19]. Levchenko V. V. Odeskyi humanitarno-suspiilnyi instytut (1920–1921): do pytannia spadkoiemnosti tradytsii universytetskoi osvity [Odessa Social and Humanitarian Institute (1920–1921): to the issue of the heredity of longstanding communication]: the letters from S. Ya. Borovoy to L. P. Grossman]. *Zapysky istorichnoho fakultetu* [Papers of Faculty of History]. Odesa, 2008, vol. 19, pp. 207–216.
- [20]. Sokolyanskiy M. «Radost mnogoletnego obshcheniya»: pisma S. Ya. Borovogo L. P. Grossmanu [«Happiness of longstanding communication»: the letters from S. Ya. Borovoy to L. P. Grossman]. *Deribasovskaya-Rishelevskaya* [Deribasovskaya-Rishelevskaya]. 2003, no 13, pp. 250–270.

Поступила 25.03.2019 г.

Левченко В. В.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін

Одеського національного морського університету

вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

orcid.org/0000-0001-6907-7768

**«ДУЖЕ ЗВОРУШИЛИ МЕНЕ ВАШІ ТЕПЛІ РЯДКИ...»:
ЕПІСТОЛІ Л. П. ГРОССМАНА С. І.-Я. БОРОВОМУ**

Представлені в даній публікації епістоли Л. П. Гроссмана до С. І.-Я. Борового охоплюють період 1945–1964 рр., на який припадають їх зріла наукова діяльність, наявність авторитету в наукових колах, провідні позиції у середовищі наукової інтелігенції та поява нових інтелектуальних праць. Незважаючи на незначний обсяг епістолярної спадщини, вона є неоціненним історичним джерелом, яке дає можливість реконструювати різні аспекти біографії та творчості двох вчених. Листування, що виникало в наслідок особистого спілкування науковців, не було інтенсивним та тривалим. З наявних даних листування на сьогодні виявлено 20 епістоли Л. П. Гроссмана – 8 листів, 11 листівок та 1 телеграма. Основні теми послань: події, що відбуваються на ниві професійної діяльності, новини з наукових кіл та деякі аспекти повсякденного життя. Епістоли дозволяють відновити суттєві деталі розвитку історичної науки в СРСР та університетського життя в Одесі в післявоєнний період, представляють безперечний інтерес для вивчення історії радянського культурного процесу 1940-х – 1950-х рр. та стосуються низки питань, зокрема оцінки наукових досягнень С. І.-Я. Борового. В епістолах окремими рядками проходить тема любові Л. П. Гроссмана до рідного міста – Одеси, до якого він висловлює теплі почуття в багатьох посланнях у різних художніх формах. Подано первинний варіант повної назви С. І.-Я. Борового. Уперше в історіографії вказано на

закінчення Л. П. Гроссманом Київського університету, а не Новоросійського університету, про що раніше помилково повідомлялося в публікаціях різних жанрів. Представлені матеріали як складова джерельної бази вивчення історії історичної науки сприяють отриманню всебічної та достовірної інформації про розвиток історіографічного процесу в СРСР у період 1940-х – 1960-х рр. Із змісту текстів листів зрозуміло, що С. І.-Я. Боровий постійно відповідав своєму кореспонденту, не маючи звички затягувати з відповіддю. У статті наведені нові факти щодо деяких епізодів біографій двох учених. Хоча листування тривало з перервами, очевидно, що спілкування було взаємно приємним, з характерними конфіденційними і дружніми відносинами, щирістю та легкістю спілкування. Публікація джерел супроводжується досить повним коментарем змісту епістолий та вводить до наукового обігу цінне історичне джерело з фонду особистого походження С. І.-Я. Борового, що знаходиться на зберіганні в Державному архіві Одеської області.

Ключові слова: Л. П. Гроссман, С. І.-Я. Боровий, вчені-гуманітарії, Одеса, Одеський університет, наукове співтовариство, генерації вчених, історія, історія літератури

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

docent of the Department of Ukrainian studies, historical-legal and linguistic disciplines

Odessa National Maritime University

34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine

tel.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

orcid.org/0000-0001-6907-7768

**«VERY TRUNKED YOUR WARM LINES ME...»: EPISTOLS BY
L.P. GROSSMAN TO S. I.-Y. BOROVY**

Summary

The epistles of the Soviet literary historian, literary critic, writer, doctor of philology, professor L. P. Grossman, presented in this publication to the Soviet Historian S. I.-Y. Borovoy covering the period from 1945 to 1964. This period was significant in connection with their mature scientific activities, the presence of authority in scientific circles, leading positions in the community of scientific intelligentsia and the emergence of new intellectual works. Despite the small amount of epistolary heritage, it is an invaluable historical source, which gives the opportunity to touch different aspects of the biographies and works of two scientists. The correspondence that arose in the course of personal communication was not intensive and long in general. From the available data on correspondence today have revealed 20 epistles of L. P. Grossman – 8 letters, 11 postcards and 1 telegram. The main topics of the messages are: current events in the field of professional activity, news from academia and some aspects of everyday life. Epistles help to restore the essential details of the development of historical science in the USSR and university life in Odessa during the postwar period. They are of indisputable interest for studying the history of the Soviet cultural process of the 1940s – 1950s and deal with a number of issues, in

particular the evaluation of scientific achievements of S. I.-Y. Borovoy. A separate line runs the theme of love of L. P. Grossman to his native city, to which he has expressed the feelings in many epistles in various artistic forms. The article provides new facts regarding some episodes of biographies of two scientists. The primary version of the full name of S. I.-Y. Borovoy and, for the first time in historiography, indicate the graduation by L. P. Grossman of Kiev University, and not of Novorossiysk University, as it was previously mistakenly reported in publications of various genres. These materials as a component of the source-study base for the study of the history of historical science contribute to obtaining more comprehensive and reliable information about the development of the historiographical process in the USSR in the period of the 1940s-1960s. From the text of the letters it is clear that S. I.-Y. Borovoy constantly answered his correspondent, without the habit of lingering with an answer. Although the correspondence lasted intermittently, it was obvious that the communication was mutually pleasant, with characteristic confidential and friendly relations, sincerity, and ease of communication. The publication is accompanied by a fairly complete commentary on the content of the epistles and introduces into the scientific circulation a valuable historical source from the fund of personal origin S. I.-Y. Borovoy stored in the State Archive of the Odessa region.

Keywords: L. P. Grossman, S. I.-Y. Borovoy, humanities scholars, Odessa, Odessa University, scientific community, scientist's generation, history, history of literature.

Иллюстрации

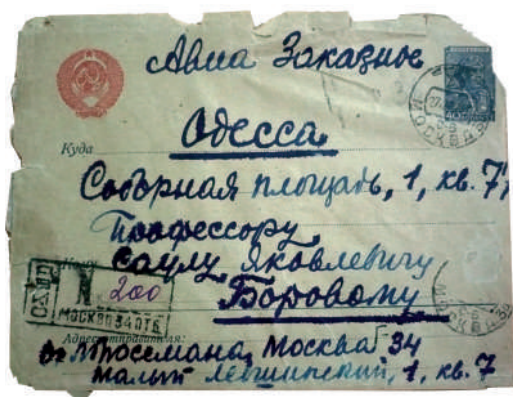

Рис. 1. ГАОО. Ф. Р-7400. Оп. 1. Д. 7. Л. 36.

Рис. 2. Книга Л. П. Гроссмана.
Письма женщин к Пушкину (М., 1928).

Рис. 3. Л. П. Гроссман. 1910 г. ГАОО. Ф.
45. Оп. 5. Д. 3814. Л. 34.

Рис. 4. С. И-Я. Боровой. 1930 г. ГАОО.
Ф. Р-129. Оп. 1. Д. 713. Л. 14.

УДК 930.2:82–94:378.4(477.74–21)''1865/1920''

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1\(21\).165928](https://doi.org/10.18524/2304–1447.2019.1(21).165928)

Самодурова Віра Володимирівна,

головний бібліограф Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

Купріянова Наталя Миколаївна,

зав. сектору інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ЮВІЛЕЙ КНИГИ З ПРОДОВЖЕННЯМ: ДО 20-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ВИХОДУ В СВІТ ВИДАННЯ «НОВОРОССИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ»

Стаття написана з метою вшанування пам'яті відомого одеського історика, професора історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова Ф. О. Самойлова (1947–2015) та віддати данину подяки йому як автору славнозвісної збірки мемуарів, присвячених Новоросійському університету за доби 1865–1920 рр. Пропонується розширити спогади про університет мемуарами, які не ввійшли до збірки з об'єктивних причин, але представлені в додатку до статті в анотованому списку публікацій.

Ключові слова: історія Одеси, Новоросійський університет, мемуари, Ф. О. Самойлов.

У 2019 р. виповнюється 20 років з дня виходу в світ збірки мемуарів, «Новоросійський університет в воспоминаниях современников» (Одеса, 1999) [29], опублікованих відомим одеським істориком, колишнім завідувачем кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, професором Федором Олександровичем Самойловим (1947–2015). У ній уперше були зібрані воєдино спогади, які присвячені Одеському університету за період з середини ХІХ ст. до 1920 р.

За рядками збірки постає її автор-укладач. Ті, хто знав Ф. О. Самойлова за життя, хто знайомий з його роботами, або слухав його лекції та доповіді на конференціях, брав участь разом з ним у наукових засіданнях, просто стикався з ним по роботі, легко уявляють тонку спостережливу людину з безсумнівним даром співчуття. Важлива особливість вченого і людини Ф. О. Самойлова – уважне ставлення не тільки до своїх товаришів, колег, студентів, а й до історії

рідного вишу. Дисциплінованим, працьовитим і відповідальним юнаком він вступив до Одеського університету, закінчив його, і з 1974 р. почав в ньому працювати. Треба відзначити, що історичний факультет у той час відзначався сузір'ям імен видатних вчених [41]. Йому пощастило слухати та спостерігати за роботами П. О. Каришковського, ерудита і знавця архівів А. Д. Бачинського, респектабельного С. Й. Аппатова, досвідченої І. В. Зав'ялової, наполегливого М. Ю. Раковського, Г. М. Шабанової, з її широкими культурними поглядами, вимогливого О. Б. Дьоміна, тонкої та інтелігентної Т. М. Попової, вдумливої О. О. Радзіховської – у всіх без виключення було чому повчитися [4].

Під керівництвом одного з метрів факультету, П. Г. Чухрія, Ф. О. Самойлов підготував кандидатську дисертацію. За словами доктора історичних наук, професора О. Б. Дьоміна, в жовтні 1988 р., після шановного професора М. Є. Раковського, Ф. О. Самойлов обійняв посаду завідувача кафедри, де на нього очікував нелегкий вантаж щодо приведення кафедрального навчального процесу і навчальної документації до нових міністерських вимог. Паралельно з цим, в 1993 р., він почав роботу над докторською дисертацією «Інтелігенція України під час революції 1905–1907 рр.». Потім став завідувачем об'єднаної кафедри історії нового і новітнього часу та професором кафедри. Впродовж декількох років він був керівником досліджень кафедральної наукової теми з глобальних та регіональних питань нової та новітньої історії, при ньому кафедра почала розробку наукової теми «Нова та новітня історія: суспільний та особистісний виміри». Комунікабельний, організований, емоційний – ось перші слова, що приходять на думку, коли мова заходить про Федора Олександровича Самойлова [5, 6]. Переважна більшість його робіт – публікації джерел, навчальні посібники, розділи в колективних працях, статті та повідомлення, – мають краснзнавчу спрямованість [12]. Велика частина з цих робіт присвячені вивченню історії другої половини XIX – початку XX ст. У статтях Ф. О. Самойлов розглядав різноманітні питання, перш за все суспільно-політичне життя Одеси, її науки, освіти і культури. Його історико-краснзнавчі нариси висвітлюють найбільш важливі моменти історії міста, вони базуються на працях попередників, архівних документах, статистичних матеріалах та публікаціях з періодичних видань. На прикладі французьких емігрантів, грецької діаспори він показав роль іноземців в процесі створення навчальних закладів міста на початку XX ст. [34]. Основним у роботах Ф. О. Самойлова було дослідження фактору особистості у суспільному розвитку.

Займаючись історією інтелігенції, він присвятив чимало публікацій історії університету імені І. І. Мечникова, рідному історичному факультету. Мемуаристика, як одна із складових джерелознавства, ще зі студентських часів викликала у Ф. О. Самойлова особливий інтерес і повагу. У своїх власних спогадах він писав: «...особливо цікаво було працювати з історичними джерелами, а серед них – в першу чергу із мемуарами, захоплення якими зберглося у мене до сьогодні» (*тут і далі переклад наш*) [36]. До речі, Ф. О. Самойлов сам інко-

ли дуже вдало виступав у ролі мемуариста, вмів підібрати чуйні слова про своїх вчителів, колег, подати інформацію щодо читання окремих курсів або лекцій на факультеті [35, 36, 37]. У згадці про першу зустріч з А. Д. Бачинським Ф. О. Самойлов писав таке: «...відчиняються двері і в аудиторію входить ще досить молодий викладач. Перше враження, звичайно візуальне: довгі козацькі вуса, які, мабуть трошки додавали віку, рухливість, але не метушливість. упевненість. як у людини, що перебуває у звичній для себе обстановці. В той же час, ми побачили людину з усміхненими, навіть, веселими очима, доброзичливим поглядом. Ми заспокоїлись. Анатолій Діомидович викладав нам «Історію України», але першу лекцію він присвятив історії нашого університету. Притому, як я це міг оцінити значно пізніше, наводились маловідомі, навіть курйозні факти з життя *alma-mater*, без яких не може бути справжньої, не парадної, а відносно повної, олюдненої історії жодного колективу» [39, с. 135].

Краєзнавчій роботі Ф. О. Самойлов віддав практично всі свої роки. 12 лютого 2015 р. він пішов з життя, але для всіх, хто його знав, він залишиться професіоналом-викладачем, істориком, краєзнавцем, джерелознавцем. У спадок наступним поколінням він залишив неперевершену роботу про Новоросійський університет в спогадах його сучасників. Об'єктом уваги автора в ній стали різні аспекти життя Новоросійського університету, діяльність його викладачів, науковців, співробітників, видатних випускників. Читаючи зібрані мемуари, бачиш живі картини та особисті історії безлічі людей в послідовній низці різних часових пластів, поринаєш в повсякденне життя університету.

У збірці є мемуари, які висвітлюють епоху в цілому, де університетській темі присвячені лише окремі фрагменти. Зустрічаються спогади, які описують окремі події. Переважна ж більшість текстів характеризує персоналії. Вони складають 80% спогадів. Героями оповідань стали автори всесвітньо відомих теорій, засновники наукових течій, творці наукових шкіл і першовідкривачі нових наукових явищ. Серед них, перш за все, – видатний зоолог, фундатор ембріології, професор І. І. Мечников, який став лауреатом однієї з найбільш престижних у світі премій, Нобелівської премії. До книги також включені спогади про інших вчених, що збагатили науку працями першорядного наукового значення: про фізіолога І. М. Сеченова, зоолога О. О. Ковалевського, філолога В. І. Григоровича, історика Ф. К. Бруна та ін. Велику групу розповідей склали тексти про наукових діячів, які стояли біля витоків нових підходів і рішень, про авторів конструктивних напрямків у самих різних науках. Всі вони не тільки прославили університет за життя, але є авторами наукових ідей, перевірених часом, живих та плідних і нині. Стимулом до написання таких мемуарів було прагнення авторів поділитися своїми враженнями про видатних викладачів або студентів. Причому, авторами могли бути самі викладачі і колишні студенти університету, знайомі і, навіть, родичі.

Як відомо, Новоросійський університет був заснований в 1865 р. на базі Рішельєвського ліцею, тому в останній чверті XIX ст. він був одним із наймолод-

ших університетів Російської імперії. Йому поступалися лише Варшавський (1869) і Томський (1888) університети. Як будь-який молодий університет, він відчував потребу в кадрах, втім, ця проблема була спільною для всіх університетів того часу. Навіть старі вищі заклади мали незаміщені кафедри, тому не дивно, що в Одесі його спіткали такі ж труднощі. У новостворений навчальний заклад, як птахи на південь, зліталися молоді обдарування з усієї країни. Протягом лише перших 25 років свого існування університет мав 145 викладачів, тобто ординарних і екстраординарних професорів, доцентів, приват-доцентів, сторонніх викладачів і лекторів [25, с. 162]. Маємо деякі уточнення, зроблені авторами монографії, написаної до 150-річного ювілею. Ознайомлення зі значним комплексом різноманітних джерел дозволило їм визначити кількість викладачів впродовж всієї історії Новоросійського університету – 534 особи, 350 осіб – у 1890–1920 рр. Також з 1865 по 1920 р. тут навчалися приблизно 25 тис. студентів та вільних слухачів [30, с. 69]. Цей привід дав у подальшому значну кількість мемуаристики, перший прошарок якої дуже вдало зібрав та осмислив Ф. О. Самойлов. На той час у вітчизняній історичній науці вже відбувався ряд позитивних змін, при яких науковці звернулися до вивчення історії повсякденності, включення до історичних досліджень гендерних понять, підвищили інтерес до особистості, до суб'єкта історичної дії. В умовах зростання інтересу до мемуарної літератури і з'явився збірник поглядів сучасників на події в університеті, очевидцями яких вони були. Ф. О. Самойлов показав вміння вибрати із сонму вражень фрагменти, які показують не тільки умови існування молодих вчених, що вступають у науку, не тільки життя провідних дослідників, але донести до нас сам процес розвитку науки, намалювати портрет університету крізь призму спогадів. Він зібрав мемуари, в яких йдеться не про титульні портрети. Задача була іншою – показати героїв цих мемуарів живими, цікавими людьми.

У деяких зауваженнях до збірника можна прочитати, що не всі спогади були враховані упорядником цього видання. Відомо, що збираючи матеріал до своєї книги, автор звертався до різноманітних джерел, де можна було б почерпнути про них інформацію, багато і плідно співпрацював з бібліографами Наукової бібліотеки ОНУ. Саме тут йому нагадали про фундаментальний бібліографічний покажчик «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях» [8]. Видання є підсумком багаторічної роботи великого колективу провідних вітчизняних джерелознавців і бібліографів головних бібліотек того часу та являє собою найбільше зібрання анотованої мемуарної літератури в історії країни. Провідну роль у створенні цього видання відіграв великий вітчизняний вчений-історик П. А. Зайончковський, під редакцією і контролем якого розроблявся і виходив вказаний багатотомник. Окрім мемуарів, розміщених у покажчику П. А. Зайончовського, Ф. О. Самойловим було додатково виявлені ще й інші матеріали. Якщо уважно прочитати його передмову до збірника, то стане зрозумілим, що кількість публікацій про Новоросійський університет, відомих

на той час укладачеві, сягав 70 примірників. Далі Ф. О. Самойлов пише: *«Звичайно, цю цифру можна вважати неостаточною, оскільки важко врахувати буквально всі враження, судження, зауваження щодо університету. В даний збірник включені, на наш погляд, найбільш цікаві...»* [29, с. 5]. Тобто автор навмисне включив у збірник «Новороссийский университет в воспоминаниях современников» спогади вибірково і цей вибір носить суб'єктивний характер. Але це його право.

Будучи великим за складом і різноманітним за родом занять персон, цей мемуарний комплекс займає гідне місце в ряду джерел особового походження. Його складові не позбавлені суб'єктивності в оцінці історичних фактів, та це не заважає у відображенні подій певного часу. Коли ж мемуари використовуються у комплексі з іншими видами джерел їх цінність зростає [10]. Маючи не строго наукову, а літературну форму, мемуари зберігають дуже важливі риси, які дозволяють створити більш об'ємний портрет університету. Дослідники знають, що з роками інтерес до особистого життя і ментальності професури та студентства не втихає. Для істориків науки важливо все, навіть маленькі штрихи та деталі, які проливають світло на діяльність вишу. У нашому випадку, поза зором укладача залишився цілий ряд спогадів персоналій негуманітарного профілю. Тепер важко визначити, чи зроблено це навмисно, тобто такі спогади Ф. О. Самойлов вважав не дуже цікавими, чи з тієї причини, що будучи сам істориком, мало ними займався, а може вони йому були просто невідомими. Із 51 надрукованого у збірнику фрагменту мемуарів 18 належать природознавцям, а от медици та юристи майже не представлені. Ось як сам укладач характеризує дану ситуацію: *«...природним було бажання через спогади про пройдений шлях передати своїм близьким нащадкам, молоді взагалі, крихти придбаного життєвого досвіду, повчальних уроків, покликаних допомогти в утвердженні високих ідеалів, подоланні перешкод і поневірянь. Серед цієї групи мемуаристів переважали гуманітарії, майже виключно історики і філологи (близько 65% спогадів). Ймовірно, вирішальним чином тут позначалися їх професійні навички, схильність до письменництва»* [29, с. 7]. На жаль, через цей прикрий факт, до збірника спогадів не увійшли мемуари, автори яких за розповідні здібності можна вважати письменниками. Наприклад, не абиякий письменницький дар можна визнати у зоолога О. О. Браунера [2], ботаніка Б. М. Комарова [21], кліматолога О. В. Клосовського [15, 16, 17, 18, 19, 20] та ін.

Збірник Ф. О. Самойлова був підготовлений, коли ще тільки розпочиналась ера комп'ютеризації і багато текстів були недоступними, в тому числі й ті, що друкувалися за межами країни, в емігрантському середовищі. Багато спогадів залишаються ще й досі в рукописному стані в різноманітних архівах. Вони по trochu оприлюднюються, але це досить тривалий процес. Всі вони більш-менш розпорошені і не надають цілісної картини про внутрішнє життя університету. Коли ж їх зібрати до купи, то будуть мати такий же ефект, який ми відчуваємо від книги Ф. О. Самойлова. В наш час, коли країна самовизначається та

шукає нові форми організації вищої освіти, спогади її професорів, студентів і т. п. набувають актуальності, тому що в них міститься опис досвіду дореволюційного університету. Не маючи змоги видати повне зібрання мемуарів, ми пропонуємо дослідникам хоча б частково анотований список мемуарної літератури про Одеський національний університет імені І. І. Мечникова за доби 1865–1920 рр., який доповнює вшановану нами збірку [28].

Список використаних джерел та літератури

1. Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях : зб. ст. / відп. ред. Ф. О. Самойлов. – Одеса : ОДУ, 1995. – 124 с.
2. Браунер А. А. Воспоминания бывшего студента естественного отделения физико-математического факультета Новороссийского (ныне Одесского) университета 1876–1881 гг. / А. А. Браунер // Памяти проф. А. А. Браунера (1857–1941) : сб. воспоминаний и науч. тр. – Одесса, 1997. – С. 13–26.
3. Галиуллина Д. М. Проблема изучения мемуаров в отечественной исторической мысли / Д. М. Галиуллина // Уч. зап. Казан. гос. ун-та. Серия: Гуманитар. науки. – 2006. – Т. 148, кн. 4. – С. 36–47.
4. Горнов С. Ю. Анна Михайловна Шабанова / С. Ю. Горнов // А. М. Шабанова (1933–2006) : к 80-летию со дня рождения : сб. памяти : биограф. материалы и ст. – Одеса, 2012. – С. 53–54.
5. Дьомін О. Б. Пам'яті Федора Олександровича Самойлова / О. Б. Дьомін // Зап. іст. ф-ту. – 2015. – Вип. 26. – С. 354–356.
6. Дьомін О. Б. Професору Федору Олександровичу Самойлову – 65 років / О. Б. Дьомін // Зап. іст. ф-ту. – 2013. – Вип. 24. – С. 197–199.
7. Императорский Томский университет в воспоминаниях современников / сост.: С. Ф. Фоминых, С. А. Некрылов, М. В. Грибовский [и др.] ; отв. ред. С. Ф. Фоминых. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2014. – 508 с. – Сведения доступны также по Интернету: <https://bit.ly/2Zsb2C7> (дата обращения: 23.04.2019).
8. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях : аннот. указ. книг и публ. в журн. : в 13 т. / под. ред. П. А. Зайончковского. – М. : Книга ; Кн. палата, 1976–1989. – Т. 1–13.
9. Источниковедение : теория, история, метод, источники российской истории : учеб. пособие / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2004. – 701 с.
10. Ищенко О. В. Отечественные мемуары второй половины XVIII–XIX в. как исторический источник / О. В. Ищенко, А. В. Неверов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение : вопр. теории и практики. – Тамбов, 2016. – № 6. ч. 1. – С. 81–85.
11. Іващенко В. І. Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. І. Іващенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
12. Историчний факультет [ОНУ ім. І. І. Мечникова], 2005–2010 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Лад, 2010. – 29 с.
13. Казьмирчук М. Київський державний університет у спогадах викладачів та студентів (1930–1960 рр.) // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Історія. – 2014. – № 1. – С. 23–27.
14. Калакура Я. С. Историчне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко [та ін.]. – Київ : Либідь, 2003. – 488 с.
15. Клоссовский А. В. Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в Императорском Новороссийском университете 1881–1907 гг. / А. В. Клоссовский // Последняя страница журнала «Метеорологическое обозрение» («Тр. метеоролог. сети юго-запада России», 1887–1908) и «Летописи Магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета» (1894–1908), основанных А. Клоссовским. – Одесса : Эконом. тип., 1908. – С. 1–28.
16. Клоссовский А. В. Кафедра географии и ее представители в русском университете. Ч. 1 : Новороссийский университет : [история замещения одной кафедры] / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1905. – 22 с.
17. Клоссовский А. В. Краткое описание метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета в Одессе / А. В. Клоссовский. – Одесса : Кирхнер, 1895. – 27 с.
18. Клоссовский А. В. Метеорологическая обсерватория Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Эконом. тип., 1893. – 14 с.
19. Клоссовский А. В. Сорокалетие служения науке и родине / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 20 с.
20. Клоссовский А. В. И. Л. Яворский и кафедра географии / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 16 с.

21. Комаров Б. М. Мої університети / Б. М. Комаров // Дом князя Гагарина : сб. наук. ст. и публ. – Одесса, 2007. – Вып. 4. – С. 73–107.
22. Красько О. Типологія спогадів про Харківський університет 1920–1930-х рр. / О. Красько // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2013. – Вип. 16. – С. 226–235.
23. Курносов А. А. Приемы внутренней критики мемуаров / А. А. Курносов // Источниковедение : теорет. и метод. проблемы. – М., 1969. – С. 478–505.
24. Ленинградский университет в воспоминаниях современников / под. ред. В. В. Мавродина. – Л., 1963. – Т. 1 : Петербургский университет 1819–1895 гг. – 307 с.
25. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета : ист. зап. Акад. списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Эконом. тип., 1890. – XV, [1], 734, [2], XC с.
26. Московский университет в воспоминаниях современников (1755–1917) / сост. Ю. Н. Емельянов. – М. : Современник, 1989. – 735 с.
27. Музичко О. Мемуари представників російської еміграції 1920–1930-х рр. як джереловивчення історії Одеського Новоросійського університету / О. Музичко // Південний Захід. Одесика : іст.-красзнав. наук. альм. – 2008. – Вип. 5. – С. 102–120.
28. Новікова Л. В. До питання про джерельний потенціал мемуаристики для вивчення історії Одеського державного університету в другій половині XX ст. / Л. В. Новікова // Ювіл. зб. наук. пр., присвяч. 150-річчю Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2015. – С. 39–58.
29. Новороссийский университет в воспоминаниях современников : сборник воспоминаний / авт.-сост. Ф. А. Самойлов. – Одесса : Астропринт, 1999. – 295 с.
30. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова : історія та сучасність (1865–2015) / гол. ред. І. М. Коваль ; авт. вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарський : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2015. – 963 с.
31. Пушкирев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории / Л. Н. Пушкирев. – М. : Наука, 1975. – 281 с.
32. Румянцева М. Ф. Для чего люди пишут мемуары? / М. Ф. Румянцева // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С. 141–155.
33. Самойлов Ф. А. Воспоминания современников как источник по истории Новороссийского университета / Ф. А. Самойлов // Зап. іст. ф-ту. – 1995. – Вип. 1. – С. 189–204.
34. Самойлов Ф. А. Из истории греческой диаспоры Одессы (конец XIX – начало XX в.) / Ф. А. Самойлов // Ист. память : ист.-краевед. ежегодник. – 2003. – Вип. 5. – С. 73–77.
35. Самойлов Ф. А. Профессор М. Е. Раковский / Ф. А. Самойлов // Зап. іст. ф-ту. – 2001. – Вип. 11. – С. 3–11.
36. Самойлов Ф. О. Незабутні студентські роки / Ф. О. Самойлов // Истфак, каким мы его помним : воспоминания выпускников ист. фак. ОНУ им. И. И. Мечникова. – Одесса, 2015. – С. 248–266.
37. Самойлов Ф. А. О ветеранах-учителях и коллегах / Ф. А. Самойлов // Времена и годы : воспоминания ветеранов войны и труда. – Одесса, 1998. – Вип. 1. – С. 78–82.
38. Самойлов Ф. О. Пам'яті Анатолія Корнійовича Лозовського / Ф. О. Самойлов, О. Б. Дьомін // Зап. іст. ф-ту. – 2008. – Вип. 19. – С. 469–471.
39. Самойлов Ф. О. Про вчителя, колегу, друга / Ф. О. Самойлов // А. Д. Бачинський : до 75-річчя з дня народження : біогр. матеріали. – Одеса, 2008. – С. 135–141.
40. Самойлов Ф. О. Професору Д. П. Урсу – 70 років / Ф. О. Самойлов // Зап. іст. ф-ту. – 2006. – Вип. 17. – С. 7–14.
41. Студенников И. В. Памяти Анны Михайловны Шабановой / И. В. Студенников // А. М. Шабанова (1933–2006) : к 80-летию со дня рождения : сб. памяти : биогр. материалы и ст. – Одесса, 2012. – С. 55–57.
42. Тартаковский А. Г. Мемуаристика как феномен культуры / А. Г. Тартаковский // Вопр. лит. – 1999. – № 1–2. – С. 35–55.
43. Харківський університет (1917–1941 рр.) у спогадах його викладачів та вихованців / уклад.: В. Ю. Іващенко [та ін.] ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків : ХНУ, 2016. – 431 с.

References

- [1]. Akademik Mykhailo Yelyseiovych Slabchenko: naukova spadshchyna i zhyttievyi shliakh [The member of the academy Mykhailo Yelyseiovych Slabchenko: scientific heritage and path of life]. Odessa, 1995, 124 p.
- [2]. Brauner A. A. Vospominaniya byvshego studenta estestvennogo otdeleniya fiziko-matematicheskogo fakulteta Novorossiyskogo (nyne Odesskogo) universiteta 1876–1881 gg. [Memories of the former student of the nature

- studies department of the physical and mathematical faculty of Novoro]. *Pamyati professora A. A. Braunera (1857–1941) [To the memory of professor A. A. Brauner (1857–1941)]*. Odessa, 1997, pp. 13–26.
- [3]. Galiullina D. M. Problema izucheniya memuarov v otechestvennoy istoricheskoy mysli [The issue of the studying of the memoirs in the native historical thought]. *Uchenye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki [Scientific notes of Kazan State University. Human sciences]*. 2006, t. 148, book 4, pp. 36–47.
 - [4]. Gornov S. Yu. Anna Mikhaylovna Shabanova [Anna Mikhaylovna Shabanova]. *A. M. Shabanova (1933–2006): k 80-letiyu so dnya rozhdeniya [A. M. Shabanova (1933–2006): to the 80th anniversary]*. Odesa, 2012, pp. 53–54.
 - [5]. Domin O. B. Pamiati Fedora Oleksandrovycha Samoilo [To the memory of Fedir Oleksandrovych Samoilo]. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Papers of Faculty of History]*. 2015, vol. 26, pp. 354–356.
 - [6]. Domin O. B. Profesoru Fediru Oleksandrovychu Samoilovu – 65 rokiv [65th anniversary of professor Fedir Oleksandrovych Samoilo]. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Papers of Faculty of History]*. 2013, vol. 24, pp. 197–199.
 - [7]. *Imperatorskiy Tomskiy universitet v vospominaniyakh sovremennikov [Imperial Tomsk University in the memories of contemporaries]*. Tomsk, 2014, 508 p. Available at: <https://bit.ly/2Zsb2C7>.
 - [8]. *Istoriya dorevolutsionnoy Rossii v dnevnikakh i vospominaniyakh [History of pre-revolutionary Russia in the diaries and memories]*. Moskva, 1976–1989, t. 1–13.
 - [9]. Danilevskiy I. N., Kabanov V. V., Medushevskaya O. M., Rumyantseva M. F. *Istochnikovedenie: teoriya, istoriya, metod, istochniki rossiyskoy istorii [Source studies: theory, history, method, sources of Russian history]*. Moskva, 2004, 701 p.
 - [10]. Ishchenko O. V., Neverov A. V. Otechestvennye memuary vtoroy poloviny XVIII–XIX v. kak istoricheskiy istochnik [Native memoirs the second half of the XVIII–XIX centuries as a historical source]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie: voprosy teorii i praktiki [Historical, philosophical, political and juridical sciences, cultural science and study of art]*. Tambov, 2016, no 6. part. 1, pp. 81–85.
 - [11]. Ivashchenko V. I. *Memuary profesoriv ta studentiv z istorii Kharkivskoho universytetu XIX – pochatku XX st. [Memoirs of professors and students from the history of Kharkiv University in the IX – the beginning of XX centuries]*. Dnipropetrovsk, 2004, 20 p.
 - [12]. *Istorychnyi fakultet Odeskiy natsionalnyi universitet imeni I. I. Mechnikova 2005–2010 rr. [Faculty of history of Odesa I. I. Mechnikov National University 2005–2010]*. Odesa, 2010, 29 p.
 - [13]. Kazmyrchuk M. Kyivskiy derzhavnyi universitet u spohadakh vykladachiv ta studentiv (1930–1960 rr.) [Kyiv state university in the memories of the lecturers and students (1930–1960)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriia [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History]*. 2014, no 1, pp. 23–27.
 - [14]. Kalakura Ya. S., Voitsekhivska I. N., Pavlenko S. F. *Istorychne dzhereloznavstvo [Historical source studies]*. Kyiv, 2003, 488 p.
 - [15]. Klossovskiy A. V. Dvadsat sem let pedagogicheskoy i uchenoy deyatelnosti v Imperatorskom Novorossiyskom universitete 1881–1907 gg. [27 years of the pedagogical and scientific activity at the Imperial Novorossiya University in 1881–1907]. *Poslednyaya stranitsa zhurnalov «Meteorologicheskoe obozrenie» («Trudy meteorologicheskoy seti yugo-zapada Rossii», 1887–1908) i «Letopisi Magnitno-meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta» (1894–1908), osnovannykh A. Klossovskim [The last page of journals «Meteorological overview» («Proceedings of the meteorological network in the south-east of Russia», 1887–1908) i «Chronicles of the Magnetic-meteorological observatory of Novorossiya University» (1894–1908), osnovannykh A. Klossovskim]*. Odesa, 1908, pp. 1–28.
 - [16]. Klossovskiy A. V. *Kafedra geografii i ee predstaviteli v russkom universitete [Department of geography and its representatives at Russian university]*. Odesa, 1905, part 1: Novorossiyskiy universitet [Novorossiya University], 22 p.
 - [17]. Klossovskiy A. V. *Kratkoe opisanie meteorologicheskoy observatorii Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta v Odesse [Brief summary of the meteorological observatory of Novorossiya University]*. Odesa, 1895, 27 p.
 - [18]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskaya observatoriya Novorossiyskogo universiteta [Meteorological observatory of Novorossiya University]*. Odesa, 1893, 14 p.
 - [19]. Klossovskiy A. V. *Sorokaletie sluzheniya nauke i rodine [40th anniversary of the serving to the science and country]*. Odesa, 1908, 20 p.
 - [20]. Klossovskiy A. V. I. L. *Yavorskiy i kafedra geografii [I. L. Yavorskiy and the department of geography]*. Odesa, 1908, 16 p.
 - [21]. Komarov B. M. *Moi universytety [My universities]. Dom knyazya Gagarina [The house of knyaz Gagarin]*. Odesa, 2007, vol. 4, pp. 73–107.

- [22]. Krasko O. Typolohiia spohadiv pro Kharkivskiy universytet 1920–1930-kh rr. [Typology of the memories about Kharkiv University in 1920s–1930s]. *Aktualni problemy vitchyznanoi ta vsesvitnoi istorii [Contemporary issues of the national and world history]*. 2013, vol. 16, pp. 226–235.
- [23]. Kurnosov A. A. Priemy vnutrenney kritiki memuarov [Methods of the internal critics of the memoirs]. *Istochnikovedenie: teoreticheskie i metodologicheskie problemy [Source studies: theoretical and metodological issues]*. Moskva, 1969, pp. 478–505.
- [24]. *Leningradskiy universitet v vospominaniyakh sovremennikov [Leningrad State University in the memories of contemporaries]*. Leningrad, 1963, t. 1: Peterburgskiy universitet 1819–1895 gg. [Saint-Petersburg University in 1819–1895]. 307 p.
- [25]. Markevich A. I. Dvadsatipyatiletie Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta [20th anniversary of Imperial Moscow University]. Odessa, 1890, XV, [1], 734, [2], XC p.
- [26]. *Moskovskiy universitet v vospominaniyakh sovremennikov (1755–1917) [Moscow University in the memories of contemporaries (1755–1917)]*. Moskva, 1989, 735 p.
- [27]. Muzychko O. Memuary predstavnykiv rosiiskoi emihratsii 1920–1930-kh rr. yak dzherelo vyvchennia istorii Odeskoho Novorosiiskoho universytetu [Memoirs of the representatives of Russian emigration in 1920s–1930s as a source of the study of the history of Odessa Novorossiya University]. *Pivdenniy Zakhid. Odesyka [Southwest. Odessa Studies]*. 2008, vol. 5, pp. 102–120.
- [28]. Novikova L. V. Do pytannia pro dzherelnyi potentsial memuarystyky dlia vyvchennia istorii Odeskoho derzhavnoho universytetu v druhii polovyni XX st. [To the question about source potential of the memoiristics for the study of history of Odessa state university in the second half of 20th century]. *Yuvileina zbirka naukovykh prats, prysviachenykh 150-richchiu Odeskomu natsionalnomu universytetu imeni I. I. Mechnikova [Jubilee collection of academic papers dedicated to 150th anniversary of Odessa I. I. Mechnikov University]*. Odesa, 2015, pp.39–58.
- [29]. *Novorossiyskiy universitet v vospominaniyakh sovremennikov [Novorossiya University in the memories of contemporaries]*. Odessa, 1999, 295 p.
- [30]. *Odeskiy natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnikova: istoriia ta suchasnist (1865–2015) [Odessa I. I. Mechnikov University: history and contemporaneity (1865–2015)]*. Odesa, 2015, 963 p.
- [31]. Pushkarev L. N. Klassifikatsiya russkikh pismennykh istochnikov po otechestvennoy istorii [Classification of the Russian written sources for the national history]. Moskva, 1975, 281 p.
- [32]. Rumyantseva M. F. Dlya chego lyudi pishut memuary? [For what do people write memoirs?]. *Mir psikhologii [World of psychology]*. 1998, no 1, pp.141–155.
- [33]. Samoylov F. A. Vospominaniya sovremennikov kak istochnik po istorii Novorossiyskogo universiteta [Memories of contemporaries as a source of the history of Novorossiya University]. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Papers of Faculty of History]*. 1995, vol. 1, pp.189–204.
- [34]. Samoylov F. A. Iz istorii grecheskoy diaspyry Odessy (konets XIX – nachalo XX v.) [From the history of the Greek diaspora in Odessa]. *Istoricheskaya pamyat [Historical memory]*. 2003, vol. 5, pp. 73–77.
- [35]. Samoilov, F. A. Professor M. E. Rakovskiy [Professor M. E. Rakovskiy]. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Papers of Faculty of History]*. 2001, vol. 11, pp. 3–11.
- [36]. Samoylov F. O. Nezabutni studentski roki [Unforgettable students' years]. *Istfak, kakim my ego pomnim [Faculty of history as we remember it]*. Odessa, 2015, pp. 248–266.
- [37]. Samoylov F. A. O veteranakh-uchitelyakh i kollegakh [About veterans-teachers and colleges]. *Vremena i gody [Periods and years]*. Odessa, 1998, vol. 1, pp. 78–82.
- [38]. Samoilov F. O., Domin O. B. Pamiati Anatoliia Korniiiovycha Lozovskoho [To the memory of Anatolii Korniiiovych Lozovskiy]. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Papers of Faculty of History]*. 2008, vol.19, pp. 469–471.
- [39]. Samoilov F. O. Pro vchytelia, kolehu, druha [About the teacher, college, friend]. *A. D. Bachynskiy: do 75-richchia z dnia narodzhennia [A. D. Bachynskiy: to the 75th anniversary]*. Odesa, 2008, pp. 135–141.
- [40]. Samoilov F. O. Profesoru D. P. Ursu – 70 rokiv [70th anniversary of professor D. P. Ursu]. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Papers of Faculty of History]*. 2006, vol. 17, pp. 7–14.
- [41]. Studennikov I. V. Pamyati Anny Mikhaylovny Shabanovoy [To the memory of Anna Mykholaivna Shabanova]. *A. M. Shabanova (1933–2006): k 80-letiyu so dnya rozhdeniya [A. M. Shabanova (1933–2006): to the 80th anniversary]*. Odessa, 2012, pp. 55–57.
- [42]. Tartakovskiy A. G. Memuaristika kak fenomen kultury [Memoiristics as a phenomenon of the culture]. *Voprosy literatury [Literary issues]*. 1999, no 1–2, pp. 35–55.
- [43]. *Kharkivskiy universytet (1917–1941 rr.) u spohadakh yoho vykladachiv ta vykhovantsiv [Kharkiv University (1917–1941) in the memories of its lecturers and graduates]*. Kharkiv, 2016, 431 p.

Надійшла 10.04.2019 р.

ДОДАТКИ

Спогади про Новоросійський університет у публікаціях¹

Ковалевский В. О. Заметка о моем магистерском экзамене д-ра геологии Иенского университета Владимира Ковалевского / В. О. Ковалевский. – Киев : Унив. тип., 1874. – 40 с.

Володимир Онуфрійович Ковалевський (1842–1883) – геолог, палеонтолог, засновник еволюційної палеонтології, доктор філософії, брат видатного вітчизняного зоолога, академіка О. О. Ковалевського, чоловік видатної жінки-математика Софії Ковалевської. Вже в той час він користувався широкою популярністю серед науковців за низку робіт у галузі палеонтології копитних. Основним опонентом на магістерському іспиті, який відбувся в Новоросійському університеті в лютому 1873 р., був професор геології І. Ф. Синцов. В. О. Ковалевський не склав іспит через особисту помсту проф. І. Ф. Синцова. Брошура являє собою виклад конфлікту В. О. Ковалевського і І. Ф. Синцова, який описаний на перших 27 сторінках. На 28–30 сторінках розміщені тексти заяв професорів К. Ціттеля і Е. Зюсса, а на сторінках 31–40 – письмова відповідь В. О. Ковалевського на іспиті.

Синцов И. Ф. Несколько слов по поводу брошюрки доктора Иенского университета г. Владимира Ковалевского «Заметка о моем магистерском экзамене» / И. Ф. Синцов. – Одесса : тип. Ульриха и Шульца, 1874. – 13 с.

Іван Федорович Синцов (1845–1914) – геолог, праці якого присвячені стратиграфії та палеонтології мезозойських і кайнозойських відкладів Південної України, Молдови й Поволжя. У 1871–1900 рр. був професором Новоросійського університету. Більш об'єктивну картину захисту магістерської дисертації В. О. Ковалевським можна дізнатися із «Протоколів засідань ради Новоросійського університету» за 1873 та 1874 рр. (*Зап. Императ. Новорос. ун-та. 1874. Т. 13*).

Кочубинский А. А. Памяти товарищей : из унив. летописи / А. А. Кочубинский. – Одесса : тип. Ульриха, 1879. – 8 с.

Кочубинский А. А. Памяти сослуживцев 1876–1901 гг. : речи у гроба и посмертные поминки / А. А. Кочубинский. – Одесса : Эконом. тип., 1901. – 36 с.

Кочубинский А. А. Памяти сослуживцев 1903–1905 гг. : речи у гроба / А. А. Кочубинский. – Одесса, 1904. – 7 с.

Відомий славіст, дослідник слов'янської давнини, мов та діалектів, культури та етнографії слов'ян Олександр Олександрович Кочубинський (1845–1907)

¹ Анотований список публікацій подається в хронології їх друкування

закінчив Московський університет, з 1871 р. став викладати в Новоросійському університеті. Залишив збірник надгробних промов, які у свій час були опубліковані в газетах «Одесский вестник» и «Новороссийский телеграф». В останню путь йому довелося проводити багатьох своїх колег, серед яких: В. І. Григорович, М. П. Смирнов, О. М. Кудрявцев, М. К. Павловський, В. М. Юргевич, Л. Ф. Воєводський, М. І. Малінін та ін. У промовах він дає лише позитивні оцінки, а значить односторонні характеристики померлих, що представляють інтерес для вивчення і розуміння життя професури того часу та деяких періодів університетської історії.

Клоссовский А. В. Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в Императорском Новороссийском университете 1881–1907 гг. / А. В. Клоссовский // Последняя страница журнала «Метеорологическое обозрение» («Тр. метеоролог. сети юго-запада России», 1887–1908) и «Летописи Магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета» (1894–1908), основанных А. Клоссовским. – Одесса : Эконом. тип., 1908. – С. 1–28.

Клоссовский А. В. Сорокалетие служения науке и родине / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 20 с.

Олександр Вікентійович Клосовський (1846–1917) – фізик, кліматолог. Доктор фізичної географії (1884), член-кореспондент Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук (1910). Перший український і російський метеоролог-геофізик. Ініціатор застосування математичних та експериментальних методів у метеорології. Закінчив Київський університет св. Володимира (1868). Був приват-доцентом Київського та Петербурзького університетів. Перейшов на службу в Новоросійський університет, ставши доцентом кафедри фізичної географії, потім професором Новоросійського університету (1881–1907). Автор фундаментальних праць з погодного режиму, температури і солоності вод Чорного моря. Створив одну із перших в Росії метеорологічних шкіл. Організував найгустішу в країні метеорологічну мережу, яка налічувала більше ніж 1700 спостережних станцій. Під його керівництвом побудована нова метеорологічна обсерваторія Новоросійського університету на Малому Фонтані, поблизу Одеси, з багатьма самописними інструментами (1894). За наукові досягнення отримав золоту медаль від Імператорського Російського географічного товариства та золоту медаль від Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук (1893).

Клоссовский А. В. Метеорологическая обсерватория Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Эконом. тип., 1893. – 14 с.

Клоссовский А. В. Краткое описание метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета в Одессе / А. В. Клоссовский. – Одесса : Кирхнер, 1895. – 27 с.

У 1889 р. О. В. Клосовський звернувся з клопотанням про організацію при Новоросійському університеті магнітно-метеорологічної обсерваторії, як установи необхідної для практичних занять студентів математичного та природничого відділень взагалі і географів-фахівців зокрема. Клопотання було задоволене. Про створення, будівництво та організацію цієї обсерваторії О. В. Клосовський докладно розповів у публікаціях 1893 і 1895 років, які присвячені такій визначній події для всього регіону. Нова будівля обсерваторії була побудована «... в університетському ботанічному саду, на Малому Фонтані, на відстані близько трьох верст від межі міста ...» (Клосовский А. В. Метеорологическая обсерватория ... Одесса 1893. С. 3). У відкритті нової обсерваторії він бачив не тільки можливість подальшого розвитку науки в Одесі, але й платформу для вирішення різних практичних питань.

Клосовский А. В. Кафедра географии и ее представители в русском университете. Ч. 1 : Новороссийский университет : [история замещения одной кафедры] / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1905. – 22 с.

Клосовский А. В. И. Л. Яворский и кафедра географии / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 16 с.

Особливий інтерес для вивчення певного періоду життя Новоросійського університету становлять спогади О. В. Клосовського про кафедру географії природничого відділення фізико-математичного факультету. У центрі уваги – перший завідувач вищезгаданої кафедри, географ, етнограф, антрополог, мандрівник та дослідник Середньої Азії Іван Лаврович Яворський (1853–1920). У 1876 р. закінчив медичний факультет Казанського університету, до 1879 р. був лейб-медиком і фактичним агентом впливу Російської імперії в Афганістані при дворі еміра Шир-Алі хана. Після вбивства останнього, він з великими труднощами через Бухару зміг вибратися в Росію, викладав на кафедрі географії Новоросійського університету, а в 1894 р. вирушив у наукову експедицію в Бухару. У своїх роботах О. В. Клосовський, розмірковуючи про значення географічної науки для Росії та виступаючи критиком І. Я. Яворського, поглиблюється в його біографію, робить докладний розбір «промахів», допущених Яворським у своїх працях.

Яворский И. Л. Кафедра географии в Императорском Новороссийском университете : ответ засл. проф. А. В. Клоссовскому / И. Л. Яворский. – Одесса, 1908. – Ч. 1. – 69 с.

Відповідь на публікацію О. В. Клосовського «Кафедра географии и ее представители в русском университете» (Одесса, 1905), що була написана в квітні 1905 р., але протягом декількох років не мала змоги бути опублікованою.

Полль А. Физическое отделение Физико-химического института Новороссийского университета / А. Полль // Вестн. опытной физики и элементар. математики. – 1901. – № 288. – С. 277–281.

У нотатках лаборанта Фізико-хімічного інституту Новоросійського університету А. Полля ми знаходимо докладний опис нової будівлі для фізиків і хіміків, зведеної за проектом архітектора М. К. Толвінського в університетському дворі між Херсонською та Єлисаветинською вулицями. Окремо зупиняючись на архітектурних перевагах нової споруди, автор описує технічне оснащення її аудиторій та лабораторій. Хоча ці рядки були написані безпосередньо після відкриття Фізико-хімічного інституту, у наш час вони сприймаються як ностальгічні спогади.

Штрайх С. Я. Из профессорской деятельности А. С. Посникова: история борьбы за университетскую автономию / С. Я. Штрайх // Рус. школа. – 1916. – № 1. – С. 67–71.

Спогади присвячені життю та діяльності в Одесі професора Новоросійського університету Олександра Сергійовича Посникова (1846–1922), які збігаються з періодом найбільш пристрасної боротьби професури за автономію вищої школи і академічну свободу. В 1869 р. він закінчив юридичний факультет Московського університету, склав магістерський іспит з політичної економіки та статистики, після захисту докторської дисертації в 1878 р. був обраний ординарним професором кафедри політичної економії в Новоросійському університеті. Активна участь у боротьбі за незалежність студентства призвели до того, що в Департаменті поліції професор був зарахований до списку неблагонадійних, а в 1882 р. змушений був звільнитися. В статті дана непогана характеристика викладацькому корпусу університету в цілому.

Сватиков С. Г. Опальная профессура 80-х гг. / С. Г. Сватиков // Голос минувшего. – 1917. – № 2. – С. 5–78.

Яскравий представник російської інтелігенції, історик, громадський діяч, публіцист Сергій Григорович Сватиков (1880–1942) через участь у студентських заворушеннях був виключений з юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету. У Німеччині в 1904 р. він отримав ступінь доктора філософії. Підтвердивши на батьківщині юридичну освіту, працював помічником присяжного повіреного. У лютому 1920 р. емігрував до Парижа. Цікавився громадським, особливо студентським, рухом у вищих навчальних закладах Росії. Одна з його робіт присвячена ліберальній професурі Новоросійського університету, яка активно відстоювала академічну свободу, істотно урізану університетським статутом 1884 р. Ми дізнаємося цікаві подробиці про звільнення з Новоросійського університету В. В. Преображенського, О. С. Посникова, а також про те, як «... хотіли, але не зуміли вижити [О. І.] Маркевича і [О. С.] Трачевського», та про деякі моменти розслідування справи «сумнівного в політичному відношенні» О. В. Кловського, звинуваченого в українофільстві.

Андрусов Н. И. Воспоминания 1871–1890 гг. / Н. И. Андрусов. – Париж : Imprimerie d'Art Voltaire, 1925. – 192 с.

Микола Іванович Андрусов (1861–1924) – геолог, палеонтолог, академік Санкт-Петербурзької (з 1914 р.) і Української академії наук (з 1920 р.). У 1884 р. закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету із золотою медаллю, але не був залишений при університеті для підготовки до професорського звання, бо підписався під протестом у зв'язку з відставкою І. І. Мечникова. Тільки завдяки заступництву професорів О. О. Ковалевського і В. В. Заленського, він отримав стипендію для поїздки за кордон для подальшої освіти. З 1882 р. Новоросійське товариство природознавців щорічно відряджало його в літню пору для досліджень в Криму. У 1884 р. була опублікована перша наукова робота «Нотатки про геологічні дослідження в околицях міста Керчі». У 1889 р. він отримав посаду лаборанта Геологічного кабінету Новоросійського університету, після захисту в 1890 р. магістерської дисертації отримав звання приват-доцента. У 1890–1891 рр. читав лекції про геологічну роль організмів і курс геотектоніки. Все це детально описує М. І. Андрусов в своїй книзі спогадів.

Кондаков Н. П. Воспоминания и думы / Н. П. Кондаков. – Прага : Политика, 1927. – 79 с. – Прил. к сб. «Seminarium kondrakovianum», 1.

Никодим Павлович Кондаков (1844–1925) – видатний вчений, академік, один з творців науки про мистецтво Візантії і країн візантійського світу з осені 1918 р. жив в Одесі, у проф. І. А. Линниченка, який люб'язно оселив університетського товариша, після вимушеного від'їзду останнього з Криму, у своїй квартирі. У рідному університеті Н. П. Кондаков почав читати курс лекцій з історії російської ікони. Навесні 1919 р., відразу після відходу союзницьких військ з Одеси, з почуття відірваності від світу, «розгубленості, спустошення і томління перед невідомістю грізного часу, який насувався», він став диктувати свої спогади. Під час перебування добровольчої армії в Одесі, разом з І. А. Буніним редагував газету «Южное слово», в якій вів відділ іноземної політики та публікував статті про російську історію і культуру, також читав університетські лекції з історії італійського відродження та працював над другим томом видання «Русская икона». Бурхлива громадська діяльність, яка захлестнула Н. П. Кондакова у цей час, та загроза еміграції обірвала спогади, які були доведені тільки до кінця 1880-х рр. Вони охоплюють дитинство, юність і початок роботи в Новоросійському університеті, коли у 1870 р. молодим доцентом він приїхав до нашого міста, провів тут 19 років, ставши професором. Даючи яскраві характеристики людей, що оточували його під час першого перебування в Одесі, він писав: «Не можу згадати її нічим обтяжливим».

Чудновский С. Л. Из давних лет : воспоминания / С. Л. Чудновский ; отв. ред. М. А. Брагинский ; Всесоюз. о-во политкаторжан и ссыльно-поселенцев. – М., 1934. – 302 с.

Спогади уродженця Херсона, представника народницького руху, Соломона Лазаревича Чудновського (1849–1912), незважаючи на його нетривале перебування в стінах Новоросійського університету, надзвичайно цікаві замальовками не тільки про побут і навчання студентства. Вони також є одним з нечисленних письмових свідчень в літописі його юридичного факультету. Знаменита історія, відома як «богішичівська» (1874), відома по декільком авторам (А. І. Маркевич, О. Л. Колянковський, О. Є. Яновський та ін.) оповідає про викладача Новоросійського університету, завідувача кафедри історії слов'янських законодавств Б. В. Богішича (1834–1908). Професор, який і до того не користувався авторитетом у студентства, на своїй лекції був грубий по відношенню до одного із слухачів, чим викликав невдоволення інших. Студенти оголосили Б. В. Богішичу бойкот, університет був закритий, а над «призвідниками» почався суд. На думку автора спогадів, ця історія протистояння студентів з одного боку і адміністрації університету з іншого, зіграла для новоросійського студентства роль «хрещення» в його суспільно-політичній боротьбі.

Гессен И. В. В двух веках: жизненный отчет / И. В. Гессен. – Берлин : изд-во Шпеер и Шмидт, 1937. – 424 с.

Йосип Володимирович Гессен (1865–1943) – журналіст, юрист, політик і публіцист, державний і політичний діяч, уклав збірку «Архів російської революції». У 1883 р. закінчив 3-ю одеську гімназію. З 1883 р. навчався на фізико-математичному, з 1884 р. – на юридичному факультетах Новоросійського університету, з якого був виключений у 1885 р. У 1919 р. емігрував до Фінляндії. У 1936 р. переїхав до Парижа. Під час Другої світової війни перебрався до США, оселившись в Нью-Йорку. Мемуари присвятив подіям свого життя до громадянської війни, зокрема навчанню в університеті.

Готалов-Готлиб А. Г. Академик Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель (по личным воспоминаниям) / А. Г. Готалов-Готлиб. – Одесса, 1947. – С. 55–68. – Отд. отт. из: Тр. Одес. гос. ун-та им. И. И. Мечникова (1947 ; вып. 49, т. 2).

Артемій Григорович Готалов-Готліб (1866–1960) – педагог, історик, професор Одеського університету, доктор педагогічних наук. У 1889 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету, який успішно закінчив у 1893 р. Випускна робота «Про військовий устрій Візантійської імперії» була виконана під керівництвом видатного вченого візантиніста Ф. І. Успенського. У 1927–1940 рр. А. Г. Готалов-Готліб працював в інститутах Москви, Харкова, Києва. У 1940 р. йому було присуджено науковий ступінь доктора педагогічних наук. У цьому ж році він став професором Одеського уні-

верситету, де виконував обов'язки декана історичного факультету (1944–1946). Одночасно завідував двома кафедрами: історії стародавнього світу та археології і кафедрою педагогіки, а з 1946 р. – тільки кафедрою педагогіки. В університеті читав курси історії слов'янських народів і Візантії.

Стойко-Радиленко Н. М. Воспоминания о Новороссийском университете и об Одесской астрономической обсерватории / Н. М. Стойко-Радиленко // Ист.-астроном. исслед. – М., 1969. – Вып. 10. – С. 245–250.

Астроном. Микола Михайлович Стойко-Радиленко (1894–1976) в 1916 р. закінчив математичне відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету. У 1920 р. склав магістерський іспит, після чого поїхав у наукове відрядження за кордон. У 1924 р. він був запрошений до Паризької обсерваторії, де працював до кінця життя. Став лауреатом ряду премій: премії Лаланда Паризької АН (1930), премії Бельгійської АН (1950), премії Ж. Жансена Французького астрономічного товариства (1969). У своїх спогадах дає цікаві подробиці про себе й про одеські студентські часи в роки Першої світової війни. Розповідає про тих, з ким йому довелося вчитися і працювати, приділяючи увагу особистості, навчальній та науковій роботах професора ІНУ, директора Астрономічної обсерваторії О. Я. Орлова (1880–1954).

Криштофович А. Н. Университет (1903–1908) / А. Н. Криштофович // Ученые Геологического комитета. – М., 1971. – С. 18–55. – (Очерки по истории геологических знаний ; вып. 13).

Африкан Миколайович Криштофович (1885–1953) – геолог, палеоботанік, ботанік, доктор біологічних (1926) та геологічних наук (1934), академік АН УРСР (з 1945), член-кореспондент АН СРСР (1953). Його життя студента, потім молодого науковця було пов'язано з Новоросійським університетом з 1903 по 1914 рр., потім, в зв'язку з обранням ад'юнт-геологом Геологічного комітету, він переїхав до Санкт-Петербурга. У 1926 р. в Одесі захистив докторську дисертацію і святкував після захисту свою перемогу в науці в колі друзів, з такою симпатією описаних в спогадах. Це були: Г. І. Танфільєв, О. О. Браунер, Я. Ю. Бардах, А. О. Сапегін, Ф. М. Породко, О. К. Алексєєв, В. І. Крокос, Ю. А. Гапонов, Г. А. Боровиков та ін.

Попов С. И. Мои воспоминания / С. И. Попов. – Нью-Йорк, 1971. – 60 с.

Невелика книжка Семена Йосиповича Попова була видана в Нью-Йорку до 60-річчя його лікарської діяльності, як колишнього випускника (1911 р.) медичного факультету Новоросійського університету. У монографії одеського історика медичної науки, д-ра мед. наук, проф. К. К. Васильєва «Медицинский факультет Новороссийского университета» (Одеса, 2008) передруковані 5 фрагментів цих спогадів, які стосуються alma-mater.

Дон-Аминадо. Поезд на третьем пути. Воспоминания / Дон-Аминадо. – М. : Книга, 1991. – 330 с.

Амінадо Петрович Шполянський (1888–1957) – поет і прозаїк. Народився в Херсонській губернії. Після закінчення гімназії вступив на юридичний факультет Новоросійського університету, де вчився майже чотири роки, але диплом отримав у Київському університеті, склавши екстерном всі необхідні іспити. Займатися адвокатською діяльністю поїхав в Москву, воював на фронті, був поранений, комісований через поранення, Лютневу революцію прийняв, жовтневу – ні. У 1920 р. емігрував до Парижа. Публікувався в емігрантській пресі. Його талант високо цінувала М. Цветаєва; І. Бунін називав його *«одним з найвидатніших російських гумористів, рядки якого дають художню насолоду»*. Мемуари *«Поїзд на третій колії»*, які написані на схилі віку, – книга серйозна і сумна, цінна не тільки яскравим описом атмосфери дореволюційної Росії й еміграції, а й блискучими портретними замальовками. У ній є рідкісні для Новоросійського університету спогади про юридичний факультет того часу.

Браунер А. А. Воспоминания бывшего студента естественного отделения физико-математического факультета Новороссийского (ныне Одесского) университета 1876–1881 гг. / А. А. Браунер // Памяти проф. А. А. Браунера (1857–1941) : сб. воспоминаний и науч. тр., посвящ. 140-летию со дня рождения / Музейный фонд им. А. А. Браунера. – Одесса, 1997. – С. 13–26.

Олександр Олександрович Браунер (1857–1941) – зоолог-селекціонер, археолог, письменник-натураліст, фахівець із вивчення фауни степового краю України, один з перших розробників питання її охорони. Вищу освіту отримав на природничому відділенні фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Став одним із організаторів Одеського сільськогосподарського інституту. Працював у Всесоюзному інституті гібридизації і акліматизації тварин (Асканія-Нова) (1923–1935). З 1939 р. завідував кафедрою зоології та був науковим консультантом Зоологічного музею ОДУ. Фрагмент маловідомих спогадів О. О. Браунера про викладачів геології, мінералогії і кристалографії Новоросійського університету, які зберігаються в машинописному примірнику в Зоологічному музеї ОНУ імені І. І. Мечникова, вперше був опублікований в збірнику *«Геологи вищих навчальних закладів Південної Росії»* із серії *«Нариси з історії геологічних знань»* (М., 1972). Завдяки збірці, підготовленій Музейним фондом імені професора О. О. Браунера до його ювілею, стали відомі інші спогадами цього ж автора.

Добролюбский К. Воспоминания о прошлом и встречи. Мой пройденный путь (1885–1944) / К. Добролюбский // Добролюбский К. П. Семейный архив : очерки / К. П. Добролюбский, А. О. Добролюбский, Ю. О. Добролюбская. – Одесса, 2004. – С. 34–201.

Відомий історик, доктор історичних наук, дослідник історії Франції XVIII ст. Костянтин Павлович Добролюбський (1885–1953) залишив записки про своє життя, більша частина якого була пов'язана з Одесою. Остання, приблизно четверта частина рукопису, присвячена подіям в Новоросійському університеті і в Одесі в 1914–1920 рр. Вона була опублікована раніше в газеті «Одесский вестник» (1994. 12, 19 квіт.; 5 берез.). До публікації рукопис підготував онук – професор археології А. К. Добролюбський. Зі спогадів можна дізнатися про найскладніший і самий маловідомий період історії університету, про перипетії політичної боротьби і звичай професури часів розпаду університету.

Комаров Б. М. Мої університети / Б. М. Комаров // Дом князя Гагарина : сб. наук. ст. и публ. / Одес. лит. музей. – Одесса, 2007. – Вып. 4. – С. 73–107.

Богдан Михайлович Комаров (1882–1975) – ботанік, бібліограф, публіцист, мемуарист. Заслужений діяч науки Таджицької РСР. Син М. Ф. Комарова. Закінчив 4-у одеську гімназію. В 1900 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету. За участь у студентських заворушеннях двічі сидів у в'язниці, був виключений з університету. З 1902 р. навчався в університетах Львова, Відня і Кракова. Повернувшись до Одеси, одержав диплом університету, склавши необхідні іспити. Викладав в школах, у профшколі, на робітфаках і в Інституті народної освіти. У 1920–30-ті рр. завідував Державною українською бібліотекою імені Т. Г. Шевченка в Одесі. В 1931 р. репресований за приналежність до української націоналістичної організації, відбув річне адміністративне заслання. З 1932 р. працював у Державному педагогічному інституті Ходжента (Таджикистан), де став кандидатом біологічних наук, 25 років завідував кафедрою ботаніки. Рукопис, в якому він описує своє навчання в Новоросійському університеті, підготувала і люб'язно надала для публікації його внучата племінниця М. Ю. Волянська (1937 р. н.), яка закінчила фізико-математичний факультет ОДУ імені І. І. Мечникова, працювала там в Астрономічній обсерваторії.

Потапенко Г. И. История кафедры ботаники Одесского государственного университета за 75 лет существования, 1865–1940 / Г. И. Потапенко. – Одесса : Печ. дом, 2010. – 87 с.

Георгій Йосипович Потапенко (1889–1982) – вихованець Новоросійського університету. У 1911 р. закінчив його з дипломом 1 ступеня та золотою медаллю за наукову студентську роботу. Був учнем видатного геоботаніка Г. І. Танфільєва і відомого флориста М. М. Зеленецького. Понад 30 років здійснював педагогічну роботу в гімназіях, трудових школах, робітфаках і вишах. Починаючи з 1933 р., став одним з основних організаторів Одеського університету: проректор з навчальної роботи, директор Ботанічного саду, очолював кафедру морфології і систематики рослин. Почуті в різні часи від різних людей, спо-

гади про співробітників кафедри ботаніки органічно вписуються в офіційну в хронологічну історію кафедри. Автор переосмислює і передає їх по своєму, таким чином, що вони оживляють минуле, роблять його як би пережитим заново. Стислий виклад контенту під назвою «Материалы по истории ботаники в Одесском университете: из воспоминаний» був надрукований в журналі «Труды Института истории естествознания и техники» (1961, т. 41, вип. 10).

Лазурский В. История моей жизни / В. Ф. Лазурский. – Одесса : ООО «ВМВ», 2012. – 372 с.

Перша публікація досить відомих в наукових колах спогадів філолога, історика західноєвропейської, перш за все англійської, літератури професора Володимира Федоровича Лазурського (1869–1947), що чекали свого часу в рукопису, який зберігався у його спадкоємців з 1936 р., воскрешає життя вченого в Ясній Полянці (він був сімейним учителем онуків Л. М. Толстого) та в Одесі, викладацьку діяльність в Новоросійському університеті в якості приват-доцента на історико-філологічному факультеті. Охоплює період до 1916 р.

Самодурова В. В.,

главный библиограф Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

Куприянова Н. Н.,

зав. сектора информационно-библиографического отдела Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ЮБИЛЕЙ КНИГИ С ПРОДОЛЖЕНИЕМ : К 20-ЛЕТИЮ СО ДНЯ ВЫХОДА В СВЕТ ИЗДАНИЯ «НОВОРОССИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В ВОСПОМИНАНИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ»

Статья написана с целью почтить память известного одесского историка, профессора исторического факультета ОНУ имени И. И. Мечникова Ф. А. Самойлова (1947–2015) и отдать дань благодарности ему как автору сборника мемуаров, посвященного Новороссийскому университету периода 1865–1920 гг. Предлагается расширить воспоминания об университете мемуарами, которые не вошли в сборник по объективным причинам, но представлены в приложении к статье в аннотированном списке публикаций.

Ключевые слова: история Одессы, Новороссийский университет, мемуары, Ф. А. Самойлов.

Samodurova V. V.,
Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Kupriianova N. M.,
Head of the Sector of the informative and bibliographic department of the
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

CONTINUING JUBILEE OF THE BOOK: TO THE 20TH ANNIVERSARY FROM THE DAY OF PUBLICATION OF THE ISSUE «NOVOROSSIYA UNIVERSITY IN THE MEMORIES OF CONTEMPORARIES»

Summary

The main aim of the article is to honor the memory of the Odessa famous historian, professor of the historical faculty Odessa I. I. Mechnikov National University F. O. Samoilov (1947–2015) and to pay respect to him as an author of the well-known collection of memoirs «Novorossiya University in the memories of contemporaries», dedicated to the university during 1865–1920, on the occasion of the 20th anniversary from the day of publication. A collection of contemporaries' views, on the events at the university witnessed by them, was published in the context of the growing of interest to the memoirs literature, when in the national historical science there has already been a number of positive changes that made scientists turn to the study of the history of everyday life, to include gender concepts in historical research, to increase interest in the person, in the subject of historical action. During the writing of the article about the collection of memoirs F. O. Samoilov, the authors used biographical and bibliographic methods of research. The source-base for the submission of the material was the original printed works that reflects the history of the Odessa I. I. Mechnikov National University in the memories, written at that time by the lecturers and former university students, their friends and even relatives. Over the years, the interest in the personal life and mentality of the professors and students continues. For historians of science, everything is important, even small features and details that shed light on the higher education. In the dissemination of information through computer networks, a lot of text that were previously inaccessible: printed outside the country, in an emigrant environment, remained in a handwritten state in a variety of archives etc. and gradually are being released. The authors of the article have continued memoirs literature about Novorossiya University and now offer to expand the list of memories about the university, given in the appendix to the article, annotated with the list of publications, which for objective reasons were not included in the collection of memoirs.

Keywords: history of Odessa, Novorossiya University, memoirs, F. O. Samoilov.

Ілюстрації

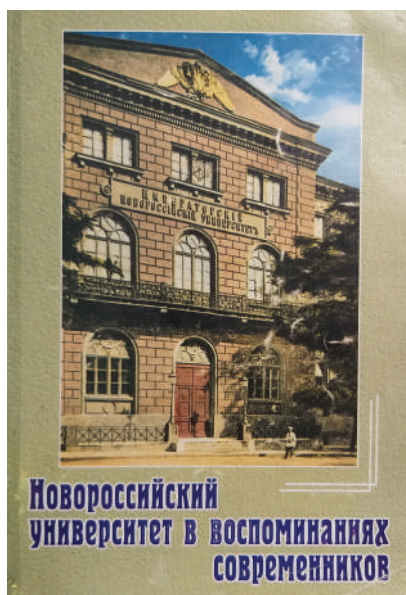

Рис. 1.

*Рис. 2. Професорсько-викладацький склад кафедри всесвітньої історії
ОНУ імені І. І. Мечникова.*

*Зліва направо сидять: Т. М. Попова, О. Б. Дьомін, Ф. О. Самойлов, І. С. Гребцова;
стоять: А. С. Поспелов, П. І. Барвінська, Ю. В. Шахін, С. В. Мілевич,
С. В. Ковальський, І. Д. Черних, О. Г. Серєда*

УДК 94(477.74–21):791.5:377.36]”1922/1925”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165931](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165931)

Шульга Ганна Ігорівна,

бібліотекар II категорії Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ОДЕСІ: СТОРІНКАМИ ЖУРНАЛУ «СИЛУЭТЫ» (1922–1925)

У статті подані результати дослідження розвитку кінематографічної справи та освіти в Одесі через публікації на сторінках журналу «Силуэты», який видавався у 1922–1925 рр. Висвітлюється становлення та розвиток першого спеціалізованого навчального закладу в УРСР – Державних курсів кінематографії, який було трансформовано в Одеський кіно-технікум.

Ключові слова: Одеський кіно-технікум, Всеукраїнське фотокіноуправління, кіномистецтво, журнал «Силуэты», А. Лундін, П. Чардинін, Й. Тимченко.

Кіномистецтво стало невід’ємною частиною нашого життя, але порівняно з іншими видами мистецтва воно доволі молоде. У 2019 р. ми будемо відзначати 100 річницю заснування Одеської кінофабрики. Одеса у 1920–1930-х рр. була перлиною кінематографу в УРСР. Тут вперше було винайдено прототип кіноапарату, організовано кінофабрику, відкрито кінокурси та кінотехнікум, багато видатних кінодіячів розпочинали свою діяльність на Одеській кінофабриці.

Становлення кіномистецтва починається з кінця XIX ст. В Одесі у 1893 р. винахідник Новоросійського університету Йосип Тимченко разом з фізиком Миколою Любимовим винайшли прототип кіноапарату. У 1895 р. брати Люм’єр запатентували схожий пристрій, який носив назву «сінематограф» і показали на ньому перший в історії фільм (для широкого загалу) «Прибуття потягу». З цієї дати починається відлік кінематографу. Як новий і досі незвичний вид мистецтва, він захоплював багатьох і Одеса не стала винятком. Спочатку це було мандрівне видовище, потім з’явилися «електротетатри», які з часом трансформувались у стаціонарні кінотеатри. Стаціонарний кінематограф у Одесі досить довго співіснував з так званим «балаганим», але не дивлячись на те, було зроблено значний крок вперед. Відкривались нові комфортні кінозали з системою для запобігання пожеж, покращувалась якість стрічок, будувалась своя відмінна від всіх система кінематографу. На тлі всіх історичних тогочасних трансформацій кіно в Одесі залишилось і почало перетворюватись у галузь великої індустрії.

Місто стало плідною нивою для притоку нових ідей, нових кадрів. З 1919 р. відбувалось створення нової моделі вітчизняного кіновиробництва (яке розвивалося під гаслом «нове радянське мистецтво»), становлення українського кінематографа як самобутньої національної уніфікованої системи, агресивної відносно всього, що не відповідало загальноприйнятим відповідними фахівцями положенням радянської ідеології.

1920–1930-ті рр в історії української кінематографії залишаються напрочуд малодослідженими. Розвитку українського кіно сприяла творча праця плеяди вітчизняних першопрохідців – Й. Тимченка, Д. Байди-Сухова, О. Олексієнка, А. Варягіна, В. Василенка, А. Гамалія, Ф. Маслова, О. Остроухова-Арбо, Д. Сахненка, Т. Поддубного [37, с. 30]. З числа відомостей, котрі трапляються в спеціалізованій науковій [11, 33], довідковій [7] та мемуарній літературі [13, 14, 15], також у працях українських [8, 12, 33, 36, 37] та зарубіжних [10] дослідників. В останні роки надрукована низька праць присвячених як кінематографічній справі, кіноосвіті [37, 43], також мистецькій періодиці [40, 48]. У своєму дисертаційному дослідженні «Українське кіномистецтво 20-х років ХХ ст.: організаційно творчі трансформації» історик кіно, доктор мистецтвознавства Володимир Миславський ґрунтовно дослідив процес становлення кінематографічної справи в Україні, функціонування кіногалузі, особливості її розвитку. Робота цінна тим, що автор вводить в історичний обіг низку малодосліджених історичних джерел, архівних матеріалів. Загалом автором написано 35 монографій та більш ніж 150 статей присвячених кінематографу. Поряд з В. Миславським досліджує історію кінематографу старший науковий співробітник відділу кінознавства, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського Роман Росляк. У 2004 р. він захистив дисертацію «Становлення кіноосвіти в Україні (друга половина 10-х – початок 30-х рр. ХХ ст.)», в якій досить ґрунтовно дослідив інститут кіноосвітніх закладів, приділяючи увагу діяльності Одеського кінотехнікуму. Цінна праця вченого вийшла у 2017 р. «Протоколи Правління Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) (1922–1930 рр.) : зб. архів. документів». Книга висвітлює діяльність кіновідомства і дає змогу заповнити чимало невідомих сторінок з історії вітчизняної кіногалузі. Протоколи засідань Правління ВУФКУ було опубліковано вперше.

Важливим предметом вивчення кінематографічного процесу стали відомості з Державного архіву Одеської області (ДАОО), архіву Одеської кіностудії, журнальна тогочасна періодика (більш докладно розглянуто місцевий періодичний журнал «Силуэти») та література, яка знаходиться в фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (НБ ОНУ імені І. І. Мечникова).

Журнальна періодика як різновид історичного джерела містить багато соціальних функцій, серед яких – інформаційна, агітаційно-пропагандистська, виховна, просвітницька, навчально-педагогічна тощо. З утвердженням біль-

шовицької влади кількість газет та журналів в Україні значно зменшилась: видання, які не перебували на платформі радянської влади, закривалися. До проголошення курсу на українізацію, україномовні видання не випереджали російськомовні, а за накладом значно поступалися. Широка палітра функціонування як соціальної, так і масової української радянської періодики безпосередньо впливала на процеси індустріалізації, перебудови сільського господарства, культурної революції. Широко практикувалась участь у діяльності газет та журналів робітничих і селянських кореспондентів (робкорів і сількорів), тобто, тих, хто активно співробітничав у мас-медіа на громадських засадах. Позаштатні кореспонденти виступали на сторінках газет зі своїми повідомленнями і пропозиціями, сміливо критикували номенклатурних працівників, висвітлювали найактуальніші проблеми суспільного життя [45, с. 29–33].

Кіноперіодика 1920–1930-х рр. розвивалась у історичному, теоретичному та філософському напрямках. Першими авторами в цьому жанрі, були актори театру, які перейшли до кіно, художники, історики мистецтва. Кіномистецтво об'єднало в собі майже всі існуючі види мистецтва. Тому в перших спробах осмислити кіно як мистецтво переважає мистецькознавчий аспект, технічний же – на другому плані [41, с. 30].

Перші спеціалізовані кінематографічні видання виникли саме у другому десятиріччі ХХ ст. Процес розвитку одеської дореволюційної кіноперіодики та кінодумки можна поділити на декілька етапів. Перший етап – це анонс ілюзій у мистецьких періодичних виданнях, другий – це поява відділу кіно в періодиці, третій – зародження кінематографічного органу в Одесі (друге десятиліття ХХ ст.). Першими виданнями про кіно і для кіно були «Программа и обозрение зрелищ и театров» (1908–1910), «Кинематограф» (1910), «Одесский иллюзион-кинематограф» (1911), «Театр и кино» (1915–1919) [49, с. 6].

У фондах НБ ОНУ імені І. І. Мечникова зберігається низка журналів присвячених кінематографу: «Театр и кино» (1915–1917), «Шляхи мистецтва» (1921–1923), «Зритель» (за 1922 та 1927 рр.), «Силуэты» (1922–1925), «Фото-кино» (1923), «Шквал» (1924–1929), «Театральная неделя» (1925–1926), «Театр-музыка-кино» (1925–1927), «Театр, клуб, кино» (1927–1928), «Советский экран» (1927–1995) та ін.

Нашу увагу привернув журнал «Силуэты», через свою інформативність та малодослідженість. У статті ми розглянули 19 випусків журналу з 1922 по 1925 рр. Видавався він Одеським губернським політико-просвітницьким відділом і Одеським окружним фото кіноуправлінням. Обсяг кожного номеру коливався в межах 20–24 сторінок. Обкладинку прикрашали ілюстрацією, присвячену якійсь події, також це могли бути або кадри з фільмів, або фотографії з театральних вистав, театральних труп, митців минулого та сучасності. За структурою і тематикою відділ кіно складався з таких розділів: проблемна стаття номеру; кіно хроніка, кіновиробництво, виробниче кіно, «на екрані», кіно в Одесі. Саме в рубриці «кіно в Одесі» докладно розповідалось про робо-

ту кіностудії. Розділ також містив програми кіносеансів з коротким переказом сюжету, складом акторів. Журнал «Силуэты» висвітлював маленький, але дуже місткий пласт культурного життя міста, визнаючи кіно новим видом мистецтва, яке, в першу чергу, мало просвітницький характер.

Він підніс кінодумку на інший рівень сприйняття і став саме тим виданням, де знайшли відображення кінематографічні події як Одеси, так і України. Перший номер побачив світ 1 січня 1922 р.: щотижневий журнал присвячений літературі, мистецтву, театру, із відділом «Кіно». Багато ілюстрований журнал допомагає доторкнутися до процесу кінозйомок, поринути в тогочасну мистецьку епоху. З часом в ньому почали висвітлювати питання політично просвітницької діяльності, музики, робочих клубів, живопису, життю працівників мистецтва, художньої освіти, бібліографії.

На сторінках «Силуэтов», поряд зі статтями про мистецтво, розповідалося про подробиці акторського побуту, останні новини кінематографії, хроніку, рецензії, подавалися звіти про роботу ВУФКУ, Одеської кінофабрики тощо. Тут знаходилося місце для публікацій хронік театрального життя, анонсу кінокартин. Була рубрика присвячена прокату кінокартин, як тих, що вироблялись на кіностудії, так і тих, які брались на прокат із закордону; також їх можна було брати для користування кінотеатрам (в Одесі знаходилось два склади, на яких зберігались такі стрічки: вул. Гаванна, 13 та Садова, 13). Окремий відділ журналу вміщував адреси усіх кінотеатрів та фільми, які будуть показані. Працювали кореспондентами та редакторами чимало відомих письменників, художників, літераторів: «В. Сосюра, Е. Багрицький, В. Катаєв, Е. Зозуля, Е. Кроткий, К. Левін, Ю. Олеша, В. Інбер, В. Нарбут, П. Пильський, В. Дорошевич, О. Амфітеатров, Л. Митницький, Ф. Сегаль, Б. Антоновський, Фазіні, Н. Топуз. Майже не досліджені в історії української журналістики імена менш відомих одеських редакторів, видавців, критиків, публіцистів, які своїми зусиллями створили місцеву мистецьку періодику: А. Ардова, А. Мурова, Е. Геніса, Б. Фліта, М. Пересветова, Л. Камишнікова, О. Дерибаса, Кудеяра, Б. Бобовича, Старого Театрала, Б. Геніса; артистів: Б. Глаголіна, В. Максимова, професора Б. Варнеке та багатьох художників і фотографів» [49, с. 14]. У першому випуску журналу ми можемо зустріти прізвища, які були запрошені для співпраці як нові співробітники: «...проф. М. Алексеева, проф. К. Бархина, Е. Багрицкого, І. Бабеля, Л. Борева, А. Борисова, М. Брянского, проф. Б. Варнеке, М. Капчинського, А. де-Рибаса, проф. М. Слабченка, Уейтінга, І. Хмельницького та ін...» [26, с. 16].

Можливості для створення в Одесі державного високотехнологічного кінопідприємства з'явилися відразу після зміни напрямів економічної політики в країні (відхід від політики «воєнного комунізму» і перехід до НЕПу) та створення Всеукраїнського фото кіноуправління (ВУФКУ). Виникло питання про необхідність кваліфікованих кадрів. Так як охочих працювати і зніматись в стрічках було багато, то при обласному управлінні в готелі «Велика Москов-

ська» (вул. Дерибасівська, 29) були організовані кінокурси: «невдовзі відкривається при фото-кіно управлінні школа кінематографічного мистецтва, статут і програма якої вже направлені в губпрофорб на затвердження. У школі теоретичні заняття по різноманітній програмі будуть доповнюватися також практичними заняттями на зйомках в одеських павільйонах, за участю учнів в картинах і т. д.» (*тут і далі переклад мій. – Ш. Г.*) [26, с. 16]. «Загальне завідування курсами покладено на Б. Я. Лоренцо. У числі викладачів – Асташев, проф. [Б.] Варнеке, [Б. Я.] Лоренцо, [М.] Салтиков, [Є.] Славинський, Схотський і ін.

У 1923 р. знову відбувся набір на курси: «Виробничим відділом ВУФКУ відкриваються днями в Одесі державні курси кінематографії, що знаходяться у віданні Губпрофобра.

Предмети викладання: міміка, мімодрама, мистецтво, техніка кінематографії, пластика і танці, гімнастика, політграмота. Крім того по групах будуть вестися практичні роботи в кіно-павільйонах, лабораторіях, фабриках. Учні будуть брати участь в кіно-зйомках.

Курси розміщуються в фото-кіно управлінні (Лассалю, 29)» [20, с. 17].

Завідувачем і секретарем учбової частини призначили М. В. Бертенсона, лекції читали П. Чардинін, В. Р. Гардін, А. Лундін. У 1924 р. було випущено перших «червоних артистів»: «Це перший випуск червоних кіно-артистів на Україні... Курси рекрутувалися виключно відрядженими з профспілок, за півтора року свого існування виконали безумовно велику і цінну роботу. Днями закінчилися випускні іспити які показали, що курсанти добре засвоїли цілий ряд художніх, технічних і наукових дисциплін, необхідних радянському кіно-акторові, широко розвинули свій політичний, громадський і художній світогляд і вільно орієнтуються в створенні дієвих образів перед кіно-апаратом ...Усього випущено 22 кіно-артиста. Алексєєв, Армер, Гершуненко, Горський, Горвиць, Глик, Гуревич, Давидова, Ігнат'єв, Котелевцева, Ковальова, Клименко, Карабазов, Матвеєнко, Підлісна, Поліщук, Поляновський, Поляк, Подчернікова, Пожарицкая, Рабинович, Соколова» [43, с. 15].

За задумом організаторів, ці курси мали «підготувати новий кадр діячів кінематографії, знайомих з новітньою кінотехнікою, з принципами екранного мистецтва, із завданнями радянської кінопромисловості і виробництва серед шляхів відродження української кінематографії, завоювання нею європейського ринку і, що ще важливіше, перетворення її на потужне знаряддя соціальної агітації і широкої освіти трудящих» [16, с. 29–30].

У перші тижні березня 1923 р. Одеське окружне фотокіноуправління продовжило підготовку до знімального сезону, зокрема, закінчивши ремонт 2-ї державної кінофабрики і здійснивши також закупівлю партії нових меблів та реквізиту [20, с. 17]. Паралельно з цим, на Пролетарському бульварі (зараз Французький бульвар) здійснювалася підготовка до зведення кіномістечка, за прикладом Берліна. Кіномістечко мало стати місцем зібрання пейзажів для зйомок: гір, мостів, скель, палаців, домівок, села, курорту [20, с. 17] тощо. За-

для реалізації означеного заходу наприкінці березня земельний підвідділ губкомунвідділу надав у розпорядження фото кіноуправління земельну ділянку, прилеглу до колишньої кінофабрики. Відділ благоустрою забезпечив потреби кіномістечка в усіх необхідних матеріалах, а також приступив до устілки шосейної дороги та інших робіт [23, с. 23]. У квітні 1923 р. на території кіномістечка Одеське окружне фотокіноуправління займалося садовими роботами, зокрема висадженням дерев за малюнками художників І. А. Суворова [46, с. 12; 37, с. 276–277] і Цукера [18, с. 21]. Крім того, на потреби одеських кінофабрик голова ВУФКУ – Василь Прокоф'єв – закупив декілька компонентів сучасних апаратів і фотообладнання [28, с. 22]. У травні 1923 р. перші партії закуплених у Берліні матеріалів, технічного обладнання, апаратів системи «Дербі», плівки і хімікалій [29, с. 14] надійшли у розпорядження 2-ї державної кінофабрики (колишньої кінофабрики Харитонова), після чого розпочався процес її заключного обладнання [28, с. 22]. Того ж місяця закінчувалися роботи зі зведення й облаштування кіномістечка. За результатами цієї роботи, при кінофабриці на Пролетарському бульварі, було продовжено висаджування дерев, потрібних для зйомок [30, с. 22], а також розпочато прокладання спеціального шосе по території всього кіномістечка [28, с. 22].

Другого квітня 1923 р. було розпочато заняття на кіно-курсах: «у понеділок 2-го квітня на курсах відкриті заняття ... вступні лекції були прочитані Б. Я. Лоренцо і Н. Салтиковим. Заняття на курсах зараз в повному розпалі. Учні безпосередньо залучені до зйомок картини «Від темряви до світла». Прийом на першу групу, через наповненість всіх місць припинений. Відкритий запис на нову групу» [21, с. 25]. В № 12 1923 р. ми зустрічаємо оголошення про набір до другої групи на кіно-курси [30, с. 22].

Курси в майбутньому планувалося реорганізувати в інститут кінематографії. Запрошувались нові викладачі, так в липні 1923 року були запрошені нові викладачі: «[В. Р.] Гардін, [П.] Чардинін і Ширвіндт» [21, с. 11].

Також є оголошення про відкриття в березні 1923 р. курсів кінематографії, на яких навчання буде проходити 1 рік (3 триместра) [21, с. 11]. Навчальні предмети:

«*Пластика, танці*. Розвиток в учнів пластичної краси і ритмічного почуття. Засвоєння найбільш красивих і виразних салонних танців.

Введення в мистецтво. Найголовніші етапи історії мистецтва і основні закони естетики.

Міодрама. Техніка художнього переживання акторів.

Міміка. Мова виразних рухів, м'язів обличчя і тіла.

Мистецтво екранного актора. Творчість дієвих образів в умовах їх відтворення на кіно-стрічці.

Грим. Методи зовнішнього перевтілення в умовах чутливості світла і кольору кіно-плівки.

Техніка кінематографії. Процес екранного виробництва і демонстрування фільм.

Гімнастика. Фізичний розвиток учнів.

Політграмота. Розвиток політичного і професійного самосвідомості учнів.

Практичні роботи в павільйоні, лабораторіях і групових семінаріях за фахом.

Учні курсів будуть зайняті в майбутніх кіно-зйомках» [19, с. 4].

Кінокурси мали успіх, і було вирішено відкрити Державний технікум кінематографії ВУФКУ [50, с. 83]: «ВУФКУ виділена комісія під керівництвом директора Одеської кіно-фабрики Г. І. Тасіна за участю режисера В. Р. Гардіна і завідуючого госкінокурсами Б. Я. Лоренцо з секретарем М. В. Бертенсоном для перетворення одеських курсів у Державний виробничий кіноінститут всеукраїнського масштабу з художніми і технічними факультетами. Навчальний план розрахований на 2 роки. 3 січня почнеться прийом учнів. Нинішній склад учнів курсів буде прийнятий на один зі старших триместрів» [43, с. 12].

Державний технікум кінематографії ВУФКУ відкрився 1 вересня 1924 р. (вул. Чичеріна, 3, зараз – Успенська), у складі двох факультетів – технічного і екранного. На той час в УРСР функціонували також Харківський музично-драматичний інституту, теакінофотовідділ Київського художнього інституту, Одеський кінотехнікум був першим закладом вищої освіти з підготовки кінопрацівників: кінооператорів, лаборантів, кіно натурщиків, кіно постановників. Першим директором кінотехнікуму був А. Н. Денисов. Технікум готував операторів, лаборантів, монтажників, освітлювачів, акторів, асистентів і помічників асистентів. Всі студенти поселялися в гуртожитку, їм давали безкоштовну їжу і стипендію в розмірі 5 рублів. Навчання тривало три роки, через кожних пів року студенти стажувались на кіновиробництві [5, арк. 1]. Заняття починалися з 30 вересня. На перший курс було набрано 60 чоловік. У № 38 за 1924 р. є повідомлення про випуск цих студентів: «через два місяці Державні курси кінематографії випускають перший загін Радянських кіно-акторів, в даний час отримують своє практичне виховання на зйомках «Україї» і «Лісового звіра». Крім теоретичних іспитів майбутні артисти практикують свої здібності й знання в особливій фільмі, яку кіно-фабрика повністю (режисура, виконання лабораторних) доручить кіно-стажистам. До випускних випробувань допущено 30 студистів і студисток.

Закінчено прийом нових студентів. Цього року до вступних випробувань було допущено 160 осіб, виключно відряджених профспілками. Зараховано 50 учнів, які пройшли перевірку знань з політграмоти, історії та історії літератури і виявили художні здібності. Заняття з новою групою починаються в перших числах вересня. У числі викладачів Курбас, [А.] Лундін, [П.] Чардинін, [Б. Я.] Лоренцо, Тетюшев, [Б.] Варнеке, [В.] Риков, Ширвіндт, [Г.] Дробін, [Р.] Баланотті та ін....» [47, с. 9]. Вступали на перший курс студенти, які закінчували або професійне училище, або мали освіту відповідну професійно-

му училищу. Абітурієнтам повинно бути більше 17 років і без фізичних вад. В середині навчального року не можна було вступити до навчального закладу. ВУФКУ фінансувало кінотехнікум [5, арк. 1]. Майбутні працівники кіномистецтва вивчали: соціально-економічну науку, історію матеріальної культури та мистецтв, аналіз композиції і картин; математику; теорію і перспективу накреслення; кіно-техніку; основи кіно-проекції; електротехніку; фото-техніку; історію радянського кіно; методику кіно-політичного освоєння; практику фотографії; грим; ритмопластику; аналіз композицій кіно-картин; українську літературу. Також вони мали відбувати кіно-практику в технікумі та на виробництві [1, арк. 1]. Кожен викладач писав свій початковий курс, в якому докладно розписував, що і коли він буде читати [2, арк. 8; 3, арк. 10; 4, арк. 14]. Так цікавий документ робочого плану кіно-лабораторії від О. П. Гудими: «26 лекцій, на кожену лекцію 1 година 30 хвилин. На кожен предмет по 13 лекцій. 7 лекцій з кіно-зйомочним апаратом: а) зарядження кінострічки в касету; б) зарядження касети в апарат; в) правила повороту ручки в апараті; г) установка апарата для зйомки; д) наведення на фокус. Обрізка і склейка кіно-картин і по закінченню цих 15 лекцій, кожен студент мусить сам виконати вищезазначену роботу...» [4, арк. 15].

Одеський кінотехнікум став тим навчальним закладом, який готував як творчі, так і технічні кадри для української кінематографії. Особливо плідною була у ньому підготовка операторів. Серед його випускників були такі видатні майстри операторського мистецтва як Ю. Єсельчик, О. Панкратьєв, О. Олександров, М. Кульчицький, М. Піщиков та інші.

В 1930 р. технікум було переведено до Києва і перетворено в кіноінститут, який зіграв важливу роль у історії українського кіно.

Історія розвитку кінематографічної справи на теренах Одеси досі залишається актуальним питанням. Адже багато матеріалів було втрачено під час Другої світової війни, багато через халатність та деякі архівні джерела і досі недоступні для нас. Тогочасна періодика для вивчення теми є невід'ємним компонентом. Так журнал «Силуэты» є цінним історичним джерелом, який знаходиться в фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Він є невід'ємною складовою вивчення історії становлення кінематографічної системи в Одесі. Саме ті статті, які освітлюють кінематографічний процес, дають нам можливість ознайомлення з цілісною історичною тогочасною картиною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 3870. – Оп. 1. – Спр. 8 (1924). – Арк. 1.
2. ДАОО. – Ф. 3870. – Оп. 1. – Спр. 58 (1924). – Арк. 8.
3. ДАОО. – Ф. 3870. – Оп. 1. – Спр. 66 (1924). – Арк. 10.
4. ДАОО. – Ф. 3870. – Оп. 1. – Спр. 79 (1924). – Арк. 14.
5. ДАОО. – Ф. 3870. – Оп. 1. – Спр. 2 (1924). – Арк. 1.
6. ДАОО. – Ф. 3870. – Оп. 1. – Спр. 79 (1924). – Арк. 15.

7. Анотований каталог фільмів, вироблений на Одеській кіностудії художніх фільмів та інших студіях і творчих об'єднаннях в Одесі у 1917–2004 рр. / авт.-упоряд.: Є. Рудих, В. Костроменко ; наук. ред. С. Тримбач. – Одеса : ОЦНТЕІ, 2004. – 610 с.
8. Безклубенко С. Українське кіно : начерк історії / С. Безклубенко. – Київ : КНУКіМ, 2001. – 169 с.
9. Возрождение советского кино : от нашего Харьковского корреспондента // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 8–9. – С. 30.
10. Госейко Л. Історія українського кінематографа, 1896–1995 рр. / Л. Госейко ; пер. з фр.: С. Довганюк, Л. Госейко. – Київ : KINOKOJO, 2005. – 464 с.
11. Історія українського радянського кіно : у 3 т. / гол. ред. Т. Левчук. – Київ : Наук. думка, 1986. – Т. 1 : 1917–1930. – 245 с.
12. Капельгородська Н. М. Начерки далекої кіно історії / Н. Капельгородська, Є. Глущенко. – Київ : АВДІ, 2005. – 216 с.
13. Капчинський М. Я. У Чорного моря / М. Капчинський // Жизнь в кино : ветераны о себе и о своих товарищах. – М. : Искусство, 1971. – Вып. 1. – С. 44–65.
14. Капчинський М. Я. Біля Чорного моря : спогади / М. Капчинський ; пер. з рос. К. Коверзєва // KINO-KOJO : часоп. екран. мистецтв. – 2003. – № 17. – С. 82–94.
15. Капчинський М. Я. Біля Чорного моря : спогади / М. Капчинський ; пер. з рос. К. Коверзєва // KINO-KOJO : часоп. екран. мистецтв. – 2003. – № 18. – С. 78–88.
16. Кино-курсы // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 8/9. – С. 29–30.
17. Кинопроизводство в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923–1924. – № 15. – С. 12.
18. Кино-фронт : в Одесском окружном фото-кино управлении // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 11. – С. 21.
19. Кино-фронт : госкурсы кинематографии // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 6/7. – С. 4.
20. Кино-фронт : госкурсы кинематографии // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 6/7. – С. 17.
21. Кино-фронт : госкурсы кинематографии // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 10. – С. 25.
22. Кино-фронт : госкурсы кинематографии // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 14. – С. 11.
23. Кино-фронт : кино-городок // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 10. – С. 23.
24. Кино-фронт : кино-промышленность в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 4. – С. 13.
25. Кино-фронт : кино-сезон в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923–1924. – № 19. – С. 12.
26. Кино-фронт : перспектива работы // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1922. – № 1. – С. 16.
27. Кино-фронт : производственная работа ВУФКУ в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 14. – С. 11.
28. Кино-фронт : производственная работа ВУФКУ. // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 12. – С. 22.
29. Кино-фронт : советское кино возрождается : на одесских кино-фабриках // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 13. – С. 13–14.
30. Кино-фронт : у экрана // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 12. – С. 22.
31. Кино-фронт : украинская кинематография // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 11. – С. 22.
32. Кино-фронт : экономика кино // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – Одесса, 1923. – № 5. – С. 11.
33. Корнієнко І. С. Українське радянське кіномистецтво : 1917–1929 рр. : нариси / І. С. Корнієнко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. – 144 с.
34. Лента длиной в полвека : Одесской студии художественных фильмов – 50 лет / авт. текста Г. Зленко. – Одесса : Маяк, 1969. – 32 с.
35. Малиновский А. Кино в Одессе : путеводитель по кинотеатрам старым и новым / А. Малиновский. – Одесса : Астропринт, 2000. – 220 с.
36. Миславский В. Механик-изобретатель Иосиф Тимченко : в документах и воспоминаниях / В. Миславский, В. Гереша. – Харьков : вид. буд. «Фактор», 2012. – 287 с.

37. Миславский В. Н. Одесса... Немое кино, 1897–1930 гг. : фильмо-биограф. справ. / В. Миславский. – Харьков : Торсинг плюс, 2015. – 376 с.
38. Миславський В. Н. Українське кіномистецтво 20-х років ХХ ст. : організаційно-творчі трансформації : дис. ... д-ра мистецтвознавства / В. Н. Миславський. – Харків : Харків. держ. акад. культури, 2018. – 469 с.
39. На кино-фабриках «ВУФКУ» : очередные постановки // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 13. – С. 14.
40. Островский Г. Одесса, море, кино : страницы истории далекой и близкой / Г. Островский. – Одесса : Маяк, 1989. – 183 с.
41. Пархитко О. В. Історія української журналістики: одеська періодика початку ХХ ст. : навч. посіб. / О. В. Пархитко, О. І. Хобта. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – 219 с.
42. Поддубный В. Красные артисты / В. Поддубный // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1924. – № 5 (43). – С. 15.
43. Производство Вуфку // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923–1924. – № 20. – С. 12.
44. Росляк Р. В. Становлення кіноосвіти в Україні : друга половина 10-х – початок 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / Р. В. Росляк. – Киев, 2004. – 19 с.
45. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело / Г. Рудий // Бібл. вісн. – 2008. – № 1. – С. 29–33.
46. Суворов А. И. // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1924. – № 38. – С. 12.
47. У экрана // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923. – № 4. – С. 14.
48. У экрана // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. – 1923–1924. – № 16. – С. 11.
49. Хобта О. І. Мистецька періодика Одеси другого десятиріччя ХХ ст. : історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. І. Хобта. – Киев, 2005. – 18 с.
50. Шкловский В. Б. За сорок лет кино / В. Б. Шкловский. – М., 1965. – 455 с.

References:

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund R-3870, inventory 1, dossier 8, pp. 1.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund R-3870, inventory 1, dossier 58, pp. 8.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund R-3870, inventory 1, dossier 66, pp. 10.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund R-3870, inventory 1, dossier 79, pp. 14.
- [5]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund R-3870, inventory 1, dossier 2, pp. 1.
- [6]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund R-3870, inventory 1, dossier 79, pp. 15.
- [7]. Anotovanyi katalog filmiv, vyrobleniy na Odeskii kinostudii khudozhnikh filmiv ta inshykh studiakh i tvorchykh. obiednanniakh v Odesi u 1917–2004 rr. [Annotated catalogue of the films, created at the Odessa Film Studio and other studios and creative associations in Odessa in 1917–2004]. Odesa, 2004, 610 p.
- [8]. Bezklubenko S. Ukrainske kino: nacherk istorii [Ukrainian cinematography: drawing of the history]. Kyiv, 2001, 169 p.
- [9]. Vozrozhdenie sovetskogo kino: ot nashego Kharkovskogo korrespondenta [Rebirth of the cinematography of the Soviet Union: from our Kharkiv correspondent]. Siluety: literatura. iskusstvo. teatr. kino [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 8/9, pp. 30.
- [10]. Hoseiko L. Istorii ukrainskoho kinematohrafa: 1896–1995 rr. [History of Ukrainian cinematograph: 1896–1995 years]. Kyiv, 2005, 464 p.
- [11]. Istorii ukrainskoho radianskoho kino [History of Ukrainian Soviet cinematograph]. Kyiv, 1986, t. 1: 1917–1930, 245 p.
- [12]. Kapelhorodska N., Hlushchenko Ye. Nacherky dalekoi kino istorii [Drawings of the distant history of the cinematograph]. Kyiv, 2005, 216 p.
- [13]. Kapchinskiy M. Ya. U Chernogo morya [Near the Black sea]. Zhizn v kino: veterany o sebe i o svoikh tovarishchakh [Life in the film: veterans about themselves and their mates]. Moskva, 1971, vol. 1, pp. 44–65.

- [14]. Kapchynskiy M. Ya. Bilia Chornoho moria: spohady [Near the Black Sea]. *KINO-KOLO: chasopys ekrannykh mystetstv* [Film circle: the journal of the screen arts]. 2003, no 17, pp. 82–94.
- [15]. Kapchynskiy M. Ya. Bilia Chornoho moria: spohady [Near the Black Sea: memories]. *KINO-KOLO: chasopys ekrannykh mystetstv* [Film circle: the journal of the screen arts]. 2003, no 18, pp. 78–88.
- [16]. Kino-kursy [Film training courses]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 8/9, pp. 29–30.
- [17]. Kinoproizvodstvo v Odesse [Film production in Odessa]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923–1924, no 15, pp. 12.
- [18]. Kino-front: v Odesskoe okruzhnoe foto-kino upravlenie [Film front: to the Odessa district photo and cinema administration]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 11, pp. 21.
- [19]. Kino-front: goskursy kinematografii [Film front:]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 6/7, pp. 4.
- [20]. Kino-front: goskursy kinematografii [Film front:]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 6/7, pp. 17.
- [21]. Kino-front: goskursy kinematografii [Film front:]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 10, pp. 25.
- [22]. Kino-front: proizvodstvennaya rabota VUFKU v Odesse [Film front: production job of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU) in Odessa]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 14, pp. 11.
- [23]. Kino-front: kino-gorodok [Film front: film town]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 10, pp. 23.
- [24]. Kino: kino-promyshlennost v Odesse [Film front: film production in Odessa]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 4, pp. 13.
- [25]. Kino-front: kino-sezon v Odesse [Film front: film season in Odessa]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923–1924, no 19, pp. 12.
- [26]. Kino-front: perspektiva raboty [Film front: perspective of the work]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1922, no 1, pp. 16.
- [27]. Kino-front: goskursy kinematografii [Film front: state training courses of the cinematograph]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 14, pp. 11.
- [28]. Kino-front: proizvodstvennayarabota VUFKU [Film front: production job of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU)]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 12, pp. 22.
- [29]. Kino-front: sovetskoe kino vozrozhdaetsya: na odesskikh kino-fabrikakh [Film front: Soviet cinematograph]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 13, pp. 13–14.
- [30]. Kino-front: u ekrana [Film front: near the screen]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 12, pp. 22.
- [31]. Kino-front: ukrainskaya kinematografiya [Film front:]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 11, pp. 22.
- [32]. Kino-front: ekonomika kino [Film front:]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 5, pp. 11.
- [33]. Korniienko I. S. *Ukrainske radianske kinomystetstvo: 1917–1929 rr.* [Ukrainian Soviet cinematic art: 1917–1929 years]. Kyiv, 1959, 144 p.
- [34]. *Lenta dlinnoy v polveka: Odesskoy studii khudozhestvennykh filmov – 50 let* [Half-century long motion picture: 50th anniversary of Odessa Film Studio]. Odessa, 1969, 32 p.
- [35]. Malinovskiy A. *Kino v Odesse: putevoditel po kinoteatram starym i novym* [Cinematograph in Odessa: guidebook of the old and new film theatres]. Odessa, 2000, 220 p.
- [36]. Mislavskiy V., Geresha V. *Mekhanik-izobretatel Iosif Timchenko: v dokumentakh i vospominaniyakh* [Mechanic-inventor Iosif Timchenko: according to documents and memories]. Kharkov, 2012, 287 p.
- [37]. Mislavskiy V. N. *Odessa... Nemoe kino: 1897–1930* [Odessa...silent screen: 1897–1930]. Kharkov, 2015, 376 p.
- [38]. Mislavskiy V. N. *Ukrainske kinomystetstvo 20-kh rokiv XX st.: orhanizatsiinotvorchi transformatsii* [Ukrainian cinematic art in 1920s: organizational and creative transformations]. Kharkiv, 2018, 469 p.
- [39]. *Na kino-fabrikakh «VUFKU»: ocherednye postanovki* [At the film studio of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU): regular production]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 13, pp. 14.

- [40]. Ostrovskiy G. *Odessa, more, kino: stranitsy istorii dalekoy i blizkoy* [Odessa, sea, cinematograph: pages of the distant and recent history]. Odessa, 1989, 183 p.
- [41]. Parkhitko O. V., Khobta O. I. *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky: odeska periodyka pochatku XX stolittia* [History of Ukrainian journalism: Odessa periodicals in the beginning of the 20th century]. Odesa, 2010, 219 p.
- [42]. Poddubnyy V. Krasnye artistry [Red artists]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1924, no 5(43), pp. 15.
- [43]. Proizvodstvo Vufku [Production of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU)]. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923–1924, no 20, pp. 12.
- [44]. Rosliak R. V. *Stanovlennia kinoosvity v Ukraini: druha polovyna 10-kh – pochatok 30-kh rr. XX st.* [Establishment of the cinema education in Ukraine: the second half of the 1910s – the beginning of the 1930s]. Kyiv, 2004, 19 p.
- [45]. Rudyi H. *Periodyka Ukrainy 1917–1940 rr. yak istorychne dzherelo* [Ukrainian periodicals in 1917–1940 as a historical source]. *Biblioteknyi visnyk* [Library herald]. 2008, no 1, pp. 29–33.
- [46]. Suvorov A. Y. *Silueti: literatura. iskusstvo. teatr. kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1924, no 38, pp. 12.
- [47]. U ekrana [Near the screen]. *Silueti: literatura. iskusstvo, teatr, kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923, no 4, pp. 14.
- [48]. U ekrana [Near the screen]. *Silueti: literatura. iskusstvo, teatr, kino* [Silhouettes: literature. art. theatre. cinema]. 1923–1924, no 16, pp. 11.
- [49]. Khobta O. I. *Mystetska periodyka Odesy drugoho desiatyrichchia XX st.: istoriko-funktsionalnyi aspekt ta interpretatsiini osoblyvosti* [Artistic periodical of Odessa of the second decade of the 20th century: historical-functional aspect and interpretative specifics]. Kyiv, 2005, 18 p.
- [50]. Shklovskiy V. B. *Za sorok let kino* [Within 40 years of the cinematography]. Moskva, 1965, 455 p.

Надійшла 16.04.2019 р.

Шульга А. И.,

библиотекарь II категории Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ФОРМИРОВАНИЕ КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОДЕССЕ: НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «СИЛУЭТЫ» (1922–1925)

В статье приведены результаты исследования развития кинематографического дела и образования в Одессе на страницах журнала «Силуэты», издававшегося в 1922–1925 гг. Освещается становление и развитие первого специализированного учебного заведения в СССР – Государственных курсов кинематографии, которые были трансформированы в Одесский кино-техникум.

Ключевые слова: Одесский кино-техникум, Всеукраинское фотокиноуправление, киноискусство, журнал «Силуэты», А. Лундин, П. Чардынин, И. Тимченко.

Shulha H. I.,

Librarian of the 2-nd Category of the Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

FORMULATION OF CINEMATOGRAPHIC EDUCATION IN ODESSA: PAGES OF «SILUETS» JOURNAL (1922–1925)

Summary

The scope of the publication is the development of the cinema-technical school in Odessa in 1922–1925. The subject of the study is cinematographic education. Odessa Cinema Technology Center became the first educational institution on the territory of the Ukrainian SSR, which trained specialized film industry workers. In 1922–1925, the appearance of such institution was obvious, in connection with the establishment and development of cinematography and the limited number of qualified workers. Its teachers were also pioneers in filmmaking, shared their knowledge and practice. The value of the institution was that, besides the theoretical base, the students also gained a great deal of practical experience. Precisely from the publications in the journal «Silhouettes», we learn about the activities of the cinema-technical school and its fate. An entire section covered the cinematic activity in Odessa and the Ukrainian SSR (headings «Cinema Front», «At the Odessa Film Studio», «Cinema-technical school »...). For example, we find publications contained the information about in which films will be used the students, where they will go to the internship, how much they receive scholarships, which subjects they will learn, who can be matriculated to the college, how many students have graduated, etc. Our research can be used for the further explore of the development of cinema education in Odessa and Ukraine. The value of the journal «Silhouettes» is that with the aid of it we can recreate one of the aspects of development of the Odessa cinema-technical school. We have analysed the archives of the State Archives of the Odessa Region, specialized literature and memories of the eyewitnesses, in order to completely reconstruct the activities of the cinema college. This enabled us to provide a holistic view of the development of cinema education in Odessa.

Keywords: Odessa cinema-technical school, All-Ukrainian photo-management, cinema art (Vse-Ukrains'ke Foto Kino Upravlinnia), magazine «Silhouettes», A. Lundin, P. Chardinin, J. Timchenko.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 099.5:027.7:378.4(477.74–21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165932](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165932)

Бережок Евгения Владимировна,
заведующая сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**«GOGOLIANA» В ФОНДАХ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ
ОДЕССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА:
К 210-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ НИКОЛАЯ
ВАСИЛЬЕВИЧА ГОГОЛЯ (1809–1852)**

Собрание произведений Н. В. Гоголя и литературы о его жизни и творчестве составляют собрание «Gogoliana» Научной библиотеки Одесского национального университета им. И. И. Мечникова. В статье рассмотрены редкие прижизненные издания произведений Н. В. Гоголя, сочинения, статьи и рецензии, впервые опубликованные в периодических изданиях. А также первые прижизненные переводы сочинений Н. В. Гоголя на разные языки.

Ключевые слова: Н. В. Гоголь, Gogoliana, прижизненные издания, редкие издания, переводы произведений Н. В. Гоголя, Научная библиотека Одесского национального университета.

У писателя только и есть
один учитель: сами читатели
Н. В. Гоголь

Николай Васильевич Гоголь (1809–1852) – один из интереснейших представителей отечественной и мировой литературы. Основатель так называемой «натуральной школы» 40-х гг. XIX в. он внес в историю мировой литературы особый реализм и юмор, в основе которого лежит горький смех сквозь слезы. Его литературное наследие, как и раньше, притягивает исследователей и простых читателей. Собрание произведений Н. В. Гоголя и литературы о его жизни и творчестве составляют коллекцию «Gogoliana» Научной библиотеки Одесского национального университета им. И. И. Мечникова. Обширность коллекции не позволяет в рамках одной статьи сделать детальный обзор. В связи с этим в публикации рассмотрены редкие прижизненные издания произведений Н. В. Гоголя, сочинения, статьи и рецензии, впервые опубликованные в периодических изданиях. А также переводы произведений Н. В. Гоголя на разные языки, осуществленные при жизни автора.

Среди книг, принадлежавших графу А. Г. Строганову, имеется второе переиздание знаменитой гоголевской пьесы «Ревизор» 1841 г. (прил.: 16), отредактированное самим автором. Н. В. Гоголь очень долго и кропотливо работал

над пьесой. Впервые она была напечатана в 1836 г. и в этом же году в Санкт-Петербурге в Александровском театре была сыграна премьера. Несмотря на неоднозначную оценку публики, спектакль пользовался популярностью. Присутствовавший на премьере император Николай I настоятельно рекомендовал министрам посмотреть «Ревизора» [6, с. 129–130]. Сам Н. В. Гоголь был недоволен постановкой. По его мнению, пьеса потеряла свой сатирический характер [10, с. 203]. Его удручала и шумиха вокруг спектакля. В письме к М. С. Щепкину он писал: «Мне она надоела так же, как хлопоты о ней. Действие, произведенное ею, было большое и шумное. Все против меня. Чиновники пожилые и почтенные кричат, что для меня нет ничего святого, когда я дерзнул говорить о служащих людях; полицейские против меня; купцы против меня; литераторы против меня. Бранят и ходят на пьесу; на четвертое представление нельзя достать билетов» [16, с. 253–254]. Раздосадованный Н. В. Гоголь изложил свое видение пьесы и оценку первой постановки «Ревизора» в письме к неизвестному литератору¹, датированное маем 1836 г. «...Ревизор сыгран – и у меня на душе так смутно, так странно... я ожидал наперед, как пойдет дело, и при всем том чувство грустное и досадно-тягостное облекло меня. Мое-же создание мне показалось противно, дико и как будто не мое» [10, с. 203].

Несмотря на то, что «Ревизор» был поставлен на сцене и в свет вышло его первое издание, Н. В. Гоголь продолжал работу над совершенствованием пьесы. Находясь в Италии, в декабре 1838 г. он писал М. П. Погодину, который хотел выпустить второе переиздание нашумевшей пьесы, что начал «переделывать и поправлять некоторые сцены, которые были написаны довольно небрежно и неосмотрительно» [16, с. 349]. И только весной 1841 г. Н. В. Гоголь послал С. Т. Аксакову все свои правки и рекомендации к новому изданию [16, с. 435–436]. В приложении ко второму изданию был помещен отрывок из письма к «неизвестному литератору», две сцены, не вошедшие в первое издание, начало четвертого действия из издания 1836 г., монолог Хлестакова на с. 123 из первого издания и замечания для актеров. В июле 1841 г. было получено цензурное разрешение, а осенью, как и хотел сам Н. В. Гоголь, комедия поступила в продажу [16, с. 437–438].

В книжной коллекции Н. К. Шильдера хранится еще одно прижизненное издание Н. В. Гоголя – «Выбранные места из переписки с друзьями» (прил.: 2). Это последнее прижизненное издание вышло 31 декабря 1846 г. (12 января 1847 г.). В своей новой книге он не развлекал и не смешил читателя, а наоборот заставлял задуматься. По мнению исследователей, переломным моментом в творчестве Н. В. Гоголя стали 40-е годы XIX ст. Находясь в Вене, он тяжело заболел, его состояние было настолько тяжелым, что он даже написал духовное завещание. Именно тогда Н. В. Гоголь задумался о книге, в которой смог

¹ В письме к С. Т. Аксакову, от 5 марта 1841 г., Н. В. Гоголь упоминал, что это письмо им было составлено по просьбе А. С. Пушкина, который хотел написать статью о «Ревизоре» в своем журнале. (Сочинения и письма Н. В. Гоголя : [в 6 т.] / изд. П. А. Кулиша. СПб. : в имп. тип. Акад. наук, 1857. Т. 5 : Письма с 1820 по 1842 г. С. 435–436).

бы поведать о своем сокровенном. В предисловии к «Выбранным местам из переписки с друзьями...» он писал: «... я захотел оставить при расставании что-нибудь от себя моим соотечественникам. Выбираю сам из моих последних писем ... все, что более относится к вопросам, занимающим ныне общество... Сердце мое говорит мне, что книга моя нужна и что она может быть полезна...» [7, с. 2]. Воодушевленный Н. В. Гоголь принялся за работу, как говорится, на одном дыхании и уже к концу этого года новая книга была напечатана. Ни минуты не сомневаясь, что публика поймет и примет его новое детище, в июле 1846 г. он писал П. А. Плетневу: «Все свои дела в сторону и займись печатаньем этой книги, под названием: Выбранные места из переписки с друзьями. Она нужна, слишком нужна всем... и готовь бумагу для второго издания, которое, по моему соображению, последует немедленно: эта книга разойдется более, чем все мои прежние сочинения, потому что это до сих пор моя единственная дельная книга» [17, с. 256–257]. Однако его ожиданиям не суждено было сбыться. Первые трудности начались уже на стадии получения разрешения цензурного комитета. По замыслу Н. В. Гоголя в новое издание должны были войти статьи: «Завещание», «Женщина в свете», «Значение болезней», «О том, что такое слово», «Чтения русских поэтов перед публикою», «О помощи бедным», «Об Одиссее, переводимой Жуковским», «Несколько слов о нашей Церкви и духовенстве», «О лиризме наших поэтов», «Споры», «Христианин идет вперед», «Карамзин», «О театре, об одностороннем взгляде на театр и вообще об односторонности», «Предметы для лирического поэта в нынешнее время», «Советы», «Просвещение», «Четыре письма к разным лицам по поводу «Мертвых душ», «Нужно любить Россию», «Нужно проездиться по России», «Что такое губернаторша», «Русской помещик», «Исторический живописец Иванов», «Чем может быть жена для мужа в простом домашнем быту, при нынешнем порядке вещей в России», «Сельский суд и расправа», «Страхи и ужасы России», «Близорукому приятелю», «Занимающему важное место», «Чей удел на земле выше», «Напутствие», «В чем же наконец существо русской поэзии и в чем ее особенность», «Светлое Воскресенье». Однако цензорами были изъяты статьи: «Нужно любить Россию», «Нужно проездиться по России», «Что такое губернаторша», «Страхи и ужасы России», «Занимающему важное место», а остальные подверглись существенным исправлениям. В письме к А. О. Смирновой он писал: «По делам моим произошла совершенная бестолковщина. Из книги моей напечатана только одна треть, в обрезанном и спутанном виде, какой-то странный оглодок, а не книга» [9, с. 450].

Н. В. Гоголь настаивал на печатании «Выбранных мест...» в тайне от широкой публики [17, с. 260]. Однако уже осенью 1846 г. по Москве и Санкт-Петербургу пошли слухи, виновником которых его друг литературный критик и публицист С. П. Шевырев считал цензора А. Никитенко. Он писал Н. В. Гоголю: «Содержание книги твоей, которую цензуровал Никитенко, оглашено было как-то странно и достигло сюда. Боятся, что ты хочешь изменить искусству,

что ты забываешь его, что ты приносишь его в жертву какому-то мистическому направлению. Книга твоя должна возбудить всеобщее внимание; но к ней приготовлены уже с предубеждением против нее. Толков я ожидаю множество бесконечное, когда она выйдет» [6, с. 314]. Таким образом, еще до выхода в свет новая книга Н. В. Гоголя уже будоражила публику, которая была настроена скептически. Когда же, наконец, она появилась, общество разделилось на два лагеря: на тех, кто восторженно принял «Выбранные места из переписки...» и тех, кто яростно ее критиковал. Причем среди критиковавших Н. В. Гоголя оказались и его близкие друзья, такие как С. Т. Аксаков, В. А. Жуковский, С. П. Плетнев, П. А. Вяземский и др. Наиболее резкой была критика В. Г. Белинского, напечатанная в «Современнике» 7 февраля 1847 г. Немного позднее появилось его знаменитое «зальцбрунское письмо», которое, по мнению исследователей, стало политическим и литературным завещанием В. Г. Белинского. Н. В. Гоголь был в недоумении, он никак не ожидал подобной реакции. С горечью он писал В. А. Жуковскому: «Появление книги моей разразилось точно в виде какой-то оплеухи: оплеуха публике, оплеуха друзьям моим и, наконец, еще сильнейшая оплеуха мне самому... Я размахнулся в моей книге таким Хлестаковым, что не имею духу заглянуть в нее» [17, с. 350].

Новую редакцию «Выбранных мест из переписки с друзьями» Н. В. Гоголь планировал напечатать в шестом томе «Сочинений» [6, с. 430–431]. Он работал над этим изданием с 1850 г. по 1852 г. и незадолго до его смерти большая часть была уже напечатана [11, с. 83]. Причем печать собрания сочинений проходила в Москве в трех разных типографиях: в Университетской типографии, в типографиях В. Готье и А. Семена [6, с. 456–457]. После кончины Н. В. Гоголя цензурный комитет запретил издание его произведений. Работа над «Сочинениями» была приостановлена до дальнейших распоряжений. Друзья и близкие пытались добиться разрешения на продолжение работы над изданием, однако натывались на сопротивление властей. Тогда, как вспоминал Д. А. Оболенский, единственным выходом было заручиться поддержкой великого князя Константина Николаевича [11, с. 84]. Печатание томов «Сочинений» было продолжено и уже в 1855 г. они появились в книжных магазинах. В конечном варианте «Сочинения Николая Васильевича Гоголя» вышли в четырех томах, в которые были включены «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Миргород», повести, комедии, драматические отрывки и отдельные сцены. В него не вошли «Выбранные места из переписки с друзьями» и статьи из «Арабесок». Племянник Н. В. Гоголя, М. П. Трушковский, и одновременно издатель «Сочинений» заявил, что эти произведения не вошли в четырехтомник, так как автор не успел их подготовить к переизданию [18]. В фондах Научной библиотеки Одесского национального университета хранится комплект этого четырехтомного издания (прил.: 18).

В Научной библиотеке Одесского национального университета имеются периодические издания, на страницах которых были напечатаны первые про-

изведения Н. В. Гоголя, его публицистические статьи и рецензии. Одна из ранних публикаций – повесть «Бисаврюк, или Вечер накануне Ивана Купала, малороссийская повесть, (из народного предания) рассказанная дьячком Покровской церкви» была напечатана в журнале «Отечественные записки» в февральском и мартовском номерах 1830 г. (прил.: 1). Ее текст был существенно изменен издателем журнала П. П. Свиньиным и напечатан без указания имени автора. Позднее Н. В. Гоголь, отредактировав и сняв редактуру издателя «Отечественных записок», включил ее в состав сборника «Вечера на хуторе близ Диканьки» под названием «Вечер накануне Ивана Купала». В предисловии к повести от имени рассказчика Фомы Григорьевича он раскритиковал редакторские изменения П. П. Свиньиного. В библиотеке университета хранятся несколько комплектов «Отечественных записок». Номера «Отечественных записок» за 1830 гг. из университетской библиотеки были частью книжного собрания «Rossica», принадлежавшего библиофилу и библиографу С. А. Соболевскому (1803–1870). Они были приобретены в 1874 г. фундаментальной библиотекой Новороссийского университета у известного европейского комиссионера Дейбнера [13]. Эти номера журнала хранятся и в семейной библиотеке князей Воронцовых.

Ранние сочинения еще никому неизвестного Н. В. Гоголя были напечатаны в «Литературной газете» и альманахе «Северные цветы». Одним из направлений деятельности редакция «Литературной газеты» провозглашала публикацию произведений молодых малоизвестных литераторов. В 1831 г. на ее страницах было напечатано две главы из повести «Страшный кабан» под псевдонимом П. Глечик (прил.: 19, 21). Молодой автор так и не завершил начатую повесть, однако некоторые ее мотивы и образы позднее были им развиты в произведениях «Ночь перед Рождеством» и «Петербургские повести». Незаконченной осталась и книга по географии для детей, первые отрывки которой были опубликованы в «Литературной газете» под названием «Несколько мыслей о преподавании детям географии» и подписаны псевдонимом «Г. Янов», т. е. Гоголь-Яновский (прил.: 5). Эта статья представляет интерес, прежде всего, тем, что в ней отразились основные педагогические идеи Н. В. Гоголя. Следует отметить, что в феврале 1831 г. благодаря содействию П. А. Плетнева он стал преподавателем истории младших воспитанниц Патриотического института и наставником для детей П. И. Балабина, Н. М. Лонгинова и А. В. Васильчикова [4, с. 111–112]. 16 января 1831 г. вышел четвертый номер «Литературной газеты», посвященный памяти ее первого издателя барона А. А. Дельвига. Этот номер открывает статья «Женщина» (прил.: 3), впервые подписанная настоящим именем Н. В. Гоголя. Написанная в форме философского диалога между Платоном и его учеником Телеклесом, ее скорее можно назвать этюдом. Сравнивая женщину с поэзией, автор писал: «Что женщина? – Язык богов!.. Она поэзия! она мысль, а мы только воплощение ее в действительности...». Платон, в изображении Н. В. Гоголя, отвергал отношение к женщине как к «рабыне» и для достижения гармонии в мире считал необходимым, чтобы «высокие добродетели»

тели мужа» осенялись и «преображались нежными, кроткими добродетелями женщины». Однако такие воззрения в гоголевской трактовке противоположны позиции древнегреческого философа Платона, для которого характерно скептическое отношение к женщине и ее духовному миру [14]. Следует отметить, что статья «Женщина», развивая мотивы дельвиговской поэзии «Изобретение ваяния», стала литературной данью памяти А. А. Дельвига. Подшивка номеров «Литературной газеты» за 1831 г. из университетской библиотеки является частью книжной коллекции, принадлежавшей графу А. Г. Строганову.

В этом же книжном собрании хранятся подшивка газеты «Северная пчела» и журнал «Московский телеграф», где в 1834 г. были напечатаны заметки Н. В. Гоголя о планах издания «Истории малороссийских козаков» (прил.: 10, 13). Он писал: «До сих пор еще у нас не было полной и удовлетворительной истории Малороссии и народа, действовавшего в продолжении четырех веков отдельно от Великой России... Я решился принять на себя этот труд...» [8]. В своей работе он хотел использовать не только широко известные печатные источники, но рукописные и этнографические материалы. В объявлении Н. В. Гоголь обращался к читателям с просьбой «всех, имеющих какие то ни было материалы, записки, летописи, песни, повести бандуристов, деловые бумаги... присылать ко мне...» [8]. Первую часть своего научного труда он опубликовал в «Журнале министерства народного просвещения» в 1834 г. под названием «Отрывок из истории Малороссии» (прил.: 14). Однако задуманный труд по истории Украины так и не был завершен. Взявшись за работу с большим энтузиазмом Н. В. Гоголь постепенно утратил к ней интерес. В письме к И. И. Срезневскому он писал: «...Я к нашим летописям охладел, напрасно силясь в них отыскать то, что хотел бы отыскать... каждый звук песни мне говорит живее о протекшем, нежели наши вялые и короткие летописи» [8]. Увлеченный украинским народным творчеством, он написал статью «О малороссийских песнях» (прил.: 8), которая была напечатана в том же выпуске «Журнала министерства народного просвещения». Еще в лицейские годы Н. В. Гоголь начал собирать украинский фольклор, позднее, уже будучи в Санкт-Петербурге, он неоднократно просил свою мать, Марию Ивановну Гоголь-Яновскую, записывать для него различные украинские песни, поверья, сказания и т.д., непременно подключая к этому родственников и знакомых. Коллекционируя украинский песенный фольклор, Н. В. Гоголь нашел единомышленника в лице своего друга М. А. Максимовича. Они обменивались собранным материалом и активно его обсуждали в переписке. В их планах было совместное издание сборника украинских песен, которые так и не были воплощены. В 1834 г. в Москве был издан второй сборник украинских песен, собранных М. А. Максимовичем, в предисловии к которому он благодарил за помощь в подготовке Н. В. Гоголя, называя его «новым историком Малороссии». Во вступительном слове к сборнику «Голоса украинских песен», вышедшему в этом же году, М. А. Максимович советует читателям, интересующимся устным народным творчеством, обра-

тити внимание на статью Н. В. Гоголя об украинских песнях, напечатанную в «Журнале Министерства народного просвещения».

В начале 30-х гг. XIX в., занимаясь исследованиями для составления «Истории Малороссии», Н. В. Гоголь задумался о должности профессора истории в Университете св. Владимира в Киеве. Он обратился к А. С. Пушкину, П. А. Плетневу и В. А. Жуковскому с просьбой замолвить о нем слово перед министром просвещения С. С. Уваровым. Однако, вместо назначения в университет Св. Владимира, в июле 1834 г. он получил место профессора кафедры всеобщей истории в Санкт-Петербургском университете. К этому времени относится публикация статьи «План преподавания всеобщей истории» (прил.: 15) в «Журнале Министерства народного просвещения», написанной Н. В. Гоголем в качестве докладной записки С. С. Уварову как соискателя на должность профессора. В сентябре 1834 г. он прочел вступительную лекцию «О средних веках», печатная версия которой была опубликована в октябрьском номере «Журнала министерства народного просвещения» (прил.: 9)². Первые гоголевские лекции пользовались популярностью у студентов, желавших послушать уже известного писателя Н. В. Гоголя. Но вскоре интерес к ним стал пропадать как у лектора, так и его аудитории. И уже в декабре 1835 г. он был уволен с должности профессора.

В 1836 г. Н. В. Гоголь принял активное участие в издании пушкинского «Современника». Здесь впервые были напечатаны повести «Коляска» (прил.: 4) и «Нос», пьеса «Утро делового человека: петербургские сцены» (прил.: 20), первоначальное название которой было «Утро чиновника». Она была одной из сцен комедии «Владимир третьей степени», как и пьесы «Тяжба», «Лакейская» и «Отрывок». В первом номере «Современника» без подписи автора была напечатана и шумевшая статья «О движении журнальной литературы, в 1834 и 1835 году» (прил.: 7), которую читатели восприняли как программу нового издания. В своей статье Н. В. Гоголь раскритиковал популярные в то время периодические издания «Библиотека для чтения», «Сын отечества», «Московский наблюдатель» и «Северная пчела». Резкая критика статьи настроила против «Современника» О. И. Сенковского, издателя «Библиотеки для чтения» и Ф. В. Булгарина – «Северной пчелы». А. С. Пушкин, полагая, что его журнал еще не настолько популярен и авторитетен среди публики, чтобы вести полемику с такими влиятельными литературными деятелями, решил немного смягчить впечатление. Он опубликовал в третьем томе «Современника» «Письмо к издателю», будто бы присланное тверским читателем. Письмо сопровождала пояснительная записка от имени издателя, в котором было сказано: «Статья О движении журнальной литературы напечатана в моем журнале, но из сего еще не следует, чтобы все мнения, в ней выраженные с такою юношескою живостью и прямотою, были совершенно сходны с моими собственными. Во всяком случае она не есть и не могла быть программой "Современника"» [12].

² Статьи «О средних веках», «О преподавании всеобщей истории», «О малороссийских песнях», «Отрывок из истории Малороссии» под названием «Взгляд на составление Малороссии» были включены Н. В. Гоголем в сборник «Арабески».

Еще одна статья Н. В. Гоголя под названием «Петербургские записки 1836 г.» была напечатана в шестом томе «Современника», выпущенном в 1837 г. в пользу семьи А. С. Пушкина, убитого на дуэли. Первоначально это были две самостоятельные статьи «Петербург и Москва. (Из записок дорожного)» и «Петербургская сцена в 1835–1836 гг.», написанные для пушкинского журнала, однако по каким-то причинам ранее не опубликованные. В «Современнике» Н. В. Гоголь выступил не только как автор, но и критик. Он подготовил двадцать семь рецензий, однако напечатано было только восемь в первом томе в разделе «Новые книги» (прил.: 25–32) [20]. В Научной библиотеке ОНУ имени И. И. Мечникова хранится несколько комплектов журнала «Современник» от первых томов, подготовленных еще А. С. Пушкиным, и до его закрытия.

Н. В. Гоголя и М. П. Погодина, издателя журнала «Москвитянин», связывали дружеские отношения на протяжении многих лет. В его доме Н. В. Гоголь работал над первым томом «Мертвых душ», «Портретом», «Римом», «Тарасом Бульбой», «Лакейской», «Тяжбой». М. П. Погодин очень долго пытался привлечь Н. В. Гоголя к участию в издании своего журнала. Хотя еще в 1839 г. он обещал свое сотрудничество, но творческие планы, эмоциональное и физическое состояние существенно изменили планы. Не получив ничего конкретного от Н. В. Гоголя, в 1841 г. без его согласия М. П. Погодин напечатал «Новые сцены к комедии Ревизор» (прил.: 6), которые были им переписаны для второго переиздания комедии. Выполняя свое обещание, Н. В. Гоголь написал рецензию на литературный альманах «Утренняя заря» (прил.: 33), которая была опубликована в первом номере «Москвитянина» за 1842 г. и подписана «N. N.», а в третьем номере этого же года впервые был напечатан отрывок «Рим» (прил.: 17) из незавершённого романа «Аннунциата». Бытует мнение о том, что это одно из наиболее автобиографических произведений, в котором он выразил не только свои впечатления об Италии, но и размышления о своей судьбе [19].

В 1846 г. в «Москвитянине», «Московских ведомостях» и «Современнике» была напечатана статья Н. В. Гоголя «Об Одиссее, переводимой Жуковским ...» (прил.: 11–12). Над переводом гомеровской «Одиссеи» В. А. Жуковский работал с 1842 г. по 1848 г. Н. В. Гоголь следил за ходом работы и, будучи у него гостей в 1844 г., познакомился с некоторыми отрывками. Он считал перевод В. А. Жуковского важным событием в литературе Российской империи, о чем писал в письме к Н. М. Языкову [17, с. 158–164]. По его мнению, необходимо было «чтобы публика была несколько пригото́влена к принятию “Одиссеи”» [17, с. 252–253]. Для этого Н. В. Гоголь написал статью, основой для которой стало вышеупомянутое письмо к Н. М. Языкову, и опубликовал ее в самых популярных периодических изданиях. Позднее она вошла и в сборник статей «Выбранные места из переписки с друзьями».

Имя Н. В. Гоголя как писателя и драматурга было на слуху не только в Российской империи, но и далеко за ее пределами. Его произведения переводились на французский, немецкий, чешский, английский и польский языки.

Первой была переведена повесть «Тарас Бульба» известным чешским литератором К. В. Запа (1812–1871) и опубликована в 1839 г. в журнале «Kwety» [2, с. 58–66]. В этом же году в немецкой газете «Morgenblatt» были напечатаны «Записки сумасшедшего» (Aus dem Tagebuch eines Verrückten), переведенные на немецкий язык Н. А. Мельгуновым и Генрихом Кёнигом (1790–1869) (прил.: 24) [21]. Первые переводы произведений Н. В. Гоголя на польский язык появились в периодических изданиях. В 1843 г. в журнале «Jutrzenka» были напечатаны «Театральный разъезд» и «Записки сумасшедшего» [2]. В следующем году Ю. Иг. Крашевский (1812–1887) в своем литературном альманахе «Athenaeum» напечатал «Записки сумасшедшего», «Шинель» и два раздела «Мертвых душ», перевод которых был сделан Петром Лазаровичем Шепелевичем [15]. В 1843 г. в Варшаве в свет вышло отдельное издание «Записок сумасшедшего» (Pamiętniki waryata), перевод которого был осуществлен Марцином Шимановским (прил.: 22). Им же были переведены произведения А. С. Пушкина «Скупой рыцарь» и «Медный всадник», Т. Г. Шевченка «Кобзарь», «Гайдамаки» [22, с. XVII]. Экземпляр «Записок сумасшедшего» из Научной библиотеки Одесского национального университета был частью книжной коллекции А. Кухарского (1795–1862), приобретенное библиотекой Новороссийского университета в 1865 г. [3].

В фондах университетской библиотеки хранится перевод на французский язык произведений Н. В. Гоголя под названием «Русские повести» (Nouvelles russes), который вышел в 1845 г. в Париже (прил.: 23). Это был первый сборник сочинений Н. В. Гоголя, изданный в Европе. В его состав вошли «Вий», «Тарас Бульба», «Записки сумасшедшего», «Коляска» и «Старосветские помещики». Идея перевода сочинений Н. В. Гоголя принадлежала И. С. Тургеневу (1818–1883). Им же были отобраны и переведены произведения для этого издания. Луи Виардо (1800–1883), хотя и указан на титульном листе как переводчик, был редактором текста на французском языке [21]. Вскоре после выхода сборника в европейской и российской прессе появились положительные отзывы. В журнале «Revue des deux Mondes» (1 декабря 1845 г.) Шарль Огюстен де Сент-Бев (1804–1869) в своей литературной хронике писал: «До появления перевода г. Виардо вряд ли хоть один француз прочитал в оригинале что-нибудь из сочинений г. Гоголя... Действительно г. Гоголь заботится прежде всего о верности в изображении нравов, о воспроизведении действительного, натурального, как в настоящем, так и в историческом прошлом; его занимает национальных дух...» [6, с. 176–177.]. В январском номере 1846 г. «Отечественных записок» В. Г. Белинский напечатал перевод на русский язык рецензии Сент-Бева. Отзыв же самого В. Г. Белинского был напечатан в ноябрьском номере «Отечественных записок». Он писал: «перевод удивительно близок и, в то же время, свободен, легок, изящен; колорит по возможности сохранен, и оригинальная манера Гоголя, столь знакомая всякому русскому, по крайней мере не изглажена...» [1]. Сборник сочинений Н. В. Гоголя под редакцией Виардо был оценен публикой по достоинству и уже в следующем

году в Лейпциге вышел его перевод на немецкий язык (Russische Novellen von Nicolas Gogol. Nach L. Viardot ubertragen von Bode. Leipzig, 1846). Во Франции он переиздавался несколько раз, но уже после смерти автора. Что удивительно, самому Н. В. Гоголю не нравилось то, что его произведения переводят на другие языки, в особенности на немецкий. В письме к Н. М. Языкову он писал по поводу перевода на немецкий язык «Мертвых душ»: «мне вообще не хотелось бы, чтобы обо мне что-нибудь знали европейцы... я бы не хотел, чтобы иностранцы впали в такую глупую ошибку, в какую впала большая часть моих соотечественников, принявшая «Мертвые души за портрет России. ... Я уже читал кое-что на французском о повестях в «Revue des deux Mondes» и в «Les Débats». Это ничего. Оно канет в Лету вместе с объявлениями газетными... Но в Германии распространяемые литературные толки долговечней...» [6, с. 302].

Произведения Н. В. Гоголя нашли своего читателя по всему миру. Несмотря на то, что его сочинения трудно поддаются переводу из-за уникального гоголевского стиля, пропитанного украинским народным фольклором, к началу XX ст. они переведены на многие языки мира. Сочинения великого писателя, драматурга и критика становятся популярными не только в узком литературной среде, но и среди массового читателя. Еще современники признавали его талант и понимали, что личность Н. В. Гоголя, как и творчество, загадочна, непостижима и полна противоречий. И. С. Тургенев в своем письме к Полине Виардо писал: «Для нас он был больше, чем просто писатель – он открыл нам самих себя...». Невозможно переоценить тот вклад, который Н. В. Гоголь сделал в мировую культуру. Его творческое наследие вдохновляло композиторов и художников. По сочинениям Н. В. Гоголя снято большое количество фильмов, созданы музыкальные и художественные произведения. По мотивам сборника «Вечера на хуторе близ Диканьки» М. П. Мусоргский написал оперу «Сорочинская ярмарка», Н. А. Римским-Корсаковым были созданы оперы «Майская ночь» и «Ночь перед Рождеством», П. И. Чайковским – «Черевички». Сюжетом повести «Тарас Бульба» была навеяна И. Ю. Репину идея создания знаменитой картины «Запорожцы пишут письмо турецкому султану». Комедии, написанные Н. В. Гоголем, впервые начали ставятся на европейских сценах еще с середины XIX в. Так, премьеры «Ревизора» состоялись в 1853 г. в парижском театре «Порт-Сен-Мартен», в 1887 г. – в венском «Бургтеатр», в 1895 г. – в Придворном театре Берлина. Юмор гоголевских повестей повлиял на творчество Альфонса Доде, Фрэнсиса Брет-Гарта, Любена Карвелова, Германа Банга и многих других. Ж. Сименон писал: «Я учился у Гоголя умению проникать в скрытый драматизм жизни, которая может быть искалена из-за чисто внешнего, на первый взгляд, ничтожного повода. Я учился и учусь у Гоголя придавать трагическое звучание незаметным судьбам «маленьких людей». Вместе с тем, сама личность великого прозаика, драматурга и критика Н. В. Гоголя послужила основой для различных художественных произведений и документальных исследований.

Состав университетской коллекции «Gogoliana» разнообразен и обширен, начиная от первых изданий произведений Н. В. Гоголя и до современных публикаций о его жизни и творчестве. Представленная подборка прижизненных изданий произведений Н. В. Гоголя и публикаций в периодической прессе является лишь малой частью собраний «Gogoliana», хранящейся в фондах Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Она без сомнения представляет интерес как для исследователей жизни и творчества великого писателя, так и для библиофилов.

Приложение

Прижизненные издания и публикации Н. В. Гоголя в фондах Научной библиотеки

1. [Гоголь Н. В.] Бисаврюк, или Вечер накануне Ивана Купала, малороссийская повесть, (из народного предания) рассказанная дьячком Покровской церкви / Н. В. Гоголь // Отечеств. зап. – 1830. – № 2. – С. 238–264; № 3. – С. 421–442.
2. Гоголь Н. В. Выбранные места из переписки с друзьями Николая Гоголя / Н. В. Гоголь. – СПб. : в тип. Департамента внешней торговли, 1847. – 287 с.
3. Гоголь Н. В. Женщина / Н. В. Гоголь // Лит. газ. – 1831. – Т. 3, № 4 (16 янв.). – С. 27–29.
4. Гоголь Н. В. Коляска : повесть / Н. В. Гоголь // Современник : лит. журн. – СПб. : в Геттенберг. тип., 1836. – Т. 1. – С. 170–190.
5. Гоголь Н. В. [псевд.: Г. Янов]. Несколько мыслей о преподавании детям географии // Лит. газ. – 1831. – №1. – С. 4–7.
6. Гоголь Н. В. Новые сцены к комедии Ревизор / Н. В. Гоголь // Москвитянин. – 1841. – Ч. 2, № 4. – С. 578–593.
7. Гоголь Н. В. О движении журнальной литературы, в 1834 и 1835 году / Н. В. Гоголь // Современник : лит. журн. – СПб. : в Геттенберг. тип., 1836. – Т. 1. – С. 192–225.
8. Гоголь Н. В. О малороссийских песнях / Н. В. Гоголь // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1834. – Ч. 2, отд. 2 : Словесность и науки. – С. 16–26.
9. Гоголь Н. В. О средних веках / Н. В. Гоголь // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1834. – Ч. 3, отд. 2 : Словесность и науки. – С. 409–427.
10. Гоголь Н. В. Об издании Истории малороссийских козаков, сочинения Н. Гоголя / Н. В. Гоголь // Северная пчела. – 1834. – № 24 (30 янв.).
11. Гоголь Н. В. «Об Одиссее, переводимой Жуковским (из письма Н. В. Гоголя к Н. М. Языкову) / Н. В. Гоголь // Москвитянин. – 1846. – № 7. – С. 19–27.
12. Гоголь Н. В. «Об Одиссее, переводимой Жуковским (из письма Н. В. Гоголя к Н. М. Языкову) / Н. В. Гоголь // Моск. ведомости. – 1846. – № 89 (25 июля (6 авг.)). – С. 616–617.
13. Гоголь Н. В. Объявление об издании Малороссийской истории... / Н. В. Гоголь // Моск. телеграф. – 1834. – № 3 (февр.). – С. 523–524.
14. Гоголь Н. В. Отрывок из истории Малороссии : Т. 1, кн. 1, гл. 1. / Н. В. Гоголь // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1834. – Ч. 2, отд. 2 : Словесность и науки. – С. 1–15.
15. Гоголь Н. В. План преподавания всеобщей истории / Н. В. Гоголь // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1834. – Ч. 1, отд. 2 : Словесность и науки. – С. 189–209.
16. Гоголь Н. В. Ревизор : комедия в 5 действиях / Н. В. Гоголь. – Изд. 2-е, испр. с прил. – М. : в тип. Н. Степанова, 1841. – [2], 230 с.
17. Гоголь Н. В. Рим / Н. В. Гоголь // Москвитянин. – 1842. – Ч. 2, № 3. – С. 21–67.
18. Гоголь Н. В. Сочинения : [в 4 т.] – М., 1855. – Т. 1. – 186, 259 с. ; Т. 2. – 432 с. ; Т. 3. – 426 с. ; Т. 4. – 588 с.
19. [Гоголь Н. В.] Успех посольства : из малороссийской повести : страшный кабан / Н. В. Гоголь // Лит. газ. – 1831. – Т. 3, № 17 (22 марта). – С. 133–135.
20. Гоголь Н. В. Утро делового человека : петербургские сцены / Н. В. Гоголь // Современник : лит. журн. – СПб. : в Геттенберг. тип., 1836. – Т. 1. – С. 227–241.
21. Гоголь Н. В. [псевд.: Глечик П.] Учитель : из малороссийской повести : страшный кабан / Н. В. Гоголь // Лит. газ. – 1831. – Т. 3, № 1 (1 янв.). – С. 1–4.
22. Gogol M. Pamiętniki waryata / M. Gogol ; przełożył z rosyjskiego na polskie M. Szymanowski. – Warszawa, 1843. – 72 s.

23. Gogol N. Nouvelles russes / M. Gogol ; traduction française publié par Louis Viardot. – Paris: Paulin, 1845. – VII, 324, [2] p.
24. Gogol N. Aus dem Tagebuch eines Verrückten / M. Gogol // Morgenblatt für gebildete Leser. – 1839. – № 292 (6 December) – № 298 (13 December). – S. 1165–1191.

Рецензии Н. В. Гоголя

25. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 311. – Рец. на кн.: Атлас к космографии, изд. Ободовским, СПб. 1836. XVI чертежей.
26. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 296–302. – Рец. на кн.: Исторические афоризмы Михаила Погодина. М.: Унив. тип., 1836. VIII, 128 с.
27. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 313–314. – Рец. на кн.: Мое новоселье : альманах на 1836 год, В. Крыловского. СПб.: в тип. издателя. 206 с.
28. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 308–309. – Рец. на кн.: Письма леди Рондо, супруги английского министра при российском дворе в царствование императрицы Анны Ивановны. Пер. с англ. М. К. СПб.: в тип. III отд. собств. е. и. в. канц. 1836. 128 с.
29. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 304. – Рец. на кн.: Плавание по Белому морю и Соловецкий монастырь, соч. Я. Озерецковского. СПб.: в тип. Н. Греча. 1836. 54 с.
30. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 304–305. – Рец. на кн.: Походные записки артиллериста, с 1812 по 1816 год, артиллерии подполковника И. Р... : в 4 ч. М.. 1835–1836.
31. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 309–310. – Рец. на кн.: Путешествие вокруг света, составленное из путешествий и открытий Магеллана, Тасмана, Дампиера, Ансона, Байрона, Валлиса, Картере, Бугенвилля, Кука, Лаперуза, Блейга, Ванкувера, Дантркасто, Вильсона, Бодена, Флиндерса, Крузенштерна, Головинина, Портера, Коцебу, Фрейсине, Беллинггаузена, и Галля, Дюперре, Польдинга, Бичи, Дюмон-Дюрвиля, Литке, Диллона, Лаплаза, Мореля и пр., изд. под руководством Дюмон-Дюрвиля..., с картами и многочисленным собранием изображений, грав. на меди, с рисунков... г. Сенсона, рисовальщика, совершившего путешествие с Дюмон-Дюрвилем. Изд. А. Плюшара., Санкт-Петербург : в тип. А. Плюшара. 1836. Ч. 1.
32. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Современник. – 1836. – Т. 1. – С. 314–315. – Рец. на кн.: Со-рок одна повесть лучших иностранных писателей (Бальзака, Бальоль, Блюменбаха, доктора Гаррисона, Е. Гино, Гофмана, А. Дюма, Ж. Жанена, Ваш. Ирвинга, Кинда, Крузе, И. Люка, Сентина, Тика, Цшоке, Ф. Шаля и др.) : в 12 ч. ; изд. Н. Надеждиным. Москва : в тип. Степанова. 1836.
33. [Гоголь Н. В.] [Рецензия] / Н. В. Гоголь // Москвитянин / изд. М. Погодиным. – 1842. – № 1. – С. 304–305. – Рец. на кн.: Утренняя заря: альманах на 1842 год, изд. В. Владиславлевым. Санкт-Петербург : в тип. III отд. собств. е. и. в. канц. 1842. 369 с.

Список использованной литературы

1. Белинский В. Г. Перевод сочинений Гоголя на французский язык / В. Г. Белинский // Отечеств. зап. – 1845. – Т. 43, № 12. – С. 115–116.
2. Будагова Л. Н. Восприятие Гоголя в литературах западных и южных славян / Л. Н. Будагова // Гоголь и традиционная славянская культура : 12-е Гоголевские чтения : сб. ст. по материалам Междунар. науч. конф., (Москва, 30 марта – 1 апр. 2012 г.). – М. ; Новосибирск : Новосибир. изд. дом, 2012. – 320 с.
3. Великодная А. В. Редкие издания в книжном собрании А. Кухарского / А. В. Великодная, Е. В. Полевщикова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2007. – Т. 12, вип. 4. – С. 153–168.
4. Вересаев В. В. Гоголь в жизни : в 2 ч. / В. В. Вересаев. – М., 2018. – Ч. 1. – 319 с. – (Антология мысли)
5. Вересаев В. Н. В. Гоголь в жизни : систематический свод подлинных свидетельств современников / В. В. Вересаев. – Харьков : Прапор, 1990. – 679 с.
6. Гоголь Н. В. в письмах и воспоминаниях / сост. В. Гиппиус. – М. : изд.-во «Федерация», 1931. – 496 с.
7. Гоголь Н. В. Выбранные места из переписки с друзьями Николая Гоголя / Н. В. Гоголь. – СПб. : в тип. Департамента внешней торговли, 1847. – 287 с.
8. Гоголь Н. В. к И. И. Срезневскому : Санкт-Петербург, марта 6, 1834 // Рус. старина. – 1892. – № 3. – С. 756–758.
9. Гоголь Н. В. Об издании Истории Малороссийских козаков... / Н. В. Гоголь // Северная пчела. – 1834. – № 24 (30 янв.).
10. Гоголь Н. В. Ревизор : комедия в 5 действиях / Н. В. Гоголь. – Изд. 2-е, испр. с прил. – М. : в тип. Н. Степанова, 1841. – [2], 230 с.

11. Оболенский Д. А. Записки князя Дмитрия Александровича Оболенского. 1855–1879. – СПб. : изд-во Санкт-Петербург. ин-та истории РАН «Нестор-История», 2005. – 504 с.
12. Петрунина Н. Н. Пушкин и Гоголь в 1831–1836 гг. / Н. Н. Петрунина, Г. М. Фридлендер // Пушкин : исследования и материалы. – Л. : изд-во «Наука», 1969. – Т. 6 : Реализм Пушкина и литература его времени. – С. 197–228.
13. Полевщикова Е. В. Книги из библиотеки С. А. Соболевского в книжном собрании Одесского национального университета / Е. В. Полевщикова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2010. – Т. 15, вип. 21. – С. 182–201.
14. Прохорова И. Е. Журнально-публицистические статьи Н. В. Гоголя: вариации на «женскую тему» [Электронный ресурс] / И. Е. Прохорова // Медиаскоп : электрон. науч. журн. – 2010. – Вып. 3. – Электрон. дан. – Режим доступа: <https://bit.ly/2JlqSJe> (дата обращения: 10.05.2019). – Загл. с экрана.
15. Роджественська І. Є. Польські переклади творів Гоголя / І. Є. Роджественська // Наук. пр. Серія: Філологія. Літературознавство. – 2016. – Т. 276, вип. 264. – С. 112–115.
16. Сочинения и письма Н. В. Гоголя : [в 6 т.] / изд. П. А. Кулиша. – СПб. : в имп. тип. Акад. наук, 1857. – Т. 5 : Письма с 1820 по 1842 г. – [6], 508 с.
17. Сочинения и письма Н. В. Гоголя : [в 6 т.] / изд. П. А. Кулиша. – СПб. : в имп. тип. Акад. наук, 1857. – Т. 6 : Письма с 1843 по 1852 г. – [2], 567, [3] с.
18. Сочинения Николая Васильевича Гоголя. Издание второе. Москва. 1855 // Отечеств. зап. – 1855. – Г. 17 Т. 102, отд. 4 : новые книги. – С. 1–5.
19. Хлодовский Р. Рим в мире Гоголя / Р. Хлодовский // Иностр. лит. – 1984. – № 12. – С. 203–210.
20. Цівкач О. М. М. В. Гоголь – рецензент (про рецензії, які не ввійшли в пушкінський «Современник» / О. Цівкач // Рад. літературознавство. – 1986. – № 9. – С. 61–67.
21. Шолохова А. С. Переводы произведений Н. В. Гоголя на английский и немецкий языки как проблема интерпретации : на примере «Вечеров на хуторе близ Диканьки» : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. С. Шолохова. – М., 2011. – 27 с.
22. Wóycicki K. Wł. Historia literatury polskiej w zarysach / K. Wł. Wóycicki. – 2 wyd. – Warszawa, 1861. – Т. 5. – [2], XXII, 879 s.

References

- [1]. Belinskiy V. G. Perevod sochineniy Gogolya na frantsuzskiy yazyk [Translation of Gogol's writings into French]. *Otechestvennyye zapiski [Blighy notes]*. 1845, t. 43, no 12, pp. 115–116.
- [2]. Budagova L. N. Vospriyatie Gogolya v literaturakh zapadnykh i yuzhnykh slavyan [The perception of Gogol in the literature of the Western and Southern Slavs]. *Gogol i traditsionnaya slavyanskaya kultura: dvenadtsatye Gogolevskie chteniya [Gogol and traditional Slavic culture. Twelfth Gogol Readings]*. Moskva, Novosibirsk, 2012, 320 p.
- [3]. Velikodnaya A. V., Polevshchikova Ye. V. Redkie izdaniya v knizhnom sobranii A. Kukharskogo [Rare editions in the book collection of A. Kukharsky]. *Visnik Odeskogo natsionalnogo universitetu. Seriya: Biblioteko-znavstvo, bibliograf-znavstvo, knigo-znavstvo [Odessa National University Herald: Library studies, Bibliography studies, Bibliology]*. 2007, t. 12, vol. 4, pp. 153–168.
- [4]. Veresaev V. V. *Gogol v zhizni [Gogol in life]*. Moskva, 2018, part. 1, 319 p.
- [5]. Veresaev V. N. V. *Gogol v zhizni : sistematicheskii svod podlinnykh svidetelstv sovremennikov [N. V. Gogol in life: a systematic collection of authentic testimonies of contemporaries]*. Kharkov, 1990, 679 p.
- [6]. Gogol N. V. *v pismakh i vospominaniyakh [N. V. Gogol in letters and memoirs]*. Moskva, 1931, 496 p.
- [7]. Gogol N. V. *Vybrannye mesta iz perepiski s druz'yami Nikolaya Gogolya [Selected places from the correspondence with friends of Nikolai Gogol]*. Sankt-Peterburg, 1847, 287 p.
- [8]. Gogol N. V. k I. I. Sreznevskomu : Sankt-Peterburg, marta 6, 1834 [Gogol N. V. to I. I. Sreznevsky. Sankt-Peterburg, March 6, 1834]. *Russkaya starina [Russian's old]*. 1892, no 3, pp. 756–758.
- [9]. Gogol N. V. Ob izdanii Istorii Malorossiyskikh kozakov... [On the publication of the history of Little Russian Cossacks ...]. *Severnaya pchela [The northern bee]*. 1834, no 24 (30 yanvarya).
- [10]. Gogol N. V. *Revizor: komediya v 5 deystviyakh [Auditor: a comedy in five acts]*. Moskva, 1841, [2], 230 p.
- [11]. Obolenskiy D. A. *Zapiski knyazya Dmitriya Aleksandrovicha Obolenskogo, 1855–1879 rr. [Notes of Prince Dmitry Alexandrovich Obolensky]*. Sankt-Peterburg, 2005, 504 p.
- [12]. Petrunina N. N., Fridlender G. M. Pushkin i Gogol v 1831–1836 gg. [Pushkin and Gogol in the years 1831–1836]. *Pushkin: issledovaniya i materialy [Pushkin: research and materials]*. Leningrad, 1969, t. 6, pp. 197–228.
- [13]. Polevshchikova Ye. V. *Knigi iz biblioteki S. A. Sobolevskogo v knizhnom sobranii Odesskogo natsionalnogo universiteta [Books from the library of S. A. Sobolevsky in the book collection of the Odessa National*

- University]. *Visnik Odeskogo natsionalnogo universitetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliografiznavstvo, knigoznavstvo* [Odesa National University Herald: Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. 2010, t. 15, vol. 21, pp. 182–201.
- [14]. Prokhorova I. Ye. Zhurnalno-publitsisticheskie stati N. V. Gogolya: variatsii na «zhenskuyu temu» [N. V. Gogol's journalistic articles: variations on the «feminine theme»]. *Mediascop* [Mediascop]. 2010, vol. 3. Available at: <https://bit.ly/2JlqSJe>.
- [15]. Rozhdestvenska I. Ye. Polski pereklady tvoriv Hoholia [Polish translations Gogol's works]. *Naukovi pratsi Serii: Filolohii. Literaturyznavstvo* [Scientific works. Philology. Literary studies]. 2016, t. 276, vol. 264, pp. 112–115.
- [16]. *Sochineniya i pisma N. V. Gogolya* [Works and letters of N. V. Gogol]. Sankt-Peterburg, 1857, t. 5. [6], 508 p.
- [17]. *Sochineniya i pisma N. V. Gogolya* [Works and letters of N. V. Gogol]. Sankt-Peterburg, 1857, t. 6, [2], 567, [3] p.
- [18]. *Sochineniya Nikolaya Vasilevicha Gogolya. Izdanie vtoree*. Moskva. 1855 [Works of Nikolai Vasilyevich Gogol. Second edition. Moscow. 1855]. *Otechestvennye zapiski* [Blightly notes]. 1855, G. 17 T. 102, pp. 1–5.
- [19]. Khlodovskiy R. Rim v mire Gogolya [Rome in the world of Gogol]. *Inostrannaya literatura* [Foreign literature]. 1984, no 12, pp. 203–210.
- [20]. Tsvkach O. M. M. V. Hohol – retsenzent (pro retsenzii, yaki ne vviishly v pushkinskiy «Sovremennyk» [M. V. Gogol – reviewer (about reviews that did not enter Pushkin's «Contemporary»)]. *Radianske literaturoznaystvo* [Soviet literary criticism]. 1986, no 9, pp. 61–67.
- [21]. Sholokhova A. S. *Perevody proizvedeniy N. V. Gogolya na angliyskiy i nemetskiy yazyki kak problema interpretatsii: na primere «Veчерov na khutore bliz Dikanki»* [Translations of works by N. V. Gogol into English and German as an interpretation problem: (using the example of «Evenings on a farm near Dikanka»)]. Moskva, 2011, 27 p.
- [22]. Wóycicki K. Wł. *Historja literatury polskiej w zarysach*. Warszawa, 1861, t. 5, [2], XXII, 879 p.

Бережок Є. В.,

завідувач сектору Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

**«GOGOLIANA» У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
І. І. МЕЧНИКОВА : ДО 210-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА ГОГОЛЯ (1809–1852)**

Микола Васильович Гоголь – один з найцікавіших письменників вітчизняної та світової літератури. Його неповторний й оригінальний талант визнавали ще сучасники, хоча кожний по-своєму. Твори М. В. Гоголя знайшли свого читача по всьому світу. Незважаючи на те, що його твори важко передаються перекладом через неповторність гоголівського стилю, просоченого українським народним фольклором, до початку ХХ ст. вони були переведені багатьма мовами. Твори М. В. Гоголя стають популярними не тільки у вузькому літературному середовищі, а й серед масового читача. Його творча спадщина, як і раніше, привертає увагу дослідників і простих читачів. Вона надихала композиторів і художників. За творами М. В. Гоголя знято багато фільмів, створені музичні й художні твори. М. П. Мусоргський написав на сюжет М. Гоголя оперу «Сорочинський ярмарок», Н. А. Римський-Корсаков – «Травнева ніч», «Ніч перед Різдом», П. І. Чайковський – «Черевички», І. Ю. Рєпін створив свою знамениту картину «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», не без впливу

«Тараса Бульби». Гумор «Миргорода» вплинув на творчість Альфонса Доде, Френсіса Брет-Гарта, Любена Карвелова, Германа Банга та багато інших.

Університетська «Гоголіана» складається як з творів М. В. Гоголя, так і літератури про його життя та творчість. У статті представлена добірка прижиттєвих видань М. В. Гоголя, примірників періодичних видань, в яких уперше були надруковані його літературні твори, статті та рецензії, а також переклади на іноземні мови, що були зроблені ще за його життя. Вони зберігаються як в основному фонді, так і в приватних книжкових колекціях, що належать Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Представлена добірка є лише малою частиною зібрань університетської «Gogoliana» й без сумніву представляє інтерес як для дослідників життя і творчості великого письменника, так і для бібліофілів.

Ключові слова: М. В. Гоголь, Gogoliana, прижиттєві видання, рідкісні видання, переклади творів Н. В. Гоголя, Наукова бібліотека Одеського національного університету.

Berezhok E. V.

Head of the Sector of the informative and bibliographic department of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**«GOGOLIANA» IN THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY:
TO THE 210TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF NIKOLAI VASILYEVICH GOGOL (1809–1852)**

Summary

N. V. Gogol is one of the most interesting writers of national and world literature. His unique and original talent was recognized by contemporaries, although each in his own way. M. V. Gogol's works found his reader all over the world. Despite the fact that his works are difficult to translate, due to the uniqueness of the Gogol style, soaked by Ukrainian folk folk, by the beginning of the XX century they were translated into virtually all languages of the world. The works of M. V. Gogol become popular not only in the narrow literary environment, but also among the mass reader. His creative heritage still attracts the attention of researchers and simple readers. He inspired composers and artists. In the works of M. V. Gogol many films were shot, musical and artistic works were created. M. P. Mussorgsky wrote on the plot of M. Gogol's opera «Sorochinsky fair», N. A. Rimsky-Korsakov – «May night», «Night before Christmas», P. I. Tchaikovsky – «Shoes», I. Yu. Repin created his famous painting «Zaporozhians write a letter to the Turkish sultan», not without the influence of «Taras Bulba» Humor «Mirgorod» influenced the work of Alfonso Dod, Francis Brett-Hart, Luben Karvelov, Herman Banga and many others.

University «Gogoliana» consists of both works of M. Gogol, and literature on his life and work. The article presents the collection of the periodical publications of

M. V. Gogol, copies of periodicals, in which his literary works, articles and reviews were first published, as well as translations into foreign languages that were made during his lifetime. They are stored both in the main fund and in private book collections belonging to the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University. The presented compilation is only a small part of the collections of the University «Gogoliana» and undoubtedly represents an interest both to researchers of the life and work of the great writer, and for bibliophiles.

Keywords: M. V. Gogol, Gogoliana, lifetime editions, rare editions, translations N. Gogol's works, Scientific Library of the Odessa National University.

UDC 090.1:[1:821.133.1Вольтер]:027.7:373.58(477.74-21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165933](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165933)

Polevshchykova Elena V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

Chief Bibliographer of the Scientific Library

Odessa I. I. Mechnikov National University

24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine

tel.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

orcid.org/0000-0001-6907-7768

VOLTAIRE'S OEUVRES IN THE LYCEUM LIBRARY

The paper deals with the forming of the University *Volteriana* during the early stage of the history of University Library connected with the Richelieu Lyceum in Odessa. A complex of Voltaire's oeuvres in the Library was examined *de visu*. The paper presents information on a number of copies of Voltaire's writings acquired by the Lyceum Library.

Keywords: Voltaire, Richelieu Lyceum, library, D.-Ch. Nicolle, Odessa.

Voltaire's oeuvres occupy an honorable place in the collections of any academic library. The Scientific Library of the Odessa National I. I. Mechnikov University is no exception holding an impressive number of the writings of one of top authors of the world literature and philosophy. The paper presents the results of the study based on the range of Voltaire's works in the University Library stocks, which had been examined *de visu* in order to study the repertory and ways of acquisition of Voltaire's oeuvres at an early stage of the Library activities.

A number of copies of Voltaire's writings are marked with a stamp of the Odessa Richelieu Lyceum («ПЕЧ: ОДЕСС: РИШЕЛЬЕВСКАГО ЛИЦЕЯ»). The origins of the Scientific Library of the Odessa National I. I. Mechnikov University date back to 1817 when a Lyceum was established bearing the name of the duke of Richelieu (Armand-Emmanuel de Vignerot du Plessis, duc de Richelieu, 1766–1822). Richelieu, who enjoyed incredible popularity and the reputation of a brilliant administrator governing the city in 1803–1814 and the province of Novorossiia in 1805–1814, initiated a number of cultural and educational projects in Odessa. He encouraged the establishment of the Lyceum, which was the second lyceum in the Russian Empire after the Imperial Lyceum in Tsarskoye Selo (the Imperial Alexander Lyceum) founded in 1811, and promoted its progress after he had left for France. The first Lyceum director, a reputable French preceptor abbot Nicolle (Dominique-Charles Nicolle, 1758–1835) was known to be the duke's creature.

Richelieu contributed as well to the forming of the Lyceum library having donated 15000 francs in order to complete its stocks. Nicolle followed his patron's ex-

ample and donated his salary for 1818 for the same purpose. In summer and autumn of 1817, Nicolle went to France in order to recruit some teachers for the Lyceum as well as to acquire books for its Library¹. At the end of 1818, the books arrived in Odessa and replenished the Library stocks [1, f. 4, 152; 2, f. 150–150v; 9, p. 33–35].

We have no archive documents listing purchased books or giving any details on Nicolle's acquisitions at our disposal [see: 9, p. 34, 50, 52–54]. The first mention of Voltaire's works in the stocks of the Library can be found in the Catalogue compiled in 1829 by Platon Simonovich (Платон Симонович, 1795–1866), professor of commercial sciences and political economy of the Lyceum [3, f. 4–28; 5; 9, p. 60–94]. The Catalogue includes six titles of Voltaire's works (30 vol.) mainly published in the early 19th century. *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand* (Paris, 1809), *Essai sur les mœurs et l'esprit des Nations* (5 vol., Paris, 1792), *Histoire de Charles XII* (Paris, 1816) are listed in the section « History »; *La Henriade* (2 vol.; Paris, 1770) and two sets of *Theatre de Voltaire* – 9 volumes published in Paris (1809) and 12 volumes printed in Toulouse (1790) are present in the section of « Poetry ». Besides, *Œuvres de P. Corneille, avec le Commentaire de Voltaire sur les pieces de theatre* (12 vol.; Paris, 1801) must be mentioned as well. The latter must have been bought in Paris as evidenced by a bookseller's label stuck on the verso of the binding: «Potey, Libraire, rue du Bac, n°46, près celle S. Dominique, A Paris». This «short-list» contains some of Voltaire's most famed works, including historical studies, plays and poetry while his philosophical writings (i. e. *Lettres philosophiques*, *Eléments de la philosophie de Newton*, *Dictionnaire philosophique*, etc.) were completely absent. It is important to note that all above-mentioned books are still on the shelves of the University Library.

In the 1830–1850s, the Library stocks were replendished with a number of Voltaire's oeuvres: *Doutes nouveaux sur le testament attribué au cardinal de Richelieu* (Genève-Paris, 1765), *Prix de la justice et de l'humanité* (Ferney, 1778), a volume of an Italian version of his famous *Candide* – *Candido ossia l'Ottimismo di Voltaire* (Genova, [1797]), *Commentaire sur le livre Des délits et des peines* (anonymously published in 1766) and Cesare Beccaria's *Dei delitti e delle pene* (Bassano, 1797) with Voltaire's commentaries. In 1843, the Library was completed with 35 volumes of the first edition of the celebrated *Encyclopédie* coming from the stocks of the Medical and Surgical Academy in Vilna (Vilnius) abolished in 1842 [6, p. 19–21].

Russian translations of Voltaire's writings in the Lyceum Library were represented by two volumes of the *Complete collection of all till now translated into Russian ... works by Mr. Voltaire* (Полное собрание всех до ныне переведенных на российской язык ... сочинений г. Волтера; vol. 1, 3) published in Moscow in 1802.

Some publications dedicated to the great philosopher were acquired as well, *La philosophie de Voltaire* (Paris, 1848) by a French philosopher and journalist Ernest Bersot (1816–1880) being an example of critical works on Voltaire's oeuvres. It is interesting to note that the Library conserved some «forbidden» that is uncensored books, i. e. *Mémoires anecdotiques, très curieux et inconnus jusqu'à ce jour sur*

Voltaire, réflexions sur ses ouvrages, suivis de divers écrits inédits de la marquise du Chatelet, du président Hénault, de Piron, etc. by Sébastien G. Longchamps and Jean-Louis Wagnière (Paris, 1838). The *Mémoires* written by former Voltaire's secretaries were included in the *General alphabetic list of the books printed in French since 1815 to 1853 forbidden by the censorship for the public* [8, № 1653)]².

Very little is known about the ways of acquisition of the mentioned books by the Lyceum. In rare cases it is possible to follow them which is the case of *Prix de la justice et de l'humanité* (Ferney, 1778) bearing a bookseller's label: «Librairie de J. Roubaud à Odessa». Jean Roubaud (1785/1786–1852) came to Odessa from Marseille in 1803. A prosperous merchant of the 1st guild, he became one of the first Honorary Citizens of Odessa. Besides a range of other occupations, Roubaud ran a bookshop «Magazin de nouveautés» and served as a commissioner of the Richelieu Lyceum [9, p. 40-41, 53].

Who was responsible for the selection of the books to be acquired for the Lyceum Library? We only know that the professors could order the literature they found obligatory to meet the Lyceum requirements. In this context, the fact of the presence of the teaching staff of French origin is also worth mentioning. Here are the names of some of the French teaching in the Lyceum in 1817–1822: professor of grammar and French geography abbot Philippe Boisvin was succeeded by an adjunct professor Nicolas Naudot while a Swiss Jean Laurent was a professor of French literature and universal history. Abbot Nicolle's adjunct, Rémi Gillet (he succeeded Nicolle after the latter left Odessa in 1820) was also teaching French literature and history³ [7; 11, p. 192–197]. At a later date (since 1841) another lecturer of French and belles-lettres of French origin was Alphonse Chapellon, also known as an amateur poet. His son Auguste Chapellon, who was teaching French in the University, gave the Library, on several occasions, a number of French books including Voltaire's writings.

It is interesting to compare the corpus of *Voltaireana* in the libraries of educational institutions of the same type, particularly with that of the Imperial Lyceum in Tsarskoye Selo. Thanks to the recent publication on the history of the first (and the most celebrated) lyceum in the Russian Empire, we have at our disposal texts of two documents: «A list of books from the Alexander Palace, made on June 28, 1810 by the collegiate councillor Bataille» and «A list of books received from the Jasper Rooms Library. September 12, 1817» [4, p. 500-504, 505-510]. These documents present some of Voltaire's works that largely coincide with those kept in the Richelieu Lyceum Library. *La Henriade*, *Théâtre de Voltaire*, *Théâtre de Corneille* and *Traité des délits et des peines...* by Beccaria (the last two of cited publications with Voltaire's commentary) were available in both lyceum libraries, in Tsarskoye Selo these oeuvres were supplemented with different editions of *Romans et Contes de Voltaire* as well as with periodicals (*Choix de nouveaux opuscules*) containing Voltaire's texts.

The repertory of writings of an outstanding French author and philosopher in the Richelieu Lyceum Library may be regarded as a surprisingly limited one, especially considering the fact that the French colony used to be very influential in the epoch of

Richelieu and his successor count Langeron⁴. It should be noted, however, that the Richelieu Lyceum was active in the period, being far from beneficial in the Russian Empire for the heritage of *Siècle des Lumières* when a number of Voltaire's enthusiasts decreased noticeably. Nevertheless, the bases of the University *Volteriana* were laid. In 1865, the Lyceum was transformed into Novorossiyskiy University. The Library got a status of the «Fundamental University Library» with the stocks rapidly growing thanks to acquisitions at government expense as well as to charity [6, p. 55-76]. An impressive range of Voltaire's oeuvres was present in former private book collections donated to the Library by Russian aristocrats and scholars in the late 19th century and early 20th century. *Volteriana* in prestigious Vorontsov family and count A. G. Stroganov libraries is beyond the scope of a short communication and deserves to be thoroughly studied.

Notes

¹ Nicolle had to sell his private book collection known to be «quite numerous, well-selected and remarkable as to the beauty of the *ouvrages*» in order to cover the cost of the journey [10, p. 117].

² In February 1818, the Lyceum, along with Universities in the Russian Empire, gained the privilege to get books from abroad without censorship. In 1828, the Richelieu Lyceum obtained the right to subscribe to books from abroad with the prior consent of the Ministry of Public Education [6, p. 14].

³ A dozen of names of the French teaching Mathematics and Physics as well as dancing, fencing or serving as tutors can be recited [11, p. 196].

⁴ Louis Alexandre Andrault de Langeron (1763–1831) was the governor of the city of Odessa in 1815–1820 and the general-governor of the province of Novorossiya in 1815–1823.

List of used literature and sources

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 4 (1819 г.).
2. ДАОО. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 46 (1822 г.).
3. ДАОО. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 14 (1829 госп. частина).
4. Библиотека Императорского Царскосельского (Александровского) лицея в Екатеринбурге. Т. 2, ч. 1 : А–Н : Западноевропейские издания, опубликованные до 1800 года. Из собрания отдела редких книг Зональной научной библиотеки Уральского федерального университета / под общ. ред. О. М. Кадочиговой. – Екатеринбург : изд-во Урал. ун-та, 2017. – 576 с. – Сведения доступны также по Интернету: <http://hdl.handle.net/10995/57450> (дата обращения: 25.03.2019).
5. Бібліотекарі Рішельєвського ліцею / уклад. М. В. Алексєєнко // Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2018. – Режим доступу: <https://bit.ly/2NBXFsa> (дата звернення: 25.03.2019). – Загол. з екрана.
6. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексєєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2017. – 292 с.
7. Михневич И. Г. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 г. по 1857 год / И. Г. Михневич. – Одесса : в тип. Л. Нитче, 1857. – 200 с.
8. Общий алфавитный список книг на французском языке, запрещенным иностранною цензурою без-условно и для публики : с 1815 по 1853 год включительно... – СПб., 1855. – 386 с.
9. Полевщикова Е. В. Библиотека Ришельевского лицея в 1817-1828 гг. (по материалам Государственного архива Одесской области) / Е. В. Полевщикова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2007. – Т. 12, вип. 14. – С. 29–95.
10. Frappaz, chanoine Z. Vie de l'abbé Nicolle. – Paris, 1857. – 307 p.
11. Polevchtchikova E.. Les Français et les Russes dans les établissements éducatifs d'Odessa (1802–1822) / E. Polevchtchikova // Le précepteur francophone en Europe (XVIIe–XIXe siècles). – Paris : L'Harmattan, 2013. – P. 187–204.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund, 44, inventory 1, dossier 4 (1819).
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund, 44, inventory 1, dossier 46 (1822).
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund, 44, inventory 1, dossier 14 (1829).
- [4]. *Biblioteka Imperatorskogo Tsarskoselskogo (Aleksandrovskegogo) litseya v Ekaterinburge. T. 2, part. 1. A–H : Zapadnoevropeyskie izdaniya, opublikovannyye do 1800 goda. Iz sobraniya otdela redkih knig Zonalnoy nauchnoy biblioteki Uralskogo federalnogo universiteta [The Library of the Imperial Tsarskoye Selo (Alexander) Lyceum in Yekaterinburg. T. 2, part. 1 : A–H: European editions published before 1800. From the collection of the Rare Books Department of Zonal Research Library of the Ural Federal University].* Ekaterinburg, 2017, 506 p. Available at: <http://hdl.handle.net/10995/57450>
- [5]. Aliksieienko M. V. *Bibliotekari Rishelievskoho litseiu [Librarians of the Richelieu Lyceum]*. Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykyova [Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Available at: <https://bit.ly/2HBXFsa>
- [6]. Aliksieienko M. V., Podrezova M. O., Polevshchikova O. V., Pruzhyna V. P., Samodurova V. V. *Dva stolittia sluzhinnia knyzi. Istoriia Naukovoï biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykyova, 1817–2017 [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University, 1817–2017]*. Odessa, 2017, 292 p.
- [7]. Mihnevich I. G. *Istoricheskiy obzor sorokaletiya Rishelievskogo litseya s 1817 g. po 1857 god [Historical review of forty years of Richelieu Lyceum from 1817 to 1857]*, Odessa, 1857, 200 p.
- [8]. *Obschiy alfavitniy spisok knigam na frantsuzskom yazyike, zapreschennym inostrannoyu tsenzuroyu bezuslovno i dlya publiky : s 1815 po 1853 god vklyuchitelno... [The general alphabetical list of books in French, completely prohibited by the censorship for foreign languages as well for the public: from 1815 to 1853 inclusive]*, Saint-Petersbourg, 1855, 386 p.
- [9]. Polevshchikova E. V. *Biblioteka Rishelievskogo litseya v 1817–1828 gg. (po materialam Gosudarstvennogo arhiva Odesskoy oblasti [The Richelieu Lyceum Library in 1817–1828 (after the documents of the State archives of the Odessa region)], Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo [Odessa University herald. Series: Library Science, Bibliography, Bibliology]*. Odessa, 2007, t. 12, vol. 14, pp. 29–95.
- [10]. Frappaz, chanoine Z. *Vie de l'abbé Nicolle [The life of abbot Nicolle]*, Paris, 1857, 307 p.
- [11]. Polevshchikova E. *Les Français et les Russes dans les établissements éducatifs d'Odessa (1802–1822) [The French and the Russians in the educational institutions of Odessa, 1802–1822], Le précepteur francophone en Europe (XVIIe–XIXe siècles) [The French tutor in Europe (17th–19th centuries)]*, Paris, L'Harmattan, 2013, pp. 187–204.

Поступила 15.04.2019 г.

Полевщикова Е. В.,

кандидат исторических наук,
главный библиограф Научной библиотеки
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-6907-7768

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ВОЛЬТЕРА В ЛИЦЕЙСКОЙ БИБЛИОТЕКЕ

В сообщении рассматривается становление коллекции «Вольтериана» университетской библиотеки на первом этапе её истории, связанном с Ришельевским лицеем в Одессе. Просмотрен de visu комплекс произведений Вольтера, хранящихся в фондах библиотеки. Представлена информация о ряде экземпляров произведений Вольтера, которые поступили в лицейскую библиотеку.

Ключевые слова: Вольтер, Ришельевский лицей, библиотека, Д.-Ш. Николь, Одесса.

Полевщикова О. В.,

кандидат історичних наук,
головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-6907-7768

ТВОРИ ВОЛЬТЕРА В ЛІЦЕЙСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ

Резюме

Твори Вольтера (1699–1778) – французького просвітителя, однієї з ключових фігур світової літератури й філософії – займають помітне місце в фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. У повідомленні розглядається становлення колекції «Вольтеріана» університетської бібліотеки на першому етапі її історії, що пов'язаний з Рішельєвським ліцеєм в Одесі (1817–1865).

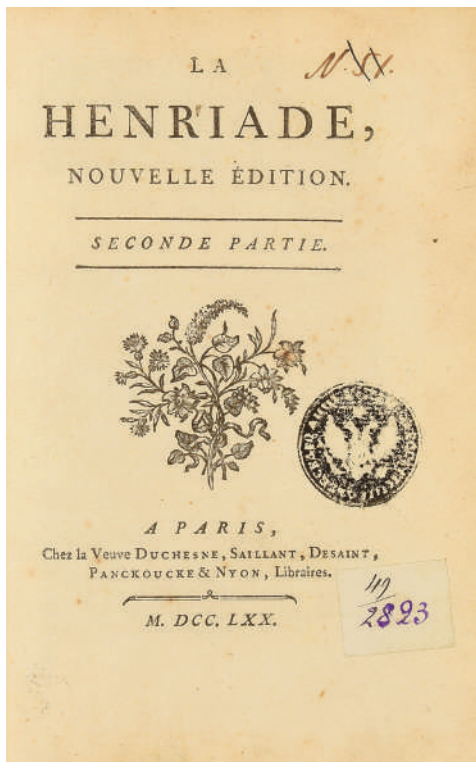
Єдиним документом, у якому зафіксовані цікаві для нас книги, є «Каталог Книгам, що знаходяться в основній Бібліотеці Рішельєвського ліцею», що був складений у 1829 р. (зберігається у фонді Рішельєвського ліцею (Ф. 40) Державного архіву Одеської області). Відзначимо, що всі записані в каталозі праці Вольтера збереглися в бібліотеці до теперішнього часу. Для більш повного відтворення репертуару в ліцейській бібліотеці був переглянутий *de visu* комплекс творів Вольтера, що зберігаються на сьогоднішній час у фондах бібліотеки. Були відібрані примірники зі штампом «ПЕЧ: ОДЕСС: РИШЕЛЬЕВСКАГО ЛИЦЕЯ».

Представлена інформація про низку примірників творів Вольтера, які надійшли до ліцейської бібліотеки. Відзначені основні історичні факти, відомі сьогодні про початковий етап формування бібліотеки Рішельєвського ліцею, роль герцога Рішельє й абата Ніколя. У 1830–1850-ті рр. поповнення її фонду творами Вольтера явно сповільнилося, що не дивно в контексті посилення реакційних тенденцій у внутрішній політиці царизму і в суспільних настроях.

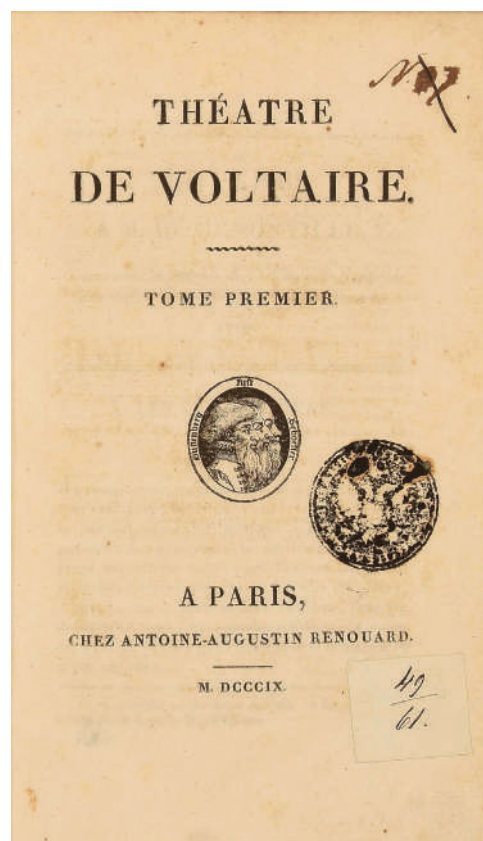
Ліцейська добірка творів Вольтера представлена досить скромно, проте вона багаторазово зросла після перетворення ліцею в Новоросійський університет, перш за все – завдяки надходженню наприкінці ХІХ ст. престижних приватних книжкових зібрань сім'ї Воронцових і графа О. Г. Строганова.

Ключові слова: Вольтер, Рішельєвський ліцей, бібліотека, Д.-Ш. Ніколь, Одеса.

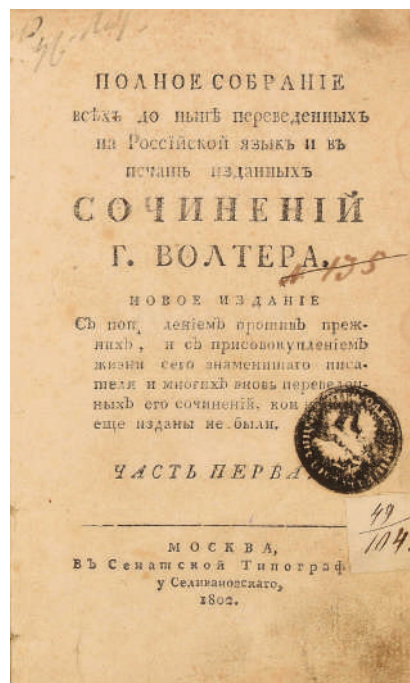
Illustrations

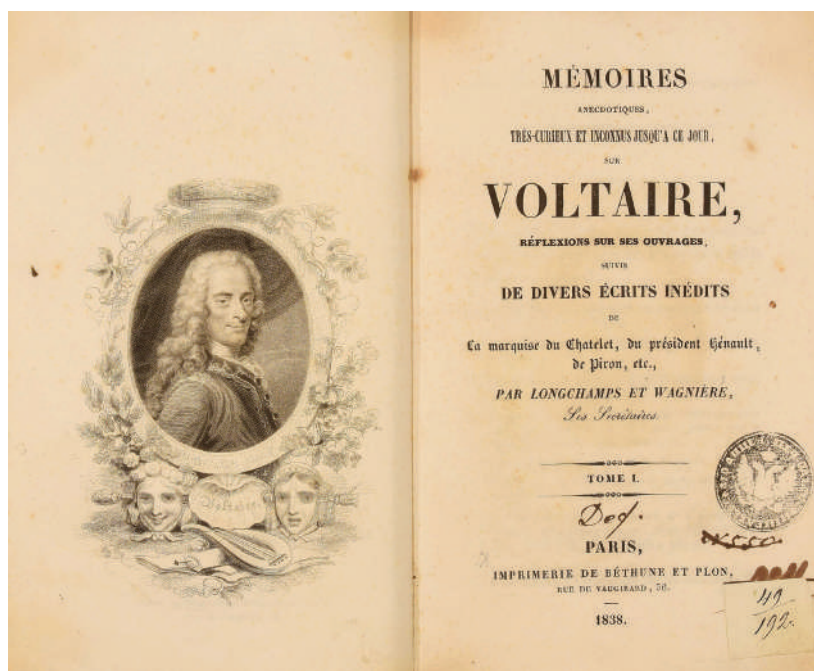
1. Voltaire. *La Henriade* (Paris, 1770).
Title page (part 2).

2. *Théâtre de Voltaire* (Paris, 1809).
Title page (vol. 1).

3. Complete collection of all till now translated into Russian ... works by Mr. Voltaire (Полное собрание всех до ныне переведенных на российской язык ... сочинений г. Волтера) (Moscow, 1802). Title page (part 1).

4. *Mémoires anecdotiques, très curieux et inconnus jusqu'à ce jour sur Voltaire ...* (Paris, 1838). Title page (vol. 1) and frontispiece of the edition.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

УДК 021:378]:339.94

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165934](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165934)

Опришко Тетяна Сергіївна,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
директор бібліотеки
Київського університету імені Бориса Грінченка
вул. Маршала Тимошенка, 13-б, м. Київ, 04212, Україна
тел.: (044) 485 21 99
e-mail: t.opryshko@kubg.edu.ua

Тимофєєва Галина Вікторівна,

молодший науковий співробітник бібліотеки
Київського університету імені Бориса Грінченка
вул. Маршала Тимошенка, 13-б, м. Київ, 04212, Україна
тел.: (044) 485 21 99
e-mail: h.tymofieieva@kubg.edu.ua

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АКАДЕМІЧНИХ БІБЛІОТЕК

Досліджено основні завдання та напрями інтернаціоналізації академічних бібліотек та їх співвідношення із традиційними функціями академічної бібліотеки. Автори зосередилися на аналізі таких напрямів роботи бібліотеки як: розвиток бібліотечних сервісів; участь у міжнародних бібліотечних ініціативах відкритого доступу; забезпечення інформаційних потреб іноземних студентів та дослідників; інтеграція наукових публікацій до міжнародного наукового простору. Відзначено досягнення та недоліки академічних бібліотек вітчизняних вишів у міжнародній інтеграції. Обґрунтовано необхідність розробки базових індикаторів для виміру вхідних та вихідних інформаційних потоків, що проходять через бібліотеку ЗВО.

Ключові слова: академічна бібліотека, функції бібліотеки, інтернаціоналізація бібліотек, індикатори.

Вступ. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій змінює функції бібліотеки у напрямку індивідуалізації обслуговування своїх користувачів з урахуванням їх професійної чи освітньої діяльності. Однією з важливих функцій, яка полягає в освоєнні та запровадженні у свою діяльність зовнішніх досягнень оптимального використання інформації в рамках міжнародного освітнього процесу, є інтернаціоналізація, яку на сьогодні можна визначати як найбільш успішний досвід модернізації бібліотечно-інформаційного сервісу.

Про успішність практик інтернаціоналізації в академічних бібліотеках Америки та Європи писали Amanda B. Click, Claire Walker Wiley and Meggan Houlihan [15], K. Bordonaro, & S. Rauchmann [14]. Ключові сфери інтернаціоналізації академічних бібліотек Канади аналізують Jeannie Bail, Ryan Lewis,

Amanda Power [13]. Liz, Laurie Kutner, and Steven W. Witt [16], розглядаючи інструменти та стратегії інтернаціоналізації бібліотек, зосереджуються на відповідях на наступні ключові питання: а) яким чином бібліотеки могли б ефективно підтримувати своє зростання в міжнародних регіонах; б) якими інструментами слід вимірювати рівень бібліотечної активності; та в) що є змістовим наповненням доробку бібліотек в плані інтернаціоналізації.

Зазначені вище питання є важливими для управління розвитком бібліотек і в нашій країні, і вперше вони комплексно висвітлені в роботах О. Воскобойнікової-Гузєвої [2–4], окремим їх аспектам приділили увагу в своїх публікаціях Т. А. Колесникова [7], І. А. Ключник [6], Я. А. Пилип [8] та інші дослідники. Разом із тим, серед пропонованих ними стратегій та інструментів розвитку бібліотек, власне стратегія інтернаціоналізації не виокремлюється і не досліджується, тоді як у інших сферах освітнього процесу вона описана досить докладно (див. напр., А. Сбруєва [10], О. Виговська [1] та ін.).

Метою статті є дослідити основні завдання та напрями інтернаціоналізації академічних бібліотек та те, як вони співвідносяться із традиційними функціями академічної бібліотеки. Це дає перспективи для розробки системи специфічних бібліотечних індикаторів, на підставі яких можна визначити, наскільки запровадження даної стратегії може бути успішним та ефективним.

Виклад основного матеріалу. Якщо розуміти бібліотеку як соціальний інститут, що втілює дух суспільства і зберігає його ціннісно-нормативні зв'язки (П. Карштедт), то її традиційні функції пов'язані з акумуляцією, класифікацією знань, зафіксованих на паперових та електронних носіях, їх трансляцією та ціннісною орієнтацією наявних культурних моделей [9]. Перераховані функції мають швидше технічний характер, тоді як сприяння тому, аби читач засвоїв знання, норми та культурні цінності, а також оволодів сучасним інструментарієм пошуку та верифікації інформації належить до функцій інформаційно-дорадчої та соціалізаторської.

На тлі масової комп'ютеризації та глобальної автоматизації будь-яких інформаційних процесів до традиційних бібліотечних функцій додається і нова, пов'язана із забезпеченням вільного доступу користувачів до світових інформаційних ресурсів [11], і ось її втілення потребує послідовного навчання бібліотечних працівників та розробки відповідних стратегій.

Бібліотека вищого навчального закладу завжди має перевагу перед публічною бібліотекою, оскільки вона працює зі специфічними категоріями читачів, змотивованих на отримання нових знань та інформації, вона – ключовий інформаційний ресурс вишу, а також повноцінна його структура, яка поряд з іншими бере участь у модернізаційних процесах, які збільшують його конкурентну перевагу.

Широкий розвиток різних університетських курсів і програм дозволяє впроваджувати нові форми освіти, які не залежать від локації студента, а онлайнова наукова взаємодія дослідників дозволяє зорганізовувати успішні наукові колек-

тиви, що не потребують територіальної концентрації учасників. Впроваджуючи названі та інші інструменти, університет таким чином включається в процес інтернаціоналізації, а відтак інтернаціоналізуються і його ключові підрозділи, до яких, як сказано вище, належить і бібліотека.

Таким чином передбачаємо, що напрямки інтернаціоналізації бібліотеки мають:

- а) підтримувати й допомагати вирішувати завдання, які ставить перед собою виш у процесі інтернаціоналізації;
- б) виконувати специфічні завдання, пов'язані з розвитком бібліотечних сервісів та міжнародних бібліотечних ініціатив.

Класичне визначення поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» належить канадському професору Дж. Найту, який у 2008 р. визначив його як інтеграцію міжкультурного аспекту у викладання, дослідження і сервісні функції вищої освіти. Загалом така інтеграція може реалізовуватися університетом через широке залучення до навчання іноземних студентів, збільшення кількості викладачів, які мають досвід навчання чи роботи в іноземних вишах, розширення партнерських зв'язків з іноземними ЗВО, та участь університету в міжнародних асоціаціях, забезпечення академічної мобільності, реалізацію спільних з іноземними вишами навчальних та дослідницьких проєктів тощо (Цит. за: [1]).

Схематично, задачі та результати інтернаціоналізації ВНЗ можна представити наступним чином (рис. 1).

Конкретизація указаних вище завдань вищого навчального закладу дозволяє визначити і напрями роботи академічної бібліотеки, розвиваючи які університет суттєво підвищить свої конкурентні позиції в міжнародній освітній спільноті. Зокрема це:

- Розвиток бібліотечних сервісів.
- Участь у міжнародних бібліотечних ініціативах, особливо тих, що стосуються забезпечення рівноправного доступу до інформації та ідей.
- Забезпечення інформаційних потреб іноземних студентів та дослідників.
- Інтеграція наукових публікацій до міжнародного наукового простору.

На рис. 2 наочно показано, як можуть співвідноситися традиційні функції бібліотеки та перераховані вище «інтернаціоналізаційні» напрями її роботи. Результати, як ми передбачаємо, також мають корелювати із тими, які визначені раніше для університету.

Базові компоненти та показники стратегії інтернаціоналізації визначатимемо, описуючи більш детально напрями роботи академічної бібліотеки:

1. Розвиток бібліотечних сервісів.

Найбільш широко впровадженими в практику роботи бібліотек сервісами є веб-інструменти RSS, AJAX, JSON, веб-синдикація, мітки. Усі вони були розроблені з метою забезпечити можливості спілкування користувачів та бібліотекарів з тим, щоб розширювати спектр послуг бібліотеки та наближувати її до реальних потреб користувача.

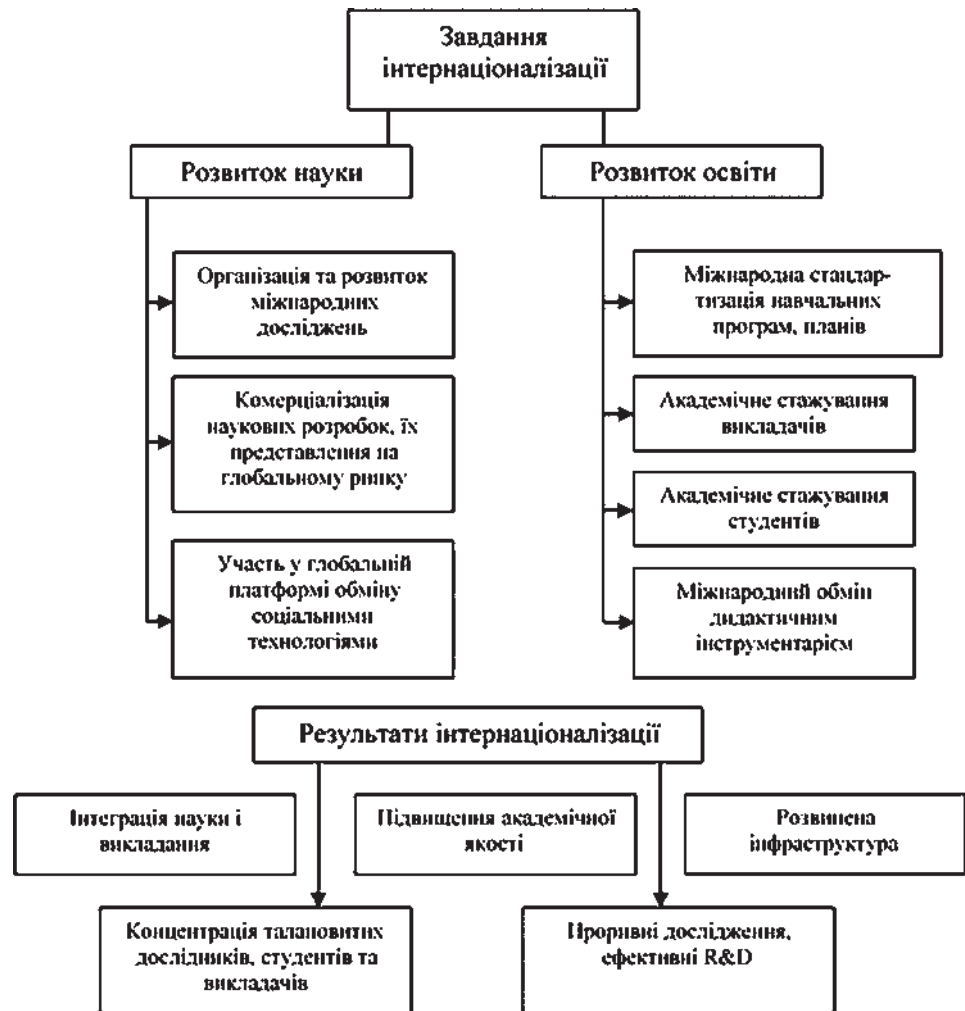

Рис. 1. Завдання та результати інтернаціоналізації університету в глобальній академічній конкуренції (складено авторами)

RSS (Really Simple Syndication) дозволяє користувачу бібліотеки частково чи повністю підписуватися на публікації бібліотечного сайту, отримувати інформацію про нові надходження, знаходити потрібний контент за посиланням, імпортувати підписки з інших агрегаторів чи сайтів тощо; сервіс AJAX дозволяє не перезавантажувати повністю сторінку, яку користувач у даний момент продивляється, якщо йому терміново треба продивитися якийсь конкретний елемент сайту, завдяки чому зменшується розмір трафіку і збільшується швидкість відкриття потрібного документу; JSON є найбільш поширеним форматом передавання даних у технології AJAX і саме завдяки йому відбувається передавання структурованої інформації між клієнтом та сервером.

Рис. 2. Функції, напрями та результати роботи бібліотеки в інтернаціоналізаційних процесах (складено авторами)

Ці та інші інструменти використовуються на разі при створенні електронних каталогів та бібліотечних блогів у світі та впливають на кількість користувачьких запитів та документовидач.

Створення електронних бібліотечних колекцій із розширеними можливостями пошукових завдань, які були б доступні користувачам бібліотеки незалежно від їх місцезнаходження, забезпечується за допомогою нового стандарту каталогізації RDA (Resource Description and Access). Для загального процесу інтернаціоналізації бібліотек він важливий не тільки тим, що масово використовується в англomовних країнах, але його використання в тій чи іншій бібліотеці дійсно свідчить, що бібліотека працює в електронному середовищі, що спирається на всесвітню мережу, а представлений в електронному каталозі бібліотеки опис джерела відображає зв'язок між твором, його автором, а також зв'язки з перекладами, інтерпретаціями, адаптаціями та іншими фізичними формами твору. Це важлива нова якість, що дозволяє надавати користувачеві відомості про різні видання, переклади або інші фізичні форми твору. Створені за RDA описи призначені вже для онлайн-каталогів¹.

В Україні впровадження в роботу бібліотек такого важливого сервісу стримується тим, що з 2014 р. і до сьогодні робоча група вивчає, наскільки вітчизняні бібліотеки зацікавлені в цих нових правилах каталогізації, отже, до сьогодні немає українського перекладу правил каталогізації RDA, а, отже, і відповідного галузевого стандарту. Але найбільшою перешкодою впровадження

¹ <http://www.rda-jsc.org/archivedsite/rda.html#background>

RDA в Україні може стати їх технологічне і програмне забезпечення бібліотек. Більшість АБІС, що застосовуються у бібліотеках України, не в змозі підтримувати функціонування нового стандарту. Жодного комунікативного формату не підтримують АБІС власної розробки. ІРБІС, Unilib та LiberMedia підтримують Unimarc та формати, похідні від нього. Лише MAPK-SQL, ALEPH, нещодавно і УФД/Бібліотека підтримують Unimarc і MARC21. Однак, завдання Пошуку програмного та технологічного забезпечення процесу каталогізації, що відповідає новим вимогам, зіткнулося із значними матеріальними та методологічними труднощами, що були не лише у площині матеріального забезпечення, але й науково-організаційного. Деякі бібліотеки почали звертатися до відкритих Інтегрованих бібліотечних систем (FOSS або F/LOSS Free/Libre and Open Source Software). Дуже цікавий приклад впровадження ILS Koha в роботу бібліотеки Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Завдяки відкритій структурі вдалося інтегрувати бібліотечний каталог у інші інформаційні середовища. Але через брак кваліфікованого персоналу ILS (Інтегрована система бібліотеки) з відкритим кодом, які вже давно не зберігають бібліотечні дані в MARC форматах, але цілком індексуються пошуковими системами, такими як WorldCad, дуже важко впроваджувати під потреби конкретної бібліотеки [5].

Інтеграція академічних бібліотек в єдиний світовий простір відбувається також і за допомогою впровадження єдиних міжнародних бібліотечних стандартів. Сьогодні для обробки бібліографічних записів застосовуються різні стандарти ISBD (International Standard Bibliographic Description) <https://www.ifla.org/node/1795> – Міжнародний стандартний бібліографічний опис. Це загальна структура бібліографічного опису, порядок даних, знаки пунктуації, які мають важливе значення, нова термінологія. Застосування бібліотеками світу уніфікованих правил каталогізації дозволяє забезпечити сумісності при обміні бібліографічною інформацією. За міжнародною практикою, у відповідності до ISBD Україна розробляє національні стандарти. Таким прикладом є ГОСТ 7.1:2003 «Бібліографічний запис, бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», розроблений Російською книжковою палатою, РГБ, РНБ, Міждержавним технічним комітетом зі стандартизації – 2003 р. На сьогодні його застосовують Вірменія, Білорусія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна. Україна затвердила ДСТУ в 2006 р. (ДСТУ ГОСТ 7.1:2006). Стандарт забезпечує уніфікацію на міжнародному рівні бібліографічного опису та забезпечує можливості рівноцінного обміну результатами каталогізації. У Стандарті враховано рекомендації IFLA (Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій) щодо «Міжнародного стандартного бібліографічного опису» (ISBD) (2002). Але цей Національний стандарт, прийнятий в 2006 р., відставав від новітніх міжнародних розробок і в 2015 році було затверджено ДСТУ 8302:2015, у якому, в порівнянні з попереднім, спрощено порядок бібліографічного опису, позначення електронної

адреси електронного ресурсу, дозволено замість нього використовувати ідентифікатор DOI (за наявності), що наближає, певним чином цей стандарт до поширених міжнародних стандартів бібліографічного опису. Але наразі, за три роки існування стандарту, уніфікації бібліографічних записів знову не досягнуто, оскільки його запровадження досі на рівні дозволів та рекомендацій, що дозволяє багатьом організаціям, пов'язаним із бібліографічним описом, його ігнорувати.

Окрім того, необхідною умовою для використання ресурсів бібліотеки іноземцями, зокрема для розширення пошукових можливостей електронного каталогу бібліотеки, є запровадження індексування документів ключовими словами англійською мовою. Тобто під час складання бібліографічного опису документу ключові слова (Keyword) необхідно наводити українською та англійською мовами.

Інтернаціоналізація неможлива без повноцінного функціонування веб-сайту бібліотеки іноземною мовою. Станом на сьогодні більшість бібліотек в Україні ведуть свої блоги, сайти та сторінки в соц. мережах лише українською/російською мовами. Проте, для залучення іноземних студентів та активізації міжнародної співпраці це є необхідною умовою.

Чат-спілкування є дієвим інструментом для комунікації зі студентами та співробітниками Університету, які перебувають поза межами бібліотеки. Для спрощення та створення комфортних умов для взаємодії користувачів бібліотеки із кваліфікованими працівниками культурно-освітнього закладу на сайті бібліотеки Університету Грінченка було вирішено розмістити сторонній модуль JivoChat – онлайн-консультант, який доступний на будь-якій сторінці сайту бібліотеки у вигляді месенджера. У робочий час працівники бібліотеки за допомогою спеціального інтерфейсу оператора готові надавати миттєві відповіді на запитання користувачів. У неробочий час користувачі мають змогу через даний месенджер надіслати повідомлення із вказанням своєї електронної скриньки, щоб отримати відповідь на своє питання як тільки буде доступний оператор. Позитивними сторонами впровадження даної технології є швидкість обслуговування та можливість аналізувати запити користувачів для розробки нових корисних бібліотечних сервісів.

Надання віддалених сервісів користувачам – ще одне першочергове завдання перед сучасною бібліотекою. До таких можна віднести: електронну доставку документів, оцифрування, електронне замовлення документа, електронне продовження терміну користування книгою, інформування про нові надходження до бібліотеки та багато іншого.

Одним із стратегічних завдань інтернаціоналізації сучасної бібліотеки є налагодження Міжнародного абонементу. Європейські бібліотеки використовують переважно систему ваучерів IFLA, яка значно спрощує процедуру оплати замовлень за міжнародним абонементом, використовуючи ваучери замість грошей. Ваучер є пластиковою картою багаторазового використання, вартість

якого відповідає стандартній оплаті одного замовлення. Бібліотеки закупають необхідну кількість ваучерів у штаб-квартирі IFLA. Бібліотеки-виконавиці замовлень дотримуються стандартної оплати: один ваучер за одну видачу оригіналу або копії об'ємом 15 сторінок, а також вживають ваучери як оплату за виконані замовлення. Система працює для членів Міжнародної асоціації бібліотек IFLA, проте в Україні їх небагато.

2. Участь у міжнародних бібліотечних ініціативах, особливо тих, що стосуються забезпечення рівноправного доступу до інформації та ідей.

Сьогодні Інтернет надає можливість вільного доступу до світових наукових ресурсів шляхом поширення ідеї відкритого доступу (Open Access), який визначається як безкоштовний, швидкий доступ до повнотекстових документів, зокрема наукових і навчальних матеріалів, вільне використання для досліджень, навчання та інших цілей; право автора на контроль над своєю роботою і право на посилання та цитування.

Рух відкритого доступу до наукової інформації широко підтримується в світі, починаючи з Будапештської ініціативи Відкритого доступу (2001 р.), організованої Інститутом відкритого суспільства та досліджень Європейської комісії економічної та технічної еволюції ринку наукових публікацій в Європі (2006 р.). Від 2009 р. і до сьогодні за ініціативою Коаліції наукових видань і академічних ресурсів (SPARC) у жовтні щорічно проходить Міжнародний тиждень відкритого доступу, до участі в якому долучаються бібліотеки, університети, видавці, громадські організації по всьому світу, щоб популяризувати ідею відкритого доступу і вирішувати актуальні питання його розвитку.

Переваги такого підходу є очевидними для всіх учасників процесу наукової комунікації – дослідники отримують можливість презентувати через публікації свої ідеї ширшому науковому загалу, отримуючи навзаєм більше цитування та науковий авторитет; науково-освітня організація підвищує свій авторитет і престиж у науковому світі, які формально виражаються у вигляді рейтингів; видавці журналів підвищують свій імпакт-фактор та цитування; бібліотеки ж отримують легший доступ до джерел наукової інформації, а відтак можуть більш якісно задовольняти інформаційні потреби своїх користувачів та встановлювати нові корисні міжнародні контакти.

Шляхи до Відкритого доступу, якими рухається наукова та інформаційна спільнота – це журнали відкритого доступу (які пропонують нову фінансову модель, відмінну від традиційного видання) та архіви (репозитарії) відкритого доступу (основним принципом яких є самоархівування). Серед журналів відкритого доступу можна виділити декілька типів:

- журнали відкритого доступу, які надають вільний онлайнний доступ для читачів без будь-яких фінансових, юридичних і технічних перешкод;
- гібридні журнали відкритого доступу, які надають вільний онлайнний доступ без будь-яких затримок тільки до тих статей, вільний доступ до яких сплачено авторами (їх установами або грантодавцями);

- журнали з затримкою відкритого доступу, які надають вільний онлайн-вий доступ після закінчення періоду ембарго.

За публікацію статей у таких журналах використані різні системи оплати: сплачує автор, сплачує його організація; оплата закладається в грант на наукове дослідження. Крім того, журнали можуть надавати особливі умови оплати для авторів з країн, що розвиваються.

Найбільш авторитетні наукові журнали відкритого доступу представлено в Директорії журналів відкритого доступу (DOAJ) <http://www.doaj.org/>. На сьогодні там було представлено 12122 журналу з 128 країн, в тому числі 173 журнали з України.

В Україні для журналів відкритого доступу створена і розвивається національна інтернет-платформа – «Наукова періодика України на OJS» (<http://journals.uran.ua/index.php/index/index>) на цей момент там представлено 353 журнали. Разом з тим, принципи OJS використовують й інші технологічні платформи, на яких розміщуються майданчики української наукової періодики, зокрема Joomla, WordPress або Drupal. Можливо, на разі вони мають більш обмежені технологічні можливості і не враховують специфіку наукових журналів, які, окрім публікації випусків, мають ще й правильно передавати свій контент на міжнародні наукові платформи, але сам процес підготовки статті до публікації та проходження видавничого циклу тут значно легші. Крім того, статистики про розміщення вітчизняних наукових журналів ніхто не збирав, і тому причини, за яких національна платформа НПУ не поповнюється новими журналами, виявити неможливо.

Досить популярною в світі і вже поширеною в нашій країні є практика створення інституційних та тематичних репозитаріїв (відкритих електронних архівів), у яких представлено науковий та освітній доробок викладачів і студентів. Безкоштовне програмне забезпечення типу DSpace або EPrints, яким користуються на разі і вітчизняні бібліотеки, дає широкий спектр рішень для постачання метаданих до різних агрегаторів. Перший тематичний репозитарій arXiv.org та перший інституційний репозитарій Швейцарського державного інституту технологій e-Collection у 1991 р. зробили репозитарії одним із основних інструментів для поширення результатів дослідження у відкритому доступі. Репозитарій поповнюється документами шляхом передачі документа до наукової бібліотеки, яка бере на себе обов'язок допомогти вченим в архівації їх робіт. Розміщення матеріалів здійснюється згідно методичних рекомендацій роботи з інституційним репозитарієм IRPNPU. Для забезпечення ефективного контролю за роботою репозитарію до нього підключена система статистики, що дозволяє збирати досить докладну інформацію про його роботу: кількість відвідувачів, кількість візитів, пошукові ключові фрази і слова, посилення на репозитарій із зовнішніх джерел, найбільш популярні сторінки та інше. Можна також відстежувати статистику переглядів кожного фонду або зібрання, яка відображає загальну кількість відвідувань, кількість відвідувань за місяць, найбільшу кількість переглядів за країнами та містами. Оброблені належним

чином дані дозволяють робити висновки та прогнози щодо розвитку електронного архіву.

Наявність інституційного репозитарію є на разі обов'язковою умовою міжнародних угод про дослідницькі проекти, завдяки йому популяризуються наукові досягнення університету і підвищується престиж і самого вишу, і його науковців. Окрім того, керівництво ЗВО на підставі репозитарію має можливість стежити за результатами наукових досліджень співробітників.

Важливим показником інтернаціоналізації, який може бути визначений на підставі відстеження даних репозитарію, є наявність у ньому публікацій іноземними мовами, що надає можливість доступу та збільшує кількість звернень зарубіжних дослідників до матеріалів репозитарію.

3. Забезпечення інформаційних потреб іноземних студентів та дослідників

Робота бібліотеки з обслуговування іноземних користувачів – студентів та самостійних дослідників – складається з двох взаємозалежних напрямів діяльності: організації системи інформаційного забезпечення під потреби таких користувачів та безпосередньо інформаційного обслуговування, що забезпечує можливість доступу до інформаційних ресурсів. Ці напрями максимально охоплюють інформаційні потреби та індивідуальні особливості користувачів-іноземців і можуть бути наповнені наступними заходами [12]:

- розробка та впровадження дистанційних курсів англійською мовою, створення тематичних рубрик про наявний бібліотечний контент;
- створення англійської версії бібліографічної бази даних з усіх галузей знань, що вивчаються у ЗВО, а також цілісних інформаційних продуктів на базі зведеного каталогу про можливості і ресурси бібліотеки. До таких можна віднести й електронні каталоги нових надходжень, іноземні періодичні видання та зарубіжні бази даних;
- організація єдиної системи довідкової та фактографічної інформації шляхом створення інформаційно-методичних баз даних для підтримки освітнього процесу, корпоративної діяльності у формуванні електронних галузевих інформаційних ресурсів між університетськими бібліотеками, провідними бібліотеками країни та зарубіжжя;
- надання повнотекстової галузевої інформації, що включає електронні версії видань з предметів, бази даних видань і окремих статей викладачів університету та провідних вітчизняних і закордонних фахівців;
- створення і розвиток зв'язків з іншими бібліотечно-інформаційними установами як у межах країни, так і за кордоном, з метою спільного використання інформаційних ресурсів та вдосконалення системи бібліотечно-інформаційних послуг у забезпеченні інформаційних потреб користувачів;
- створення й урізноманітнення бібліотечно-інформаційних послуг: МБА, Міжнародний абонемент, електронна доставка документів, електронні бібліографічні довідки, робота з електронними документами в текстово-

му редакторі Word, оголошення, університетські та бібліотечні новини тощо;

- використання інформаційних ресурсів мережі Інтернет (закордонні періодичні видання та інші документи вільного доступу, каталоги, тематичні добірки, студентські сайти тощо);
- удосконалення професійного рівня обслуговуючого персоналу бібліотеки, який працює з міжнародним контингентом користувачів, базуючись на фахових знаннях, знаннях іноземної мови, етичних та культурних нормах.

До сучасного змістового наповнення взаємодії бібліотекар – користувач, яка передбачає фахову етичну та комунікативну компетентність, додаються ще й уміння бібліотекарів кваліфіковано готувати іноземців до роботи з інформацією, доступно та чітко розказати про принципи наукового пошуку і можливості своєї бібліотечної системи, допомагати в отриманні даних з віддалених джерел, знаходити інформацію не маючи чіткого запиту тощо.

Вони могли б взяти на себе функції обміну інформацією, своєчасного адресного повідомлення читачів не лише про свої надходження, але й про появу корисного в інших інформаційних центрах.

4. Інтеграція наукових публікацій до міжнародного наукового простору

Розвиток світової інфраструктури е-науки дозволяє бібліотекам університетів вести роботу з інтегрування в міжнародні інформаційні системи університетських видань. Метою такої інтеграції є поширення результатів і наукових досягнень вчених, які публікуються у цих виданнях, а також підвищення поінформованості наукового співтовариства про наукові дослідження, що ведуться в Україні.

За останнє десятиліття вітчизняними фахівцями напрацьовані певні методики та моделі просування наукових публікацій у світовий інформаційний простір. Найбільш поширені в Україні напрями інтеграції представлено в табл. 1.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Описані вище базові компоненти і напрями інтернаціоналізації бібліотек дозволяють говорити про бібліотеки як про своєрідні інформаційні центри вишу, в яких зосереджуються не тільки вихідні, але й вхідні інформаційні потоки, інтенсивність яких можна вимірювати за допомогою певних показників – абсолютних, відносних та якісних індикаторів. На підставі цих індикаторів можна робити висновки про інтернаціоналізацію вишу, а також переводити стратегічні цілі у їх кількісний вимір.

Розробка та обґрунтування такої системи індикаторів для бібліотек – мета наших подальших досліджень, але вже зараз можна вивести певні групи показників, що пов'язані з базовими напрямками стратегії.

Приміром, *розвиток бібліотечних сервісів* можна вимірювати кількістю мов, якими представлено книжкові, журнальні та електронні ресурси в біб-

Таблиця 1

**Напрями інтеграції наукових публікацій українських дослідників
у світовий науковий простір**

№ з/п	Назва напрямку	Конкретизація
1	Світові бази даних науково-технічної інформації	– <i>реєстраційні системи і каталоги</i> (Ulrich's Periodicals Directory, WorldCat, DOAJ, ERIH PLUS та ін.) – <i>наукометричні системи різного рівня</i> (Scopus, Web of Sciences, Google Scholar, Index Copernicus, РИНЦ та ін.) – <i>пошукові служби та метасховища наукової інформації</i> (Base, Наукова періодика України, ResearchBib, Philosophy Documentation Center, EBSCO та ін.)
2	Цифрові колекції університетських бібліотек світу й національних бібліотек різних країн	Наприклад: <i>The British Library, St. Pancras, Stanford University Libraries, University of Illinois at Urbana Champaign, Library of Congress, Harvard University, University of New Brunswick та ін.</i>
3	Міжнародні і національні системи відкритих цифрових архівів	Наприклад: міжнародна універсальна платформа репозитаріїв відкритого доступу ROAR (Registry of Open Access Repositories); мультидисциплінарна довідкова система репозитаріїв відкритого доступу OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories); національна система відкритих цифрових архівів (Simple Search Metadata in open Ukraine archives).
4	Міжнародні системи персональних даних науковців	– <i>самоархівування у тематичних та мультидисциплінарних депозитаріях світу</i> (Social Science Research Network – Social Sciences; BEACON eSpace, Crystallography Open Database, ePrints Soton – Engineering; e-LiS та ДокШир – Library and Information Science; World Bank: Open Knowledge Repository); – <i>створення авторських профілів учених у пошукових системах</i> (ORCID, Publons, Google Scholar, Scirus, Science Research Portal, Science Research Portal, ResearchIndex, BASE); – створення особистих сайтів і блогів.

ліотеці; статистичними показниками відвідуваності сайту бібліотеки та його окремих складових; кількістю виданих документів за допомогою електронної доставки, якісними показниками впровадження в роботу бібліотеки міжнародних бібліотечних стандартів.

Відкритий доступ та інші міжнародні бібліотечні ініціативи можуть виражатися кількістю журналів відкритого доступу, наявних в університетській колекції та на сайті бібліотеки; кількістю інформаційних баз даних науково-

технічної інформації, до яких університетська бібліотека забезпечує доступ; кількістю міжнародних підписників на ресурси бібліотеки тощо. Статистичні показники наповнюваності та відвідування університетського репозитарію, розподіл відвідувачів за країнами також є важливим індикатором інтернаціоналізації.

Наявність англomовних версій програм, методичних розробок, навчальних матеріалів, можливість скористатися ними і в межах бібліотеки і поза нею підвищує рівень зацікавленості навчанням у виші у іноземних студентів, а наявність компетентних фахівців, які можуть надати підтримку іноземному досліднику (англomовних, сертифікованих у різних напрямках наукометрії, обізнаних з університетською бібліотечною колекцією).

Логічним продовженням роботи бібліотеки з міжнародної інтеграції наукових публікацій має бути створення певного профілю вищого навчального закладу, який би відображав його позицію у глобальній конкуренції вузів. Академічні бібліотеки вже мають певні напрацювання із формалізації своєї роботи, які можна об'єднати поняттям бібліометрія. Діяльність з бібліометрії полягає у моніторингу світового наукового документообороту та визначенні місця й впливу в ньому окремого сегмента, яким і виступає конкретний виш. Рівень репрезентації публікацій науковців та наукових журналів вишу, показники систем рейтингового оцінювання та інші – група індикаторів, яка дозволяє показати значущість результатів наукових досліджень працівників вишу.

Список використаних джерел та літератури

1. Виговська О. Стратегія інтернаціоналізації як ключовий пріоритет розвитку університетської освіти в Україні / О. Виговська // Неперервна проф. освіта: теорія і практика. – 2018. – Вип. 1–2. – С. 38–46.
2. Воскобойнікова-Гузєва О. Модернізаційна стратегія розвитку вітчизняної бібліотечно-інформаційної сфери / О. Воскобойнікова-Гузєва // Бібл. вісн. – 2012. – № 5. – С. 8–19.
3. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузєва. – Київ : Академперіодика, 2014. – 362 с.
4. Воскобойнікова-Гузєва О. Стратегічний менеджмент інформаційної діяльності: базові засади / О. Воскобойнікова-Гузєва // Вісн. Кн. палати. – 2017. – Вип. 11. – С. 15–19.
5. Дубик С. АБІС Коґа як основа для формування віртуального бібліотечного простору Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя / С. Дубик, Г. Онисько, О. Шкодзінський // Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 16–19 черв. 2015 р.). – Івано-Франківськ, 2015. – С. 86–96.
6. Ключник І. А. Цифрові видавничі сервіси університетської бібліотеки: програмне забезпечення «електронний верстальник» / І. А. Ключник // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали 6-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10–11 верес. 2015 р.). – Львів, 2015. – С. 226–231.
7. Колесникова Т. А. Интеграция украинской отраслевой научной периодики в мировое научно-информационное пространство: проблемы и решения / Т. А. Колесникова // Наука та прогрес транспорту. – 2013. – № 6(48). – С. 7–22.
8. Пилип Я. А. Сучасні бібліотечно-інформаційні технології підтримки навчальної та наукової діяльності ВНЗ / Я. С. Пилип // Бібліотеки ВНЗ України у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 16–19 черв. 2015 р.). – Івано-Франківськ, 2015. – С. 220–231.

9. Самохина М. Библиотека как социальный институт и ее функции / М. Самохина // Библиотека и общество в России 90-х гг. XX в. : материалы семинара. – М., 1994. – С. 12–18.
10. Сбруєва А. Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу / А. Сбруєва // Вища освіта України. – 2013. – № 3. – С. 89–95.
11. Сусак А. Функції бібліотеки в сучасному інформаційному просторі / А. Сусак // Вісн. Львів. ун-ту. Серія соціологічна. – 2007. – № 1. – С. 194–198.
12. Терещенко Н. Інформаційне обслуговування іноземних студентів в університетській бібліотеці : дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Н. Терещенко. – Київ, 2005. – 238 с.
13. Bail J. Internationalization and the Canadian Academic Library: What Are We Offering? [Електронний ресурс] / J. Bail, R. Lewis, A. Power // Conference of the Canadian Association of Professional Academic Librarians. – Електрон. дані. – Brock University, 2014. – Режим доступу: <https://bit.ly/2YJ97sB> (дата звернення: 04.04.2019). – Загол. з екрана.
14. Bordonaro K. Internationalization in German Academic Libraries: Moving Nbeyond North American Perspectives / K. Bordonaro, S. Rauchmann // Portal : Libraries and the Academy. – 2015. – Vol. 15, № 4. – P. 667–697. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://muse.jhu.edu/article/59506> (дата звернення: 04.04.2019).
15. Click A. The Internationalization of the Academic Library: A Systematic Review of 25 Years of Literature on International Students / A. Click, C. Wiley, M. Houlihan // College & Research Libraries. – 2017. – № 78(3). – P. 328–358. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2IdfY03> (дата звернення: 04.04.2019).
16. Cooper L. Assessing Library Internationalization Efforts and Impacts: Tools and Strategies / L. Cooper, L. Kutner, S. Witt // Creating sustainable community : The proceedings of the 2015 ACRL Conference (Portland, Oregon, 2015). – Portland, 2015. – P. 49–54. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2Vqkfmk> (дата звернення: 04.04.2019).

References

- [1]. Vyhovska O. Stratehiia internatsionalizatsii yak kliuchovyi priorytet rozvytku universytetskoï osvity v Ukraini [Strategy of internationalization as a key priority of university education development in Ukraine]. *Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktyka [Continuing Professional Education: Theory and Practice]*. 2018, no 1–2. pp. 38–46.
- [2]. Voskoboinikova-Huzieva O. Modernizatsiina stratehiia rozvytku vitchyznianoï bibliotечно-informatsiinoï sfery [Modernization strategy of development of the national library and information sector]. *Biblioteknyi visnyk [Library Journal]*. 2012, no. 5, pp 8–19.
- [3]. Voskoboinikova-Huzieva O. V. *Stratehii rozvytku bibliotечно-informatsiinoï sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia [Strategies for the development of the library and information sphere of Ukraine: genesis, concepts, modernization]*. Kyiv, 2014, 362 p.
- [4]. Voskoboinikova-Huzieva O. Stratehichniy menedzhment informatsiinoï diialnosti [Strategic management of information activities]. *Visnyk Knyzhkovoi Palaty [Bulletin of the Book Chamber]*. 2017, no. 11. pp. 15–19.
- [5]. Dubyk S., Onysko H., Shkodzinskiy O. ABIS Koha yak osnova dlia formuvannia virtualnoho bibliotечноho prostoru Ternopil'skoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Ivana Puluiia. [ABIS Koha as the basis for the formation of the virtual library space of the Ternopil National Technical University named after Ivan Puluj]. *Biblioteky Vyschchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy u protsesi implementatsii Zakonu «Pro vyshchu osvitu» ta informatyzatsii suspilstva [Libraries of higher educational establishments of Ukraine in the process of implementation of the Law “On Higher Education” and the informatization of the society]*. Ivano-Frankivsk, 2015. pp. 86–96.
- [6]. Kliushnyk I. A. Tsyfrovi vydavnychi servisy universytetskoï biblioteky: prohramne zabezpechennia «elektronnyi verstalnyk» [Digital publishing services of the university library: «e-layout designer» software]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiynoho suspilstva [The current issues of the library activity in a context of information environment]*. Lviv, 2015. pp. 226–231.
- [7]. Kolesnykova T. A. Integratsiya ukrainskoy otraslevoï nauchnoï periodiki v mirovoe nauchno-informatsionnoe prostranstvo: problemy i resheniya [Integration of Ukrainian industry scientific periodicals into world scientific information space: problems and solutions]. *Nauka ta prohres transportu [Science and transport progress]*. 2013, no. 6 (48). pp. 7–22.
- [8]. Pylyp, Ya. A. Suchasni bibliotечно-informatsiyni tekhnolohiyi pidtrymky navchalnoï ta naukovoï diialnosti Vyschchykh navchalnykh zakladiv [Modern librarian and information technologies of support in educational and scientific activity of higher educational establishments]. *Biblioteky Vyschchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy u protsesi implementatsii Zakonu «Pro vyshchu osvitu» ta informatyzatsii suspilstva*

- [Libraries of higher educational establishments of Ukraine in the process of implementation of the Law «On Higher Education» and the informatization of the society]. Ivano-Frankivsk, 2015, pp. 220–231.
- [9]. Samokhina M. Biblioteka kak sotsialnyy institut i ee funktsii [Library as a social institution and its functions]. *Biblioteka i obshchestvo v Rossii 90-kh godov XX veka [Library and society in Russia in 1990s of the 20th century]*. Moskva, 1994, pp. 12–18.
- [10]. Sbruieva A. Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity: priorityty kompleksnoi stratehii Yevropeiskoho Soiuzu [Internationalization of higher education: the priorities of a comprehensive strategy of the European Union]. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*. 2013, no. 3, pp. 89–95.
- [11]. Susak A. Funktsii biblioteky v suchasnomu informatsiinomu prostori [Functions of biblioteka in the modern informational space]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriya sotsiologichna. [Visnyk of the Lviv University. Series sociology]*. 2007, no. 1, pp. 194–198.
- [12]. Tereshchenko N. Informatsiine obsluhovuvannia inozemnykh studentiv v universytetskii bibliotetsi [Information service for foreign students in the university library]. Kyiv, 2005, 238 p.
- [13]. Bail, J., Lewis, R., Power, A. Internationalization and the Canadian Academic Library: What Are We Offering? *Conference of the Canadian Association of Professional Academic Librarians*. 2014. Available at: <https://bit.ly/2YJ97sB>
- [14]. Bordonaro K., Rauchmann S. Internationalization in German Academic Libraries: Moving beyond North American Perspectives. *Portal: Libraries and the Academy*. 2015, no. 15(4). pp. 667–697. Available at: <https://muse.jhu.edu/article/595061>
- [15]. Click A., Wiley C., Houlihan M. The Internationalization of the Academic Library: A Systematic Review of 25 Years of Literature on International Students. *College & Research Libraries*, 2017, no. 78(3). pp. 328–358. Available at: <https://bit.ly/2ldfYo3>
- [16]. Cooper L., Kutner L., Witt S. W. Assessing Library Internationalization Efforts and Impacts: Tools and Strategies. *Association of College & Research Libraries (ACRL) Conference*. Portland, 2015. pp. 49–54. Available at: <https://bit.ly/2Vqkfmk>

Надійшла 06.03.2019 р.

Опрышко Т. С.,

кандидат наук по социальным коммуникациям
директор библиотеки
Киевского университета имени Бориса Гринченко
ул. Маршала Тимошенка, 13-Б, г. Киев, 04212, Украина
тел.: (044) 485 21 99
e-mail: t.opryshko@kubg.edu.ua

Тимофеева Г. В.,

младший научный сотрудник библиотеки
Киевского университета имени Бориса Гринченко
ул. Маршала Тимошенка, 13-Б, г. Киев, 04212, Украина
тел.: (044) 485 21 99
e-mail: h.tymofeieva@kubg.edu.ua

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КАК СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ БИБЛИОТЕК

Стратегия интернационализации, как показывают публикации зарубежных специалистов по библиотековедению, на сегодня является наиболее успешным опытом модернизации библиотечно-информационного сервиса. В украинском научном дискурсе стратегия интернационализации в библиотечном деле не выделяется и не исследуется, тогда как в других сферах образовательного процесса она описана достаточно подробно. Целью статьи является по-

становка и обоснование основных задач и направлений интернационализации академических библиотек и их соотношение с традиционными функциями академической библиотеки. Показано, что направления интернационализации библиотеки имеют целью: а) способствовать решению задач, которые ставит перед собой вуз в процессе интернационализации; б) выполнять специфические задачи, связанные с развитием библиотечных сервисов и международных библиотечных инициатив. Раскрыто содержание определенных в рамках этих задач «интернационализационных» направлений работы библиотек: 1) развитие библиотечных сервисов; 2) участие в международных библиотечных инициативах, особенно касающихся обеспечения равноправного доступа к информации и идеям; 3) обеспечение информационных потребностей иностранных студентов и исследователей; 4) интеграция научных публикаций в международное научное пространство. В выводах указано, что такой подход к пониманию роли библиотек позволит сделать их своеобразными информационными центрами вуза, в которых сосредотачиваются не только выходящие, но и входящие информационные потоки, интенсивность которых можно измерять с помощью определенных показателей – абсолютных, относительных и качественных индикаторов. На основании этих индикаторов можно делать выводы об интернационализации вуза, а также переводить стратегические цели в их количественное измерение. Выделены определенные группы показателей, связанных с описанными в статье направлениями стратегии.

Ключевые слова: академическая библиотека, функции библиотеки, интернационализация библиотек, индикаторы.

Opryshko T. S.,

Candidate of Social Communications

Director of Library

Borys Grinchenko Kyiv University

13b Marshala Timoshenko St., Kyiv, 04212, Ukraine

tel.: (044) 485 21 99

e-mail: t.opryshko@kubg.edu.ua

Tymofieieva H. V.,

Junior researcher of the library

Borys Grinchenko Kyiv University

13b Marshala Timoshenko St., Kyiv, 04212, Ukraine

tel.: (044) 485 21 99

e-mail: h.tymofieieva@kubg.edu.ua

INTERNATIONALIZATION AS A STRATEGY FOR ACADEMIC LIBRARY DEVELOPMENT

Summary

According to publications of foreign library science specialists, the strategy of internationalization is the most successful experience of library and information service modernization today. In Ukrainian scientific discourse, the strategy of

internationalization in librarianship is not separated and is not examined, while in other educational spheres it is described in detail. The goal of the article is the statement and foundation of main tasks and directions of internationalization of academic libraries and their correlation with the traditional functions of academic libraries. It is demonstrated that directions of library internationalization have to: a) support and help with solving tasks set by a higher educational institution during the process of internationalization; b) solve specific tasks connected with the development of library services and international library initiatives. The content of “internationalization” aspects of work, determined within the framework of set tasks, is disclosed by: 1) the development of library services; 2) the participation in international library initiatives, especially that are in regard to providing equal access to the information and ideas; 3) the providing of information requirements of foreign students and researchers; 4) the integration of scientific publications to the international scientific area. In conclusions it is stated that such approach to the library role understanding would allow to make them peculiar informational centers of the higher educational institution, where are concentrated not only outgoing, but also ingoing information flows, the intensity of which can be measured with the help of certain indicators – absolute, relative and quality indicators. On the ground of these indicators we can draw the conclusion about the internationalization of the higher educational institutions and convert the strategic targets into their quantitative dimension. Certain groups of indicators that are connected with strategy directions described in the article are distinguished. There are some of them: the number of languages of library resources; statistical measures of library website traffic; qualitative measures of implementation of international library standards into the work of the library; the number of open access journals in the university collection and on the library site; the number of information databases of scientific and technical information the university library provides the access to; the number of subscribers of the library resources; the representation of publications of scientists and scientific journals of the university, rating system indexes etc.

Keywords: academic library, functions of the library, library internationalization, indicators.

УДК 655:027.7:378.4(477)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165935](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165935)

Рубан Алла Іванівна,

науковий співробітник

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського,

вул. М. Берлинського, 9, м. Київ, 04060, Україна

тел.: (044) 440 66 22

e-mail: metodist08@i.ua

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ КНИГОЗБІРЕНЬ МЕРЕЖІ ОСВІТЯНСЬКИХ БІБЛІОТЕК МОН УКРАЇНИ ТА НАПН УКРАЇНИ

У статті проаналізовано видання університетських книгозбірень, що входять до складу мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, видані ними у 2013–2017 рр.

Ключові слова: університетські бібліотеки, освітянські бібліотеки, мережа освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, видавнича діяльність.

Видавнича діяльність сучасної університетської бібліотеки органічно поєднана з основними напрямками наукових досліджень як самої книгозбірні, так і закладу освіти, і відображає їх найважливіші результати. Саме вона найяскравіше репрезентує бібліотеку як наукову установу вишу. Здебільшого видавнича діяльність спрямована на доведення до широкого загалу результатів науково-дослідної, науково-методичної та виробничої діяльності, інформаційне забезпечення науково-освітньої діяльності університету, популяризацію фонду, допомогу в інформаційному обслуговуванні користувачів, висвітлення наукових досягнень професорсько-викладацького складу, підготовку інформаційних матеріалів і службових документів для потреб бібліотеки, створення позитивного іміджу вишу й бібліотеки, реалізацію творчого потенціалу її співробітників. Керуючись науково-видавничою моделлю «Library Publishing» («Бібліотечне видавництво»), книгозбірні університетів виступають як безпосередній суб'єкт науково-видавничої діяльності.

Бібліотеки закладів вищої освіти педагогічного та інженерно-педагогічного профілів є складовою мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на чолі з головним науково-методичним та координаційним центром – Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ). Підготовка власної продукції для них є одним із основних напрямів роботи.

Метою дослідження є аналіз видавничої діяльності бібліотек ЗВО педагогічного та інженерно-педагогічного профілів протягом 2013–2017 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття різноманітні аспекти книговидання університетських бібліотек світу було відображено в публікаціях М. Баргейрай У. Кейзера¹, Г. Стоуна², К. Стіла³, Л. Крус і Р. Флемінг⁴, Р. У. Клемента⁵ та ін.

В Україні проблеми видавничої діяльності бібліотек університетів усе частіше висвітлюють на сторінках фахових періодичних видань, обговорюють на наукових конференціях, семінарах. Так, учасники V-ї міської науково-практичної конференції «Видавнича діяльність бібліотек Маріуполя: напрямки та нові моделі розвитку», що відбулася 29 вересня 2016 р. на базі Наукової бібліотеки Маріупольського державного університету, обговорювали питання, що стосуються нової науково-видавничої моделі бібліотек ЗВО, традицій та інновацій у видавничій діяльності книгозбірень, її ролі у формуванні позитивного іміджу бібліотеки, впровадження інформаційних технологій в бібліотечну видавничу діяльність. Раніше, у 2013 р., учасники III-ї міської науково-практичної конференції бібліотек цього міста, що проходила під назвою «Використання сучасних технологій для створення бібліотечного інформаційного продукту», ділилися досвідом використання інформаційних технологій при створенні університетських репозитаріїв, буктрейлерів та інфографіки, бібліотечних сайтів та блогів.

Для з'ясування реальної картини діяльності бібліотек вишів як цифрових видавців, з 1 травня до 18 червня 2017 р. було проведене всеукраїнське дослідження «Сервіси "Library Publishing" у ВНЗ України», в якому взяли участь 111 книгозбірень ЗВО III–IV р. а. різного відомчого підпорядкування⁶.

Історії й сучасному стану видавничої діяльності деяких університетів України присвячено публікацію С. Буряк⁷; діяльність університетських бібліотек світу в напрямі «Library Publishing», вивчення сьогоденного стану розвитку цього руху як нового інструментарію наукової комунікації в закладах вищої освіти України подано в статтях Т. Колесникової, А. Миргородської та С. Назар'євої⁸; досвід роботи Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова з напрямку інформаційно-аналітичного забезпечення науково-видавничої діяльності університету презентовано М. Подрезовою⁹; видавничу діяльність Наукової бібліотеки Чернігівського державного інституту економіки і управління представлено О. Баклажко. Узагальнену інформацію щодо типів і видів документів, виданих бібліотеками, які входять до складу мережі освітянських бібліотек України, аналіз періодичних видань деяких провідних бібліотек України, в тому числі університетських, досвід ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського щодо розширення видавничого репертуару установи завдяки електронним продовжуваним та періодичним виданням відображено в статтях Н. Горбенко¹⁰, В. Горак¹¹ та С. Зозулі¹². Узагальнений аналіз інформаційних ресурсів, представлених на сайтах бібліотек ЗВО III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілів, подано в статті Л. Білої¹³. Досвід видавничої діяльності окремих університетських біб-

ліотек мережі висвітлено в публікаціях О. Дікунової та О. Лебедюк¹⁴, О. Пекур¹⁵, А. Шакули¹⁶, авторських колективів бібліотек Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського¹⁷ й Хмельницького національного університету¹⁸.

Основним процесам підготовки видань присвячено методичні рекомендації, створені колективами Наукової бібліотеки Маріупольського державного університету¹⁹ та бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у 2007 та 2010 рр. було підготовлено інформаційно-аналітичні огляди діяльності бібліотек ЗВО педагогічного та інженерно-педагогічного профілів у 2006 та 2007–2009 рр. відповідно. З 2011 р. відомості про діяльність таких бібліотек відображають у виданні «Провідні освітянські бібліотеки України в дзеркалі статистики» (із 2017 р. виходить під назвою «Провідні освітянські бібліотеки в просторі і часі: моніторинг діяльності»)²⁰.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою дослідження видавничої діяльності 2013–2017 рр. 35 бібліотек ЗВО, що входять до складу мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, було проаналізовано їхні веб-сайти, видання, наявні в фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, а також використано інформацію, узагальнену в довідниках «Провідні освітянські бібліотеки в просторі і часі: моніторинг діяльності» за відповідні роки.

Проведений аналіз показав, що видавнича діяльність університетських бібліотек як інформаційних, методичних, просвітницьких центрів – різнопланова та багатогранна. Вагому частину їхніх видань складають електронні (самостійні та ті, що мають паперовий аналог), які розміщені на веб-сайтах книгозбірень, зокрема в БД «Електронна бібліотека», в інституційних репозитаріях, що значно полегшує доступ до них, розширює читацьку аудиторію. Здебільшого свої напрацювання бібліотеки оприлюднюють за допомогою видавничо-поліграфічних центрів ЗВО або власної комп'ютерної техніки. Видовий склад продукції різноманітний – це бібліографічні й виробничо-практичні, довідкові й навчальні, наукові й науково-виробничі, науково-популярні й інформаційні, нормативні й нормативно-інструктивні, рекламні, серіальні, оглядові видання. Окрім того, фахівці книгозбірень є авторами статей періодичних і продовжуваних видань.

Основним продуктом видавничої діяльності аналізованих бібліотек є бібліографічні посібники. З 976 бібліографічних покажчиків²¹, підготовлених ними у 2013–2017 рр., на сайтах бібліотек представлено 581. Із них біобібліографічних – 255 (44 %), покажчиків наукових праць професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів – 81 (14 %). Тематика інших бібліографічних покажчиків різноманітна: від питань реформування системи освіти, популяризації власних бібліотечних фондів до формування здорового способу життя й проблем глобалізації світу. Також на сайтах представлено бібліографічні спис-

ки (614), здебільшого рекомендаційні й бібліографічні огляди (37), націлені на допомогу студентам, аспірантам і викладачам.

Варто зауважити, що інформація й посилання на повні тексти бібліографічних покажчиків, підготовлених фахівцями бібліотек, починаючи з 2006 р., представлені на веб-порталі ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського у рубриці «Бібліографічна продукція мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України» (<https://bit.ly/2I64XoE>). Це дуже зручно, адже наявність у вільному доступі електронних бібліографічних ресурсів сприяє організації тематичного інформаційного пошуку фахівцями, популяризує ресурси й діяльність книгозбірні й мережі в цілому.

Наукові видання бібліотек ЗВО мережі представлені, в основному, збірниками матеріалів конференцій, інформаційно-аналітичними виданнями, а також історичними й краєзнавчими дослідженнями.

Значним досягненням колективу бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка є видання серії «Бібліотекознавство. Книгознавство» Наукових праць цього вишу, перший випуск яких побачив світ 2008 р. У третьому (2013 р.) і четвертому (2015 р.) випусках подано доповіді, виголошені на всеукраїнських науково-практичних конференціях «Степан Сіропалко – освітянин, науковець, бібліотекознавець» (21.06.2012) і «Університетські бібліотеки в сучасному інформаційному просторі» (23.04.2013) відповідно, а також матеріали, що стосуються діяльності книгозбірні університету. Тексти доповідей двох заходів – науково-практичної конференції «Бібліотека як науково-методичний та соціокультурний центр сучасного вищого навчального закладу (до 70-річчя з дня заснування Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)» (18.09.2014) та науково-методичного семінару «Іменний фонд професора В. Т. Полека як джерело бібліографознавства, літературознавства та краєзнавства (до 90-річчя з дня народження В.Т. Полека)» (02.10.2014) – лягли в основу першого випуску збірника наукових праць «Карпатські бібліотечно-краєзнавчі студії» (НБ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015). Потрібно зазначити, що ця книгозбірня постійно займається організацією краєзнавчої роботи, формуванням краєзнавчих фондів, підготовкою краєзнавчих бібліографічних покажчиків. Фахівці Наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету щорічно організовують та проводять науково-практичні конференції з питань бібліотечної, бібліографічної та інформаційної діяльності бібліотек ЗВО. За підсумками заходів 2013–2017 рр. вийшли збірки: «Бібліотечні фонди як інформаційний ресурс у контексті сучасних тенденцій та перспектив розвитку бібліотек вищих навчальних закладів», «Наукова бібліотека в інформаційно-освітньому просторі Рівненського державного гуманітарного університету», «Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету: історія і сьогодення (до 75-річчя заснування)», «Розвиток наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету: те-

оретичні аспекти та практичний досвід» [6]. Спеціалісти Наукової бібліотеки Маріупольського державного університету щорічно, починаючи з 2012 р., проводять науково-методичний семінар «Науково-дослідна діяльність Наукової бібліотеки Маріупольського державного університету», за результатами якого випускають однойменний збірник як у друкованому, так і в електронному варіантах [4]. Публікації його розділів: «Сучасна бібліотека ВНЗ», «Інформаційні технології», «Інформаційне та бібліотечно-бібліографічне обслуговування», «Бібліотечні фонди», «Соціологічні дослідження», «Краєзнавство», «Підвищення кваліфікації» – відображають результати досліджень співробітників бібліотеки, що проводилися протягом попереднього року. На базі НБ МДУ проводять також міські науково-практичні конференції, за матеріалами яких видають збірники праць. Так, у 2013 р. обговорювалися питання використання сучасних технологій для створення бібліотечного інформаційного продукту, а у 2016 р. – напрями та нові моделі розвитку видавничої діяльності бібліотек Маріуполя. Використання електронних ресурсів, мультимедійних технологій, реклама книгозбірні, презентація її діяльності в соціальних мережах, наповнення веб-сайтів бібліотек, розвиток репозитаріїв, дослідження історії бібліотечної справи, патріотичне виховання студентської молоді, а також створення інформаційних ресурсів у корпораціях, розширення взаємодії між бібліотечними установами різних систем і відомств, формування корпоративної культури, участь бібліотек вищої школи у проектах УБА та інші питання висвітлено в збірниках матеріалів науково-практичних заходів, проведених НБ Хмельницького національного університету, – «Просвітницька діяльність бібліотек вищої школи: проблеми, досвід, перспективи» (2016) та «Корпоративна діяльність як засіб підвищення ефективності використання ресурсної бази бібліотек вишів та оптимізація бібліотечної праці» (2017) [11]. Необхідно також відзначити видання збірок матеріалів науково-практичних конференцій: «Серце, віддане дітям» (до 95-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського; бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, 2013), «Роль наукової бібліотеки у вихованні духовно-моральних якостей майбутніх спеціалістів», «Бібліотека вишу: проблеми сьогодення, погляд у майбутнє», «Роль бібліотек у профорієнтаційній діяльності навчальних закладів. Завдання, місія, результат» (НБ НУ «Чернігівській колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2014, 2015, 2017) та «Бібліотека університету та інформаційні сервіси для науки і освіти» (НБ Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, 2017).

У публікаціях бібліотек вишів відображено й результати науково-дослідної роботи, пов'язаної із дослідженням і популяризацією історії університету та бібліотеки.

Основним завданням науково-краєзнавчого дослідження «Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія, сьогодення, постаті (до 100-річного ювілею)» (2013) [7] було викладення етапів становлення та розбудови бібліотеки, демонстрація її до-

сягнень та перспектив розвитку, розкриття діяльності багатьох поколінь бібліотекарів. У виданні представлені важливі моменти функціонування книгозбірні в контексті історії освіти й бібліотечної справи, держави та університету. Окрім того, історія відділів бібліотеки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського відображена в спогадах «Сто років духовності» (2013). У 2013 р. сторіччя від дня заснування святкувала й НБ Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Нариси та спогади, присвячені цій даті, відображені у виданні «Наукова бібліотека Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 100 років служіння студентству та науці, 1913–2013 рр.».

НБ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, витоки якої сягають 1805 р., має багату історію. Історичний нарис «Бібліотека – оселя людського розуму» [9] – перша спроба найповнішого хронологічного відтворення її історії на основі дослідження окремих документів. У праці представлено етапи становлення та діяльності книгозбірні, описано її роль в історії розвитку бібліотечної справи Галичини.

Рівненський державний гуманітарний університет – центр вищої гуманітарної освіти, науки, мистецтва і культури Рівненщини, перший навчальний заклад такого типу в Україні. Ровесниця університету – Наукова бібліотека, один з основних його підрозділів, який повною мірою розділив його долю, пройшовши разом з ним непростий, але успішний шлях становлення, розвитку й модернізації. Розвитку та становленню книгозбірні присвячена колективна монографія «Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету (1940–2015)», підготовлена його колективом.

У контексті нашого дослідження не можна не згадати два видання – дослідження книгозбірні УДПУ імені Павла Тичини «Комплектування бібліотечних фондів бібліотеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: історія та сучасність (до 85-річчя університету)» [8], в якому простежено історію бібліотеки на тлі розвитку університету, а також монографію директора НБ Хмельницького національного університету, кандидата історичних наук О. Б. Айвазян і доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента УАІН, заслуженого працівника народної освіти України, професора В. С. Прокопчука «Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.)» [1], метою якої були наукова реконструкція процесу становлення та розвитку бібліотек Подільського краю, визначення їх ролі й місця в культурно-освітньому житті у зазначений період.

Серед наукової проблематики, над якою працює колектив НБ Рівненського державного гуманітарного університету сьогодні, є питання, пов'язані з формуванням інформаційної культури, адже вміння та навички студентів оперувати інформацією є основою успіху в навчанні й подальшому житті. У навчальному посібнику «Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід» [5], підготовленому фахівцями бібліотеки, висвітлено теоретичні питання інформаційної

культури як самостійного наукового напрямку та розглянуто практичний досвід її формування в бібліотеках ЗВО.

Випуск інформаційно-аналітичних видань – один із напрямів видавничої діяльності університетських бібліотек мережі. Так, у 2017 р. інформаційно-бібліографічний відділ НБ Маріупольського державного університету опублікував аналітичну довідку «Результати інтеграції серій видання "Вісник Маріупольського державного університету" у світовий науковий простір», у якій вміщено результати моніторингу наукометричних та альтиметричних показників журналу, що виходить у 5 серіях: «Філологія», «Історія. Політологія», «Економіка», «Право», «Філософія, культурологія, соціологія» [4].

Видавнича діяльність університетських бібліотек спрямована також на науково-методичне забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи. Вони розробляють положення, інструкції, правила, технологічні карти тощо.

Найбільша кількість методичних і практичних рекомендацій, підготовлених у 2013–2017 рр., присвячена пошуковій роботі в бібліотеці. Це видання «Інформаційно-пошукова культура» [7] (бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського); «Електронний каталог та електронна картотека статей: здійснення пошуку» [4] (НБ Маріупольського державного університету); «Електронні пошукові системи на допомогу самостійній роботі користувачів», «Карткові пошукові системи на допомогу самостійній роботі користувачів» (НБ Рівненського державного гуманітарного університету) [14]; «Організація, ведення і використання електронного каталогу в роботі бібліотеки» [13] (бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини); «Професійний розвиток майбутніх учителів [10] (НБ НУ «Чернігівській колегіум» імені Т. Г. Шевченка). Усі вони розраховані на користувачів пошукових систем – як на студентів, аспірантів, викладачів, так і співробітників бібліотек, що консультують їх. Деякі аспекти роботи в АБІС «Ірбіс», розкрито в методичних рекомендаціях «Робота з ключовими словами, змістом, анотацією, що надаються в електронному каталозі. Особливості оформлення електронних документів і праць викладачів» (НБ Маріупольського державного університету) і «Особливості заповнення полів бібліотечної системи Ірбіс» (бібліотека Житомирського державного університету імені Івана Франка). Методиці створення бібліографічних описів присвячено однойменний практичний посібник науковців НБ Херсонського державного університету. Із прийняттям наказу МОН України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», згідно з яким бібліографічний опис списку використаних джерел у дисертації може оформлятися здобувачем наукового ступеня за його вибором з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», виникла необхідність у наданні допомоги в оформленні посилань у наукових роботах. З цією метою фахівці НБ Української інженерно-педагогічної академії підготували методичні рекомендації «Бібліографічне

посилання (загальні правила складання) відповідно до ДСТУ 8302:2015, запровадженого в дію в Україні 01.07.2016» [2].

Методиці підготовки книжкових виставок як традиційних, так і віртуальних присвячені видання «Організація книжкової виставки» [7] (бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського) й «Створення віртуальних виставок: методика, web-сервіси, робота з MS Power Point» [4] (НБ Маріупольського державного університету). При підготовці кожної з методичних рекомендацій використано досвід конкретної бібліотеки.

Тема менеджменту і маркетингу в бібліотечній справі розкрита у методичних рекомендаціях НБ Маріупольського державного університету «Соціологічні дослідження в бібліотеці: анкетування» [4], а також у 2-х виданнях бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: «Проектна діяльність – важлива складова розвитку бібліотеки та професійного зростання бібліотекарів», де викладено досвід і подано загальні рекомендації щодо написання проектів та впровадження їх результатів у практику роботи, також «Маркетинговий інструментарій у практиці роботи бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського» [7], в якому представлено досвід використання SWOT-аналізу, анкетування та інших методів маркетингу.

Широке використання в роботі бібліотек комп'ютерних технологій викликає потребу в постійному підвищенні інформаційно-комп'ютерної компетентності як читачів, так і співробітників бібліотеки. З цією метою співробітниками відділу інформаційних технологій та комп'ютерного забезпечення НБ Маріупольського державного університету підготовлено методичні рекомендації «Особливості редагування тексту у програмі Microsoft Word» [4], де розглянули основні проблеми редагування тексту в програмі Microsoft Word як під час створення нового документу, так і під час оформлення текстів, скопійованих з мережі Інтернет.

У творчому доробку фахівців бібліотек вишів – довідники, дайджести, календарі знаменних і пам'ятних дат, періодичні й продовжувані видання.

В ілюстрованому довідковому бюлетені «Архитектура Мариуполя. Определения основных архитектурных элементов, фрагменты истории архитектуры и градостроительства» [4] (НБ Маріупольського державного університету) подано визначення основних архітектурних елементів, що використовуються в декорі фасадів, а також представлено загальні особливості архітектури й містобудування, що притаманні місту на березі Азовського моря. У довіднику-путівнику «Нові бібліотечні терміни» [12] (НБ Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського), адресованому як досвідченим, так і молодим бібліотекарям, вміщено близько 200 нових понять і термінів з бібліографії, бібліотечної, видавничої, книжкової справи тощо. Дайджест «Наукометрія: світовий досвід, українські перспективи», підготовлений фахівцями цієї ж книгозбірні на основі електронних ресурсів і публікацій періодичних ви-

дань, знайомить із сьогодишнім станом наукометрії, міжнародними наукометричними платформами, світовим досвідом формування національних індексів наукових цитувань, роллю та місцем бібліотек у процесі розвитку вітчизняної галузі наукометричних досліджень.

Підготовку календарів знаменних і пам'ятних дат, які популяризують імена викладачів університетів, відомих випускників і діячів, причетних до створення і функціонування закладів освіти, сприяють популяризації наукових праць ювілярів, привертають увагу студентської молоді до важливих подій університетського життя, здійснювали фахівці бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Останнім часом все частіше бібліотеки університетів стають видавцями власних періодичних і продовжуваних видань, здебільшого в електронному вигляді. Так, фахівці НБ Хмельницького національного університету (ХНУ) в 2004 р. із метою надання методичної та практичної допомоги спеціалістам книгозбірень обласного методичного об'єднання започаткували видання інформаційного бюлетеня «Бібліотека в освітньому просторі», який з 2008 р. виходить двічі на рік, з 2015 р. – в електронному вигляді. У матеріалах його рубрик: «Правове поле», «Сучасні технології», «Консультації фахівців», «З досвіду колег», «Грані професії», «Події та факти», «Книжкова полиця» – висвітлюють актуальні теми бібліотечної справи. Зокрема, в 2013–2017 рр. випуски бюлетеня були присвячені іміджу книгозбірні та бібліотечного працівника в сучасному суспільстві, організації інституційного репозитарію, видавничій діяльності бібліотек Хмельниччини, національно-патріотичному вихованню студентів, морально-психологічному клімату в колективі книгозбірні ЗВО, бібліотечному красназнавстві, інноваційній та корпоративній діяльності бібліотек. Друкувалися також матеріали двох науково-практичних заходів. У 2014 р. у НБ ХНУ з метою висвітлення сучасного стану, інноваційного розвитку та проблем діяльності бібліотек методичного об'єднання прийнято рішення започаткувати електронне видання – щорічний інформаційно-аналітичний збірник «Бібліотеки вищих закладів освіти Хмельниччини: цифри та факти» (за матеріалами звітів про роботу бібліотек закладів вищої освіти регіону за попередній рік). Окрім того, на базі цієї книгозбірні виходить газета «Університет».

Наукова бібліотека імені Михайла Максимовича Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького також пропонує читачам кілька періодичних видань. Метою прес-моніторингового збірника «Відгомін: імідж Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького в інформаційному просторі» є оперативне інформування співробітників та студентів університету про матеріали в мас-медійних та наукових виданнях, які сприяють утвердженню належного реноме університету в освітній спільноті. Інформаційні бюлетені «Книжкова скарбниця» та «E-Library=Електронна біб-

ліотека» спрямовані на оперативне інформування читачів про нові надходження літератури. Перший подає інформацію про видання на паперових носіях, другий – на електронних. Подані стислі анотації (мовою видання) допомагають користувачам краще зорієнтуватися в змісті документів.

Поміж періодичних видань інших закладів вищої освіти варто відзначити часописи «Бібліотечні вісті» (бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини), «Територія слова» (Бібліотека Ізмаїльського державного гуманітарного університету), літературний журнал «Догори сторінками / Вверх страницами» (НБ Маріупольського державного університету), газети «Педагогічні обрії», «Бібліокур'єр», «Дай-джест» (бібліотека ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»), «BiblioПодорожі» (НБ Маріупольського державного університету), електронний бюлетень «Невичерпний скарб» (НБ Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди), інформаційний листок «БібліоАс» (бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського).

Серед інших видань бібліотек університетів мережі – афіші, плакати, буклети, путівники, проспекти, програми заходів та запрошення на них, пам'ятки користувачам, метою яких є оперативне інформування про інновації, інформаційні ресурси, заходи та послуги бібліотек.

Висновки. Таким чином, діапазон видавничої продукції університетських книгозбірень мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України доволі широкий: від буклетів, путівників, бібліографічних посібників – до збірників матеріалів науково-практичних конференцій, навчальних посібників і монографій. Вони висвітлюють актуальні питання сучасної бібліотечної практики, популяризують інформаційні ресурси й послуги бібліотек, сприяють їхній інтеграції у загальний культурно-інформаційний простір країни. Основним продуктом видавничої діяльності аналізованих бібліотек були бібліографічні посібники. 33 книгозбірні представили їх на своїх веб-сайтах. При цьому найбільша кількість репрезентованих бібліографічних покажчиків 2013–2017 рр. – у бібліотек Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Криворізького державного педагогічного університету, наукових бібліотек Рівненського державного гуманітарного університету, Української інженерно-педагогічної академії і Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Бібліотека імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка подала максимальне число тематичних бібліографічних списків – 186.

Необхідно зазначити, що видавцями аналітичних оглядів, методичних рекомендацій, довідників, збірників наукових праць протягом аналізованого періоду були 12 бібліотек університетів. Найбільша кількість таких видань – у наукових бібліотек Маріупольського державного університету, Рівненського державного гуманітарного університету, Хмельницького національного уні-

верситету й бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Найпопулярніша тематика – питання роботи з інформаційними ресурсами книгозбірень (формування та надання доступу до них), видавнича діяльність бібліотек, дослідження історії університету та бібліотеки, що функціонує в його структурі.

За останні роки значно активізувалася видавнича діяльність бібліотек, їхня продукція стала тематично насиченішою. Але варто зазначити, що для здійснення видавничої діяльності, розширення репертуару продукції бібліотеки повинні мати засоби поліграфії та комп'ютерні системи. А в межах підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців потрібно проводити навчання методик створення видавничої продукції, в тому числі в електронному вигляді.

Примітки

¹ Bargheer M., Walker K. Library Publishing and the University Press in the United States and Germany : Lessons from Two Academic Contexts for Sustaining the Scholarly Book. *Bibliothek Forschung und Praxis*. 2017. Vol. 41 (№ 3). P. 291–307.

² Stone G. Sustaining the growth of library scholarly publishing in a New University Press. *Information Services & Use*. 2016. Vol. 36 (№ 3/4). P. 147–158.

³ Steele C. Scholarly Communication, Scholarly Publishing and University Libraries. Plus Ça Change? *Australian Academic & Research Libraries*. 2014. Vol. 45 (№ 4). P. 241–261.

⁴ Cruz L., Fleming R. Partnerships: the engaged university and library publishing. *OCLC Systems & Services*. 2015. Vol. 31 (№ 4). P. 196–203.

⁵ Clement R. W. Library and University Press Integration: A New Vision for University Publishing. *Journal of Library Administration*. 2011. Vol. 51 (№ 5/6). P. 507–528.

⁶ Колесникова Т. О. Танці крапель на воді з елементами айкідо або розвиток «Library Publishing» у ВНЗ України. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2017. Т. 22, вип. 2. С. 285–304.

⁷ Буряк С. В. Видавнича діяльність провідних університетів: огляд минулого і сучасний стан Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2010. № 2. С. 67–72.

⁸ Колесникова Т. О. Танці крапель на воді з елементами айкідо або розвиток «Library Publishing» у ВНЗ України. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2017. Т. 22, вип. 2. С. 285–304 ; Колесникова Т., Миргородська А. Науково-видавнича модель «Library Publishing» в університетських бібліотеках України та світу. *Вісн. Кн. палати*. 2015. № 3. С. 24–28 ; Назар'єва С. Бібліотека як видавець наукових видань. *Бібл. форум: історія, теорія і практика*. 2017. № 1. С. 6–10.

⁹ Подрезова М. О. Стратегія розвитку Наукової бібліотеки в умовах інформатизації суспільства. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2014. Т. 19, вип. 1. С. 11–31.

¹⁰ Горбенко Н. А. Видавнича діяльність освітянських бібліотек України: нормативно-правові засади. *Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек України : практ. посіб.*, Київ, 2016. С. 97–116 ; Горбенко Н. А. Шляхи активізації видавничої діяльності бібліотек. *Вісн. Кн. палати*. 2017. № 10. С. 23–26.

¹¹ Горак В. В. Інформаційні видання провідних галузевих бібліотек України як інструментарій аналітичної діяльності. *Тавр. вісн. освіти*. 2015. № 1. С. 284–293.

¹² Зозуля С. М. Періодичні видання як результат інформаційно-аналітичної діяльності освітянських бібліотек України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Вісн. Кн. палати*. 2014. № 2. С. 17–21 ; Його ж. Перспективи розвитку науково-видавничої діяльності бібліотеки. *Інформаційна діяль-*

ність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: перспективи розвитку : монографія. Київ, 2015. С. 182–188.

¹³ Біла Л. О. Нові можливості бібліотек ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілів у сучасному інформаційному просторі. *Бібл. форум: історія, теорія і практика*. 2015. № 1. С. 11–13.

¹⁴ Дікунова О., Лебедюк О. Створення бібліографічних покажчиків – складник інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотеки вишу. *Бібл. вісн.* 2016. № 5. С. 14–19.

¹⁵ Пекур Е. В. Подходы к формированию собственных электронных коллекций педагогического университета. *Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : материалы конф.* М., 2012. URL: <https://bit.ly/2FH7BzJ> (дата звернення: 28.03.2019).

¹⁶ Шакула А. П. Видавнича діяльність наукової бібліотеки Маріупольського державного університету. *Науково-дослідна діяльність наукової бібліотеки Маріупольського державного університету : матеріали 3-го наук.-метод. семінару, (Маріуполь, 26 лют. 2015 р.)*. Маріуполь, 2015. URL: <https://bit.ly/2Yхубіс> (дата звернення: 28.03.2019) ; Його ж. Модели издательской деятельности научной библиотеки Мариупольского государственного университета. *Видавнича діяльність бібліотек Маріуполя: напрямки та нові моделі розвитку : матеріали 5-ої міської наук.-практ. конф. 6-к м. Маріуполя, (Маріуполь, 29 верес. 2016 р.)*. Маріуполь, 2016. URL: <https://bit.ly/2HNWuHo> (дата звернення: 28.03.2019).

¹⁷ Видавнича діяльність бібліотеки вищого навчального закладу як сфера наукового знання і практичної діяльності : метод. рек. / уклад.: Т. А. Кузнєцова, Т. М. Баланюк. Вінниця, 2015. 44 с.

¹⁸ Бібліотека в освітньому просторі : інформ. бюл. № 18 : Видавнича діяльність бібліотек Хмельниччини / гол. ред. О. Б. Айвазян ; редкол.: О. О. Мацей, С. А. Молчанова, О. О. Костюк. Хмельницький : ХНУ, 2014. 64 с.

¹⁹ Библиотечный контент сквозь призму жанров : метод. рек. по написанию текстов / сост. С. В. Назарьева. Мариуполь, 2016. 57 с. (Библиотекарь-практику ; вып. 1). URL: <https://bit.ly/2HJQ4ZL> (дата звернення: 28.03.2019).

²⁰ Освітнянські бібліотеки в дзеркалі статистики // Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського : офіц. сайт. Київ, 2018. URL: <https://bit.ly/2V2w5IH> (дата звернення: 28.03.2019).

²¹ За даними звітів бібліотек, зафіксованих у виданнях «Провідні освітнянські бібліотеки в просторі і часі: моніторинг діяльності».

Список використаних джерел та літератури

1. Айвазян О. Б. Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / О. Б. Айвазян, В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : Вид. ПП Зволейко Д. Г., 2016. – 255 с.
2. Бібліографічне посилання (загальні правила складання) відповідно до ДСТУ 8302:2015, запровадженого в дію в Україні 01.07.2016 : метод. рек. / уклад. С. В. Карпенко. – Харків : УПА, 2017. – 20 с.
3. Білоус В. С. Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія, сьогодення, постаті (до 100-річного ювілею) : наук.-краєзнав. дослідж. / авт. та відп. за вип. В. С. Білоус ; гол. редкол. О. В. Шестопалюк. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – 116 с.
4. Видання бібліотеки [Електронний ресурс] // Наук. б-ка Маріуп. держ. ун-ту : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Маріуполь, 2018. – Режим доступу: <https://bit.ly/2VdRG11> (дата звернення: 02.04.2019). – Загол. з екрана.
5. Грипич С. Н. Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід : навч. посіб. / С. Н. Грипич, Л. М. Буравкова ; за заг. ред. С. Н. Грипич. – Рівне : О. Зень, 2017. – 366 с.
6. Збірники матеріалів науково-практичних конференцій, організованих Науковою бібліотекою [Рівненського державного гуманітарного університету] [Електронний ресурс] // Наук. б-ка Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Рівне, 2016. – Режим доступу: <https://bit.ly/2UcsQ5i> (дата звернення: 02.04.2019). – Загол. з екрана.
7. Книжкові видання [Електронний ресурс] // Б-ка Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Вінниця, 2018. – Режим доступу: <https://bit.ly/2F19BGK> (дата звернення: 02.04.2019). – Загол. з екрана.

8. Комплектування бібліотечних фондів бібліотеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: історія та сучасність (до 85-річчя університету) : дослідження / упоряд.: В. І. Устименко, Я. В. Коваленко, І. Г. Рудь [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – 25 с.
9. Кульчицька О. Я. «Бібліотека – оселя людського розуму» : іст. нарис : до 75-річчя Наук. б-ки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка / О. Я. Кульчицька ; передм. і літ. редагування О. П. Штонь. – Тернопіль : Вектор, 2016. – 176 с.
10. Макарова Г. Г. Професійний розвиток майбутніх учителів : метод. матеріали до організації навч.-пошук. роботи студентів в умовах Наук. б-ки пед. ВНЗ / Г. Г. Макарова. – Чернівці : ЧНПУ, 2013. – 79 с.
11. Наукова робота. Конференції [Електронний ресурс] // Наук. б-ка Хмельниц. нац. ун-ту. – Електрон. дані. – Хмельницький, 2018. – Режим доступу: <https://bit.ly/2FDiAZu> (дата звернення: 02.04.2019). – Загол. з екрана.
12. Нові бібліотечні терміни : довідник-путівник / уклад.: С. С. Гордей, В. Д. Вілкул, Л. І. Грубій, А. П. Баранова ; гол. ред. Н. Є. Сімошенко ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Наук. б-ка. – Миколаїв, 2015. – 27 с.
13. Організація, ведення і використання електронного каталогу в роботі бібліотеки : інструкт.-метод. рек. / упоряд.: В. І. Устименко, Я. В. Коваленко, І. Г. Рудь [та ін.] ; наук. ред. Т. В. Григоренко. – Умань : Жовтий О. О., 2014. – 16 с.
14. Практичні посібники [Електронний ресурс] // Наук. б-ка Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Рівне, 2017. – Режим доступу: <https://bit.ly/2UqboJO> (дата звернення: 02.04.2019). – Загол. з екрана.

References

- [1]. Aivazian O. B., Prokopchuk V. S. *Biblioteki Podillia (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Libraries of Podillia (second half of the XIX – early XX centuries)]*. Kamyanets-Podilsky, 2016. 255 p.
- [2]. *Bibliografichne posylannia (zahalni pravyla skladannia) vidpovidno do DSTU 8302:2015, zaprovadzenoho v diu v Ukraini 01.07.2016 (2017) [Bibliographic link (general rules of compilation) according to DSTU 8302: 2015, introduced in Ukraine 01.07.2016]*. Kharkiv, 2017. 20 p.
- [3]. Bilous V. S. *Biblioteka Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho: istoriia, sohodennia, postati (do 100 richnoho yuvileiu) [Library of the Mikhail Kotsiubynsky Vinnytsia State Pedagogical University: history, present day, figures (up to 100 anniversary)]*. Vinnytsia, 2013. 116 p.
- [4]. Vydannia biblioteki [Library publications]. *Naukova biblioteka Mariupolskoho derzhavnoho universytetu [The scientific library of Mariupol State University]*. Available at: <https://bit.ly/2VdRG11>.
- [5]. Hrypych S. N., Buravkova L. M. *Informatsiina kultura: teoretychni zasady ta dosvid [Information culture: theoretical foundations and experience]*. Rivne, 2017. 366 p.
- [6]. Zbirnyky materialiv naukovo-praktychnykh konferentsii, orhanizovanykh naukovoiu bibliotekoiu Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu [Collections of writings of the scientific and practical conferences organized by the scientific library of the Rivne State University of the Humanities]. *Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universitet [Rivne State University of the Humanities]*. Available at: <https://bit.ly/2UcsQ5i>.
- [7]. Knyzhkovi vydannia [Book publications]. *Biblioteka Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho [The library of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky]*. Available at: <https://bit.ly/2FI9BGK>.
- [8]. *Komplektuvannia biblioteknykh fondiv biblioteki Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny: istoriia ta suchasnist (do 85 richchia universytetu) [Acquisition of Library Collections of the Library of the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University: History and Present day (to the 85th Anniversary of the University)]*. Uman, 2015. 25 p.
- [9]. Kulchytska O. Ya. «Biblioteka – oselia liudskoho rozumu»: istorychni narys: do 75 richchia naukovoii biblioteki Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka [«Library – the habitation of the human mind»: historical essay: to the 75th anniversary of the scientific library of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University]. Ternopil, 2016. 176 p.
- [10]. Makarova H. H. *Profesiyni rozvytok maibutnikh uchyteliv [Professional development of future teachers]*. Chernihiv, 2013. 79 p.
- [11]. Naukova robota. Konferentsii [Scientific work. Conferences]. *Naukova biblioteka Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. [The scientific library of Khmelnytskyi National University]*. Available at: <https://bit.ly/2FDiAZu>.

- [12]. *Novi bibliotečni termini [New librarian terms: guidebook]*. Mykolayiv, 2015. 27 p.
[13]. *Orhanizatsiia, vedennia i vykorystannia elektronnoho katalogu v roboti biblioteki [Organization, maintenance and use of an electronic catalog in the library]*. Uman, 2014. 16 p.
[14]. *Praktychni posibnyky [Practical manuals]*. Naukova biblioteka Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu [The scientific library of Rivne State University of the Humanities]. Available at: <https://bit.ly/2UqboJO>.

Надійшла 12.03.2019 р.

Рубан А. И.,

научный сотрудник

Государственной научно-педагогической библиотеки Украины

имени В. А. Сухомлинского,

ул. М. Берлинского, 9, г. Киев, 04060, Украина

тел.: (044) 440 66 22

e-mail: metodist08@i.ua

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УНИВЕРСИТЕТСКИХ БИБЛИОТЕК СЕТИ БИБЛИОТЕК СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ МОН УКРАИНЫ И НАПН УКРАИНЫ

В статье проанализированы издания университетских библиотек, входящих в состав сети библиотек системы образования МОН Украины и НАПН Украины, изданные ими в 2013–2017 гг.

Ключевые слова: университетские библиотеки, педагогические библиотеки, сеть библиотек системы образования МОН Украины и НАПН Украины, издательская деятельность.

Ruban A. I.,

Research worker at V.O. Sukhomlynskyi

State scientific and pedagogical library of Ukraine

9 M. Berlinsky St., Kyiv, 04060, Ukraine

tel.: (044) 440 66 22

e-mail: metodist08@i.ua

PUBLISHING ACTIVITY PERFORMED BY UNIVERSITY LIBRARIES OF THE SYSTEM OF EDUCATION LIBRARIES UNDER THE MES OF UKRAINE AND THE NAES OF UKRAINE

Summary

The paper focuses on the analysis of library publishing at higher education institutions (HEI) of engineering and professional teachers' training level during 2013–2017. These libraries belong to the system of education libraries under the Ministry of Education and Science of Ukraine and the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine lead this system.

In Ukraine HEI library publishing is often discussed in professional periodicals, at conferences and seminars. The author analysed publications produced during the last decade covering various aspects of university library publishing in Ukraine and the world. The main aim is to study 2013–2017 publishing activity at 35 libraries of teachers' training universities, which are included to the system of education libraries under the Ministry of Education and Science of Ukraine and the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. The author of the paper analysed their web-sites and publications available in the holdings of V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine, and used the information given in the reference book *Leading education libraries in space and time: monitoring their activity* paying attention to the mention period. The analysis has shown that university library publishing is a various and many-sided activity, since such libraries function as informational, methodological, and educational centers. Many publications are electronic documents, and an e-document can exist either with or without a printed equivalent of the same publication. The following various publications are produced at university libraries: bibliographic, practical, reference, teaching, research, popular science, informative, normative, instructive, advertising, serial, and review publications. They cover current library practice, popularise information resources and library service, and further library integration into the overall cultural and information space of the country. In addition, librarians write papers for periodicals and serials. It was found out that the most popular product published at university libraries was bibliographic tools, half of which were biobibliographic ones. Research publications are mainly presented in the form of conference proceedings, information analysis documents, historical and regional research. It is mentioned that the most popular subject matter of guidelines was library information resources (formation and access to them). University library products also include reference books, digests, tables with significant and memorable dates, periodicals, serials, posters, booklets, guide books, prospectuses, programs, invitation cards, and instructions for users.

Keywords: university libraries, education libraries, system of education libraries under the MES of Ukraine and the NAES of Ukraine, publishing.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(477):316.343.652"18"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165936](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165936)

Діанова Наталя Миколаївна,

доктор історичних наук,

професор кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: dianova@onu.edu.ua

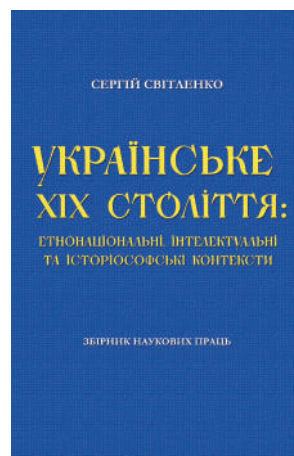
orcid 0000-0003-0406-6907

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Світленко С. І. Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти : зб. наук. пр. – Дніпро : ЛПРА, 2018. – 480 с.

Одним із пріоритетних напрямів дослідження сучасних українських науковців стала репрезентація історії XIX ст. Студіювання української історії не могли залишити поза увагою проблему багатовекторної діяльності інтелігенції в зазначений період. З'явилася низка наукових праць, які певною мірою стосуються участі української еліти в процесі націотворення. Показовим прикладом стала збірка наукових праць «Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти», яку в 2018 р. видав доктор історичних наук, професор Сергій Іванович Світленко. Відсутність у вітчизняному науковому дискурсі цілісного дослідження, яке б репрезентувало зазначену проблематику зумовило один із аспектів наукової новизни вказаного видання.

Рецензована збірка С. І. Світленка як за своєю архітектонікою і структурою, так і за постановкою проблеми й фактичним викладенням матеріалу помітно виділяється серед інших праць своєю оригінальністю та самодостатністю. Безперечною цінністю вказаної праці стало використання значного масиву опублікованих і архівних джерел та дослідницької літератури. Структура видання представлена трьома розділами, які логічно поєднуються й доповнюють один одного. Перший із них – «Історія українського націотворення: ідеї та люди» містить вісім наукових розвідок, які віддзеркалюють історію українського націотворення на тлі формування української модерної нації. Вагоме місце відводиться процесу формування національної ідеї в контексті національно-куль-

турного відродження України та діяльності деяких представників інтелігенції, яких автор об'єднав під назвою «українські народолюбці». Переважна більшість представлених статей були опубліковані упродовж 2007–2017 рр. у наукових виданнях України та Болгарії. Заслуговує на увагу ґрунтовний підхід Сергія Івановича при дослідженні проблеми формування української модерної нації. Розглянуто не лише сутність, генезу та еволюцію цього поняття, але й основні чинники становлення, зокрема геокультурні, етносоціальні та етнополітичні впливи. Цей розділ, як і два наступні, добре персоніфікований. Автору вдалося простежити еволюцію поглядів Ізмаїла Срезневського, його інтелектуальні контакти з В. Антоновичем, М. Драгомановим, М. Костомаровим і П. Кулішем та його вплив на формування і розвиток українського народолюбства. Розглянуто формування та становлення українських народолюбних поглядів історика і громадського діяча Миколи Костомарова та їхнє відображення в його науково-історичних працях.

Стаття, яка стосується нелегкого життєвого шляху українського народолюбця Анатолія Свидницького, публікується автором вперше. На відміну від своїх попередників, С. І. Світленко вбачав предметом свого наукового дослідження не лише літературознавчі студії свого героя, але і його громадську, освітянську та етнографічну діяльність.

Наприкінці розділу вагоме місце відведено питанню впливу постаті Т. Г. Шевченка на ідеологію та діяльність українських громад Наддніпрянської України впродовж 60–80-х рр. XIX ст. та збереженню історичної пам'яті про великого Кобзаря в українському національному русі. Досить цікаво викладена концепція про консолідуючу роль постаті Т. Г. Шевченка після його смерті в середовищі молодих українських народолюбців. С. І. Світленко, не торкаючись літературної та громадської діяльності Тараса Григоровича за його життя, яскраво продемонстрував роль його харизми та духовної спадщини у формуванні та становленні української національної ідентичності.

Не менш науково значимим є другий розділ рецензованої праці, де представлено наукові статті, що стосуються української інтелектуальної історії. Значний інтерес становить дослідження західноєвропейських інтелектуальних впливів на формування світогляду та діяльність української інтелігенції. Не викликає заперечень твердження автора про вагомість цих впливів на процес еволюції української інтелектуальної думки: від ідеології Просвітництва та Романтизму до реалістичного пізнання дійсності та опанування теоретико-методологічними засадами позитивізму. При цьому підкреслюється, що далеко не усі представники української інтелігенції відповідали рівню тодішніх стандартів європейської освіченості й культури та вільно володіли кількома західними мовами. Це уповільнювало процес опанування в Наддніпрянській Україні передових європейських ідей та їхньої адаптації на українському ґрунті в цілому, й гальмувало зростання модерного націотворчого і соціотворчого потенціалів зокрема.

Безумовним досягненням історика є ґрунтовне дослідження інтелектуального доробку та зв'язків деяких представників української еліти, чільне місце серед якої посідають: професор Володимир Антонович, історик і археолог Олександр Лазаревський, талановитий педагог і лідер Одеської української громади Леонід Смоленський, український літератор, педагог і громадський діяч Борис Грінченко, визначний історик і громадсько-політичний діяч Михайло Грушевський, видатний історик Дмитро Яворницький. Усі вони були народолюбцями, палкими патріотами, що вірили в національно культурне відродження України, яке прагнули наблизити своєю активною діяльністю. Їхні інтелектуальні контакти об'єднували наукових, культурних та громадських діячів з різних регіонів Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Досліджений автором інтелектуальний доробок демонструє їхній шлях поступової еволюції від ідей національного культурництва до культурно-політичної діяльності. Зокрема, в зазначених контактах В. Антоновича зазвичай перепліталися освітньо-наукова та громадська складові, національно-культурницьке й політичне спрямування. Багатовекторна діяльність Б. Грінченка сприяла не лише утвердженню української національної свідомості та національної ідентичності, але й поступовому переростанню українського національного культурництва в українську національну політику, метою якої було самостійне національне життя українців. У багатій інтелектуальній спадщині М. Грушевського досить детально розроблено поняття соборності. Ідея соборності пройшла своєрідну еволюцію від теоретичного обґрунтування, широкої національно-територіальної автономії до державної незалежності в період української революції.

Логічним продовженням став третій і останній розділ наукового збірника – «Українська історіософська думка XIX – початку XX ст.», який стосується процесу формування і становлення історіософських поглядів уже знайомих з попередніх розділів представників української інтелігенції: Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Миколи Драгоманова, Михайла Максимовича та Пантелеймона Куліша. Необхідно віддати належне високому рівню здійсненого автором аналізу історіософського доробку зазначених українських інтелектуалів, який свідчить про концептуальне осмислення ними історичного минулого України, що є запорукою її майбутнього розвитку. Розглядаючи творчість М. Максимовича в контексті вказаної проблематики, С. І. Світленко підкреслив, що він був одним із основоположників української національної історіософії історії України. До того ж він розробив ряд узагальнень у рамках романтичного історіософського напрямку, виділивши українську народність як об'єкт наукового дослідження, в тому числі й історичного. Проте автор не оминув увагою й досить дискусійне питання в науковому доробку М. Максимовича, яке стосується ідеї двоєдиної Русі (Київської і Московської), що з одного боку трактувалось як лояльність до єдиного руського світу в межах Російської імперії, а з іншого – киевоцентрична й україноцентрична спрямованість давала підставу визнати українців окремим історичним народом.

Думки про пріоритетну роль народу в історичному процесі дотримувався й Микола Костомаров. В його інтерпретації мета українського народу полягала в прагненні до незалежності та свободи. Проте поряд із соціальними, політичними, військовими та етнічними чинниками в історичній діяльності народних мас, ключову роль він відводив питанню віри.

Приділяючи належне дослідженню історіософських поглядів П. Куліша та В. Антоновича, дослідник основну увагу приділив проблемі історіософського осмислення історії України в творчій спадщині М. Драгоманова. Залучивши до наукового обігу низку архівних документів та спираючись на праці самого М. Драгоманова, С. І. Світленко дослідив формування його історіософських поглядів та їх особливості. Досліднику вдалося простежити еволюцію поглядів мислителя упродовж 60–90-х рр. XIX ст.: від думки про право українського народу на власну історію (початок 60-х рр.) до поєднання рис європоцентризму і росієцентризму (друга половина 60-х рр.) і, нарешті, до концепції суспільної еволюції, наповненої ідеями лібералізму, демократизму, федералізму, громадівського соціалізму, людяно-освітнього універсалізму з вільністю кожної народної мови, які протистояли ідеям державного та національного централізму. Не викликає заперечень висновок дослідника про досить широке, узагальнене бачення української історії М. Драгомановим, яка розглядалася ним у тісному зв'язку з історією європейської цивілізації.

Акцентуючи увагу на високому науково-методологічному рівні виконання рецензованого видання, хотілось би висловити деякі зауваження, які є скоріше побажаннями автору. Вагомим доповненням до збірника могли б стати додатки, де, зокрема, можна було б розмістити портрети тих представників української еліти, діяльність яких стала предметом авторського дослідження.

Проте висловлені побажання не знижують цінності наукового видання С. І. Світленка. Не виникає сумнівів, що воно становитиме інтерес не лише для науковців та студентської молоді, а й для усіх, хто цікавиться історією України. Хочеться побажати талановитому досліднику творчих успіхів та нових наукових звершень.

Надійшла 01.05.2019 р.

УДК 016(=411.16):027.7:378.4(477.74)(049.32)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1\(21\).165937](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.1(21).165937)

Мартинюк Едуард Іванович,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та методології пізнання
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
керівник науково-дослідницького центра «Компаративістських досліджень
релігії»
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 62 87
e-mail: history@onu.edu.ua

Никитченко Олена Едуардівна,

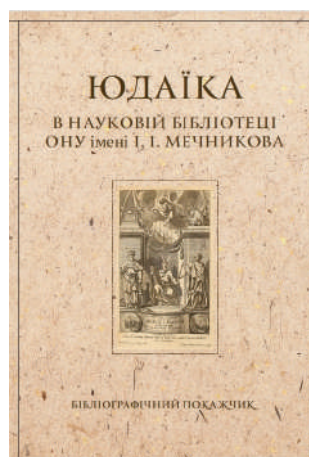
кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури
Одеського національного політехнічного університету,
голова Одеського відділення української асоціації релігієзнавців
тел.: (048) 705 84 96
e-mail: cultonpu@gmail.com

**РЕЦЕНЗІЯ НА БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
«ЮДАЇКА В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ОНУ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА»**

Юдаїка в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова : бібліогр. покажч. /
авт. вступ. ст. та наук. ред. О. С. Петриківська ; упоряд. В. В. Самодурова ; гол.
ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко ;
Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Фенікс, 2018. – 158 с. –
(Книжкові колекції Наукової бібліотеки Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова).

В додатку № 3 цього видання міститься розвідка «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917–1921» С. Л. Рубінштейна (витяги). Обґрунтовуючи свій бібліографічний посібник професор вказує: «З основних завдань наукових бібліографій СРСР одним з чергових треба визнати бібліографування літератури революційного часу!» (с. 123).

Приємно відмітити, що автори бібліографічного показника, що рецензується, зробили свою працю не надихаючись вже ніякою революцією, чи то партійними з'їздами, чи то іншими суспільно-значущими подіями, а представляють її як «першу спробу зібрати

ти відомості про книги з єврейської тематики, що містяться в фондах НБ ОНУ (с. 4). При тому, «акцент зроблено на якомога більш повне розкриття цієї складової університетської бібліотеки, що дає уявлення про різні аспекти життя єврейського народу» (с. 4).

Перша спроба виявилася вдалою, бо відповідає своєю складною структурою і науковим довідковим апаратом усім вимогам, що ставляться для цього жанру бібліографічних посібників.

Систематизований каталог містить такі розділи: загальні роботи з єврейства (історіографія, довідники, періодичні видання), бібліографічні книжки з історії єврейського народу (загальні праці з історії євреїв, біблійного періоду, епохи другого Храму і періоду Талмуду, середньовіччя, роботи з історії євреїв у новий і новітній часи). Виокремленні праці за географічною ознакою: євреї в Європі та світі, в Росії, в СРСР, в Україні, і також Одеські євреї. У спеціальному підрозділі зібрані книги про трагедію єврейського народу під час Другої світової війни.

В іншу частину покажчика увійшли праці стосовно релігії, філософії, культури, етнографії, фольклору, мовознавства, палеографії, літературознавства (що стосується єврейства), є перелік праць єврейською мовою, і творів світової літератури на ній, та перелік одеських видань.

Як того потребує бібліографічне видання такого рівня, є у ньому й іменний покажчик.

Завдяки змістовного вступу доцента О. С. Петриківської «Judaica в фондах НБ ОНУ і сучасні дослідження єврейської історії та культури» та трьом додаткам: Боровий С. Я. Нариси з історії єврейської книги на Україні; Боровой С. Я. Еврейские газеты перед судом «ученых евреев» (два епізоди), та Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917–1921 : бібліогр. розвідка / ред. та авт. вступ. ст. С. Л. Рубінштейн – цей бібліографічний покажчик, на наш погляд, можна розуміти ще і як онтологію чи хрестоматію з основних питань, що постали перед упорядниками значущого книжкового матеріалу.

Якщо це перша спроба, то будемо чекати продовження, тому треба вказати на деякі похибки, що не сприяють більш кращому вжитку цього і у такому вигляді цінного видання, щоб уникати їх при поширенні тиражу, чи розширенню каталогу.

Перш за все, недоліки електронного набору – це порушення словосполучень. По-друге, помилки перекладу: «Stern» як «Заря» – замість «Зірка», наприклад с. 2, та с. 66 – двічі. Не дуже вдалою, при періодизації видань з єврейської історії, є назва «Гітлерівська катастрофа» бо у цьому підрозділі йдеться про геноцид, Голокост, Шоа – Катастрофу саме єврейського народу.

І ще одне враження – при наявності унікальних книжок та видань, що стали бібліографічною рідкістю, дуже мало в бібліотеці сучасних розвідок з юдаїки, з усіх зрозумілих обставин, перш за все фінансування.

Можемо лише висловити побажання, щоб усі, хто в змозі це зробити, перш за все одеські громади, поповнили цінне надбання з єврейської літератури та наукових розвідок з юдаїки, що містяться в НБ ОНУ імені І. І. Мечникова.

Але і в існуючому вигляді бібліографічний покажчик, що рецензується дійсно стане в нагоді і фахівцям з юдаїки, і нашим студентам та мабуть усім, хто розуміє значення і просто цікавиться усіма питаннями, що стосуються різних аспектів життя єврейського народу.

Використовуючи як нагоду видання цього бібліографічного покажчика, наголошуємо на актуальній потребі мати такі посібники і в інших провідних бібліотеках міста та країни, хоча б онлайн, бо взірць вже існує.

Надійшла 15.04.2019 р.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» є науковим виданням, яке було засновано у 2007 р. та офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідोцтво про державну реєстрацію КВ № 14854-3825Р від 08.10.2007. Видання включене до переліку друкованих наукових фахових видань України в галузі історичних наук (Наказ МОН № 996 від 11.07.17 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Проблематика журналу:

- ☐ дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- ☐ вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- ☐ розкриття та вивчення фонду бібліотек вищих учбових закладів шляхом бібліографічних розвідок;
- ☐ дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- ☐ розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- ☐ огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- ☐ наукові статті
- ☐ короткі повідомлення
- ☐ рецензії.

Статті публікуються українською, російською та англійською мовами.

Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

«Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- ☐ до 15 квітня кожного року
- ☐ до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- ☐ загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- ☐ стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве - 30 мм, праве - 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє - 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Вісника...» подається:

- ☐ друкований примірник, підписаний авторами;
- ☐ електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- ☐ на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова чи електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегль 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль) та російською мовою після тексту статті. Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується

резюме англійською мовою. Публікація російською мовою супроводжується резюме українською та англійською мовами. Публікація англійською супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Вісника» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (російський або український аналог).

Ключові слова (українською, російською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та двома іншими мовами після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту. Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегль 11). Див. зразки оформлення: <https://bit.ly/2Ma6WYx>

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <http://search.crossref.org>).

2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком **References**:

- транслітерація кирилиці латиницею:
 - українська мова. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;

- російська мова. Використовувати правила транслітерації Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).
- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:
 - **автори** – транслітерація
 - **назва статті** – транслітерація [переклад англійською]
 - **назва джерела** – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)
 - **місце видання** – переклад англійською
 - **рік, номер, сторінки** – переклад англійською
 - знаки «. –» замінити на «.» або «,»; знаки «/», «//» не використовувати.

П р и к л а д :

Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Вісника» у розділі «Подання»:

<http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (проставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегль 12).

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини «Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1, 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгорнутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Не робити посторінкових посилань.

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів.

Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається.

Статті до редакційної колегії серії журналу приймаються:

- за адресою:
Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна
- електронною поштою за адресою:
visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватись <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Книгознавство» <http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Адреса редколегії серії:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 06.06.2019 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 17,67.

Тираж 100 прим. Зам. № 1935.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua